

غني ۽ شڪو په محل ڪي

[لومړی ٽوڪ]

Ketabton.com

په غني د کرگر نوي زیاتونه

غني خان د بیل سبک څښتن شاعر، لیکوال، مفکر او میتکر وه. دی خپله خبره کوي، د خپل زړه خبره په خپل انداز کي کوي. د بل چا په څېر نه غږېږي او نور هم د ده په څېر نه شي غږېدای.

په غني خان ډیر کار شوی دی خو لکه څنگه چې د ده په شان شاعري کول او فکر کول اسان کار نه دی نو دغه شان په ده باندې علمي کار کول هم د اوبو په گرداب کي ځان اچول دي.

په عام ډول په ټولو ژبو او په خاص ډول په پښتو ژبه کې په غني خان د محمد اکبر کرگر صاحب (غني خان د شگو په محل کې او ماته یو دریاږ د نور را) اثر ډېرې نوې خبرې لري. په دې اثر کې په غني د نوو خبرو دلایل د کرگر صاحب فلسفي زده کړې او هر اړخیزه فلسفي مطالعه، سیاسي مطالعه او موقف، د غني له شعر او شاعرۍ سره مینه، په غني خان د نورو ژبولیکل شوي اثارو مطالعه او داسې نور لاملونه کېدای شي. انقلابي شاعر اجمل خټک (غني خان د شگو په محل کې) په ۱۳۶۵ کال کې د کرگر صاحب کار ستایلی دی او دا یې یو لوی کار گڼلی دی.

غني خان شاعر دی، د خپل زړه خبرې په بې باکانه ډول کوي، که چېرې د ده د شعرونو په جولیز (شکلي) جوړښت باندې نظر وکړو، د ده شاعري د بحر، ردم، تشبیه، استعاري، قافیه، ردیف (لفظي او معنوي) صنایعو نه ډېره استفاده کړې نه ده، د ده شعرونه باید د یادو توکو په تله ونه تلل شي، هغه د فکر شاعر دی، د هغه په شاعرۍ کې د وزن او بحر نه پرېوتې مسرې هم شته او داسې مسرې یې په شعرونو کې شته، چې قافيې او ردیف په کې نه دي مراعات شوي خو ده خپل فکر او نظر په بهتره ډول ټولني ته وړاندې کړی دی او لیکوال او محقق باید د ده شعر له معناییزې زاویې وگوري نه د فزیکي جوړښت له مخې.

د غني خان ټوله شاعري په دودیز ډول د ختیزې شاعرۍ په کالونو کې نه ده کړې، بلکې دغه قیدونه یې مات کړي دي، دی د فکر، فلسفې او مقصد شاعر دی. پښتو ادبیاتو کې یې نوې لاره د خپلې وینا لپاره انتخاب کړې ده.

غني خان خپل لومړنی شعر د ۱۹۲۹ میلادي کال د جولای پر ۲۳ مه نېټه د عمر په څوارلسم کال ویلی دی، د ده لومړنی شعر هم د وزن، قافيې، ردیف او داسې نورو توکو نه خالي دي او ازاد شعر ورته ویلای شو، لکه:

دتهمت نه په جهان کي څوک خلاص نه شي
چي اسمان وي کله کله وي وريځي
چي کم اصل وي په هيڅ هم نه خپليري
چي غلري دی د شغو نو شگو نه مـزى
د قـالين برابري به کله وکا

که هزار رنگه شي رنگ بون او بروزی
که د وچو په ډبري کي ته يو لونديي
گمـان مـه کـوه چـي ته به او نه سوځي
د مردانو کار د پلک ځواب د سوک دی
هـسـي نه چـي کـري ژړا لکـه د بنځي
چـي وخت راشي بنه زره تش کره غني خان
څو د قهره په لرمون کي پت پت سوځي

شعر که ازاد وي او که پابند، جذبه او تخيل ورته ضروري ده، د ده په شاعرۍ کي د جذبي او تخيل رښتينوالی او صداقت موجود دی.

ځيني ليکوال او شاعران د غني د شاعرۍ دغي خواته د انتقاد گوته نيسي خو دی يې په ځواب کي وايي: (په شاعرۍ کي ډبري تجربې شوي دي، ازاده او نوي شاعري رواج شوه، زه په خپلو شعرونو کي د تخيل طرفدار يم)

په شعر او شاعرۍ کي د تخليقگر لپاره د عروج او نزول وخت څرگند نه وي نو په همدې سبب د غني خان شعر او شاعري دري پړاوونه لري او په شعر کي يې ژور فلسفي تفکر د درېيمې دورې زيږنده ده. د دې دور شاعري يې د هستيو د ذاتي پېژندنې په غرض انسان ته بڼوونه او د شيانو

د حقایقو او د هغو د وجود د علتوڅخه بحث کوي او د فکر او هستیو د اړیکوڅخه هم غږېږي، چې د هغو د پیژندنې له اغېزې د انسان لاره د عالي هدف لپاره څرگندوي.

غني خان بند تیرکړی دی او د شعر لومړنۍ مجموعه یې د پنجرې چغار نومېږي خو دغو ویناوو ته حبسیاتي شاعري ویلای نه شو. دلیل یې دا کېدای شي چې د ده د کورنۍ مشر، یعنی پلار یې هم په بندکې وخت تیر کړی وه او په بند کې د پلار د لاس کرل شوي گلان سره به یې خبرې اترې کولې او بند ورته د کور په شان بنکاره کېده نوڅکه یې د کور ارمان نه کاوه او همدارنگه دا هم کېدای شي چې دی د ازادۍ ستر سالار خان عبدالغفار خان زوی وه او د دې لپاره چې خلکو ته کمزوری، بې زړه او د سختیو په مقابل کې ضعیف بنکاره نه شي نو له همدې امله یې په بند کې هم داسې خبرې کړي دي لکه چې کور کې وي او هیڅ ستونزې پرې نه وي.

کرگر صاحب د خان د بند د شاعرۍ په هکله د چخوف دا خبره د خپلې خبرې د تایید لپاره راوړي چې وايي: (ځینې خلک په بندکې وي، ته به فکرکوي چې بندي دی حال دا چې آزاد به وي).

کرگر صاحب د پنجرې چغار په شعرونو باندې هر اړخیزې خبرې کړي دي او د ده ادبي تحلیل د ستایلو دی.

غني خان په خپل وخت کې د فارسي ژبې نړیوال شاعر عمر خیام مطالعه درلوده او خپل کلیات کې یې د خیام یادونه کړې ده او د ده د فلسفي شعرونه تاثیرات یې په تخلیقاتو کې لیدل کېږي.

کرگر په پرتلیزو څېړنېرو مقالو کي ځانگړی مقام لري چې د غني او ټاکور، غني او خيام او غني او نيچه د ويناوو تر منځ په پرتلیز شکل علمي مقالې يې د دې اثر بنسې نمونې دي، چې د عمر خيام او د غني ترمنځ پرتلیزه ليکنه کي يې غني ته په ځينو برخو کي فوقيت ورکړی دی.

غني خان په خپل وخت کي د لوی هندوستان د نابغه علامه اقبال د شعرونو مطالعه هم درلوده او د ده د فکر څرکونه يې هم په شعرونو کي بنسکاري او همدارنگه ځيني ويناوي يې ژباړلي هم دي. لنډه دا چې غني د ماضي، حال او راتلونکي وخت شاعر دی. دی د خپل وخت نه په سلگونو کاله مخکي او وروسته خبرې کړي دي او د ده په ويناوو کي داسې خبرې هم شته چې د راتلونکي وخت پيش بيني يې کړي ده.

ځيني کسان په خراب وخت، خرابو خلکو او خراب ځای کي پيدا شي، چې د داسې خلکو پيژندل د هر چا د وس کار نه وي، زه نه پوهيرم چې دا د ليکوال او شاعر بدختي ده او که د هغو خلکو بدختي ده چې د ده د پيژندلو توان نه لري. خو دا ناکامي د وروسته پاتې او ناپوهو خلکو ده چې فکري او علمي ذوق يې نه دی پالل شوی او د غني په شان خلکو د پيژندلو توان ورسره نه شته.

د کرگر څېړنېزه ژبه او د ده د خبرو تحليل او تفسير ډېر لوړ دی او د ده فلسفي فکر، د عرفان او تصوف هر اړخيزه مطالعه، د تصوفي جريانونو پيژندنه، تصوف او عرفان په نورو ادیانو کي، د ده په انگرېزي، فارسي او نورو ژبو مطالعه، د ده سياسي موقف او بندي کېدل او داسې نور لاملونه دي چې د ده په خبرو هر لوستی وگړی نه شي پوهيدای چې دا هم د پورته خبرې په تاييد د کرگر ملامتيا نه ده بلکې مور گرم يو چې د ده د

سويي مطابق مطالعه نه لرو او د ده په وينا چي زه داسي آثار خاصوکسانو ته ليکم.

غني خان څو بعدي شخصيت دی، شاعر، نثر ليکونکی، رسام، مجسمه جوړونکی او داسي نور او همدارنگه د شرق او غرب د فرهنگونو تاثيرات يې په شعرونو کي تر سترگو کيږي. کرگر د ده د فلسفي افکارو په هکله وايي:

(د غني خان په افکارو باندې د ټيگور د شائتي نيکتين د بنوونځي اغيزه شته، د بنکلا پيژندنې او استيتيک په برخه کي خاصه نظريه لري، د هند د لرغوني فلسفي افکارو او بنکلاپيژندنې اغيزه شته، د بنکلا پيژندنې له اغيزو څخه منکريدای نشود. مثال په توگه په دې باب هم د خپل شعر په باب متفاوت نظريات لري.

د افلاطون د فلسفي بنوونځي په باب اظهار کوي، د اسلامي تصوف او پانته نيرم اغيزي د هغه په افکارو کي ليدلی شو، د موسيقي سره د هغه نا پايه مينه څرگنده ليدلی شو، د منصور د ان الحق آواز يې پيرخوښيري، د افلاطون د فلسفيانه افکارو په باب اظهار نظرکوي.)

د غني خان په شعرونو کي د خيام سربربره د هيگل، کانت او هايډگر د ويناو فلسفي څرکونه ليدل کيږي نو له همدې امله د غني خان په شعرونو کي د بېلابېلو ليکوالو او شاعرانو څرکونه د دې لامل کيږي چي د ده په شعرونو کي په جامع او مانع ډول فلسفي باندې بحث وشي خو په عام ډول د سيمي په ژبو او په خاص ډول په پښتو ژبه کي د غني د فلسفي، نظر، عقيدې، فکر، شاعرۍ او د ده په شعر باندې د مختلفو لاملونو درلودلو

بنودلو په هکله د کرگر له دې اثره (غني خان د شگو په محل کې او ماته یو دریاب د نور را) نه ما بهرته اثر لیدلی نه دی.

د بنسکلا پېژندنې په هکله غني خان ډېرې نوې خبرې لري. هر انسان دوه جهتونه او یا دوه ډوله بنسکلاوي لري، یو د انسان داخلي بنسکلا ده او بله د انسان خارجي بنسکلا ده، خارجي بنسکلا له صورت سره او داخلي بنسکلا د سیرت سره اړیکه لري، د انسان د نوم معناییز اړیکه هم له داخلي جوړښت سره رابطه لري یعنې بهترین انسان هماغه دی چې داخلي توکي یې په لاس کې وي او له انسانه هغه وخت ښه انسان جوړیدای شي چې انساني کرامت ولري، عاطفه، احساس، مینه، فکر، انسانیت، شرافت، اخلاق او داسې نور توکي ولري چې دا ټول د انسان په داخلي توکو کې راتلای شي، که په انسان کې داخلي بنسکلاوي نه وي نو د رحمان بابا خبره چې وايي: (بت که جوړ کړې د سرو زرو انسان نه دی)، یعنې که د یو انسان خارجي بنسکلا هرڅومره زیاته وي او بنسکلی وي خو چې داخلي بنسکلا ورسره نه وي نو دا د هغه کالبوت په شان دی چې له سرو زرو به جوړ وي خو روح به نه لري او چې جسم روح ونه لري دا داسې مثال لري، لکه بت.

روح دی چې جسم ته حرکت ورکوي او ښه روح د ښه جسم نمایندګي کولای شي. انسان له بوی ناکی خټي جوړ شوی دی خو روح پاک او سپیڅلی دی، روح چې پاک شو نو ټول بدن او اعضاوي به سم کارونه کوي او په ټول بدن باندې ښه مشري کولای شي او چې روح خراب شو نو ټول بدن به ګنده بوی کوي.

غني خان د بنسکلا لپاره دوه خواوو باندې بحث کوي او هغه دوه خواوي سر او زړه دی، د غني په اند (سر) د عقل سمبول او ښه ده او (زړه) د

صوفيانو او عارفانو د پوهې مرکز دی او يا د روح او روان نښه ده. هغه د ښکلا اصلي مرکز روح پورې تړي او روح ته زيات ارزښت ورکوي.

د غني خان په شعرونو کې استيتيکي نظريات او مفکوره د انسان له روح او روان سره اړيکه لري. يعنې دی ښکلا د انسان په اندرون کې ويني او له ظاهره باطن ته زيات ارزښت ورکوي.

د ده په شعرونو کې د انسان له سمبوله زياته استفاده شوي ده او د ده په نظر که يو انسان د (انسان) نوم معناييزه خوا په کتو سره د انسانيت ټول کرامت پوره کړي نو دی بيا حقيقي، پوره او کامل انسان دی. همدا انسان دی چې دنيا وړانوي او ابادوي نو شعر د ژوند لپاره مفهوم په دې کې دی چې شاعري بايد د انسان د ژوند لپاره گټه ولري نه تاوان.

کرگر د غني او نيچه د فکر د اړيکو په هکله يوه ليکنه کړې ده، نيچه د انسان په هکله ځيني خبرې کړي دي او وايي: (کله کله انسان له حيوانه يوه نيزه را ټيټ شي. حيوانات د لږ وخت له پاره يا په ټاکلي موسم کې د يوځای کيدو(جنسي يووالي) شوق لري خو انسان داسې حيوان دی چې دا پوله يې ښه رنگه کړې ده. دا ځکه چې انسان تل د خوند او لذت پسې سرگردانه دی.)

د غني په ټول پوره انسان چې روان يې سم وي نو هېڅکله به ناروا عمل په تکراري ډول سرته ونه رسوي، خو د نيچه د وينا په تاييد ځيني انسانان بايدکله کله د بې فکره، بې عقله او بې تميزه حيواناتو، نباتاتو او جماداتو نه د خدمت کول الهام واخلې او دغه فکر مند انسان بايد د بې فکره دغو توکو نه زده کړه وکړي.

د يو عالم په وينا کله چې چرگانو ته دانه واچول شي نو دوی پکې د حرامو او حلالو لټول کوي خو ډير انسانان مي وليدل چې د حرامو او حلالو تر منځ توپير نه کوي، کله کله چرگي مرداری خوري او هگی اچوي او مور هگی خورو، مرداری کوو نو له همدې امله انسان بايد خپلو کړو وړو ته متوجي وي.

محمد اکبر کرگر د بنکلا پېژندنې په هکله د غني خان نظر د فلوطین سره پرتله کوي او وايي: د فلوطین په باور ((بنکلا دانسان له روح سره تړاو لري. بدرنگي او ناوړتيا چې د انسان په روح کې ورزياتيري نو روح ککړوي. بنکلا د روح هماغه رښتینی ژوند دی او که انساني روح يا نفس له ځانه سره يوازي پاتي شي. له ناوړتيا وو خلاصون مومي. په همدې دليل ټول فضيلتونه د پاکي او سپيڅلتيا په کلمه کې دي. يا بنکلا او نيکي ته په رسيدو او تر لاسه کيدو له پاره بايد مطلقي بنکلا ته پام وکړو او دخپل دننه (درون) سالک شو. په خپلو دروني سترگو سره د نړۍ منظر ته وگورو. که چيرې روح ځان بنکلی نه کړي نو بنکلا به ونه وينې).

د غني خان او فلوطین استيتيکي نظريات د قرآن کریم او احاديثو په رڼا کې دي او اسلام هم زړه د انسان د بدن بادشاه ښيي او د عقيدې اصلي ځای هم زړه دی.

غني خان د افلاطون مطالعه درلوده او کله کله يې په ويناوو کې د ده د خبروڅرکونه ليدل کېږي او په شعرونو کې يې د بنکلا پېژندنې په هکله نظريات په ډاگه کوي چې د يونانيانو مطالعه يې درلوده.

کرگر صاحب د غني د شعرونو هر اړخيزه څېړنه په عالي فکر کړې ده او د ده د شعرونو معنابيزه او منځپانگيزه خوا يې د مختلفو لاملونو په

نظرکي نیولوسره تربحث لاندې نیولي ده، لکه د ده سیاسي شعرونه، هر ډول فلسفي شعرونه، تصوفي او عرفاني شعرونه، د منصور حلاج یادونه، د بنکلا پېژندنې په هکله نظریات، ټولنیز نظرونه، اصدادو فلسفه، عدم تشدد فلسفه، د فکر ازادې، هېواد پالنه، هېومانیزم او داسې نور په لسهاوو سرلیکونو باندې بحث شته دی او د یادو هر ډول شعرونو په اصلي لاملونو باندې بحث کړی دی.

زه څلور کلن وم چې غني خان د شگو په محل کي آثر په ۱۳۶۵ کال کي چاپ شو او د وخت او زمان په تېرېدلو مي د دې آثر یادونه د ماخذ او منبع په ډول په ځینو ځایونو کي لیده، د کرگر صاحب سره مي ملگرتوب پیدا شو او د دې کتاب د چاپ په هکله مو تصمیم ونيوه، لومړی برخه مي ورته کمپوز کړه او د همدې کتاب (غني خان د شگو په محل کي دویم ټوک) چې د محمد اکبر کرگر د لسگونو کلونو څېړني پایله وه (ما ته یو دریاب د نور را) په نامه چاپ ته تیار کړ او دا برخه یي هم ما ته ولیرله، دواړه برخي (غني خان د شگو په محل کي او ما ته یو دریاب د نور را) مي ترتیب او تنظیم کړ او دا دی چاپ ته آماده دی.

پوهنیار سیداصغر هاشمي

ننگرهار، بنووني او روزني پوهنځی

۱۹/۴/۱۳۹۵

شاعر

وايي چې هر شاعر تر يوه حده فلسفي وي، خو د غني په اړه دا خبره بېخي نيمگړې ده، ځکه زموږ نور نقادان هغه ته فلسفي شاعر وايي، ولي زه د خپلي مطالعي او د هغه د پېژندگلوۍ په رڼا کي غني ته فلسفي شاعر نه بلکي (شاعر فلسفي) وایم.

د ده ټول ژوند، مجلس، خبرې، فکر او کړه وړه د فلسفيانو دي، تر دې چې که چا نه وي ليدلی او نه يې پېژني هم، چې دی وويني او د ده خبرې واورې، نو سمدستي به قضاوت وکړي، چې غني فلسفي دی.

ولي دا فلسفي د خپل حکمت او فکر، د باريکو، نزاکتونو ژورتيا، مسئلو، کړليچونو او لاینحل نکتو لپاره چې د شاعرۍ، ادب او هنر خوره ژبه، د غنا نه پکې په سر پوره وزن رنگين تخيل، د معنی نه پکې اشاري (سمبولونه) نوي، نوي تشبيهاات او استعارات او رنگارنگ ترکیبونه استعمالوي، نو هېڅوک د دې نه انکار نه شي کولای، چې يو ستر او خوندور شاعر پيدا کړي.

دې د شعر په ژبه اوفن کي دومره استاذې او کمال لري، چې که دمرغانو او ځناورو په خوله د ژوند باريکي مسئلې يادوي، که د رند او مست لېوني په څپرکي د خپل فکر د ژورتيا او وسعت مسئلې پرانېزي او که د صوفي او عارف سره راز ونياز کوي، ټولوکي داسې خونديداکري چې يو بي علمه بانېچي يې اوري هم ورته مست شي، تر دې چې که څوک د ده د شعر په بار يکې او فلسفه پوهېږي او که نه پوهېږي، که څوک ورسره اتفاق لري او که نه يې لري، د ده شعر چې اوري، په هغې مستيري، ذهن يې تازه کېږي او زړه يې خوشحاليږي.

دا شاعر فلسفي يوسياسي، مفکر او د مبارزې د ميدان پهلوان هم دی، دا صفتونه يې په شعرکي هم تر هر چا ښه څرگندکري دي او عمل په مېدان کي هم.

او دا يواځي زه نه وایم، زما او د ده ټول معاصر شاعران او سياستدانان پري قائل دي او که چا د ده نوره وينا خو پرېږده، که صرف دا دوه نظموه يې لوستي، يا اوريدلي وي، هغه به زما ددې وينا صداقت زما سره منق و ي.

ای زما وطنه د لعلونو خزاني زما
چې خازي شني مي په قبر وي ولاړي

زه د غني ملگري يم، هغه صرف پېژنم نه بلکې په هغه پوهېږم هم، او چې په هغه د څه ليکلو د پاره قلم را واخلم، نونه قلم سترې کېږي او نه زه مېږم، ولي زه په دې پوهېږم چې زه د غني په شان فلسفي نه يم، او نه د هغه د فلسفي د لارې زده کوونکی يم.

هغه خیال، فن او ښکلا سره لوبیږي
زه لگیا یم لوبوم دا غلي زرونه
هغه مست شي په مکان کي لامکان شي
زه چې ویش شم لاس وپښي مي په زنجیر

نوخکه زه نه شم کولای، چې قلم راواخلم او د هغه د شخصیت، فلسفي اوفن په هکله څه ولیکم، ولي شاباسی زما خور ورور او ملگري اکبر(کرگر)ته چې ده په ډېر جوش او ولوله قلم پورته کړی دی، غني د شگو په محل کي کتاب يي ليکلی دی، د غني د افکارو، شاعرانه تصویر، عدم تشدد، د فلسفي سیرتوکي او غني اوخیام په اړخونو يي رڼا اچولي ده، او دغه شان يي د دې کتاب عامولو ستونکوته د دې شاعر فلسفي، فلسفه او شعر په خوږه او اسانه ژبه کي وړاندې کړي دي، د پښتو ژبه يي په يونوي اوبڼکلي اثرانخورلي ده اولیکوالوته يي د غني د شعر او فلسفي د محل د روازي پرانیستي دي، اوس چې هریو غواړي په دې ماخذکي خپل علم، شوق او قلم د استعداد مطابق، مطابق کار کولای شي، په دې دروازو ننو تلی اونوي دروازي مالومولای شي او چې څومره يي وس وي، تماشا، لیون او تحقیق په کي کولای شي او په نوي ډول خپل د پښتو ادب غني کولای او د خپل اولس ذهن روښانه کولای او وینه يي گرمولای شي.

دلته زه د کرگر صیب په دې زیار او کوبښښ د ده په ژبه، د لیکلو په هنر، تحقیق او په دې موضوعاتوچي دې کتاب کي څیرلی شوي دي، څه لیکلو ضرورت نه گنم، دا هرڅه لوستونکو ته پرېږدم چې هغوی ترې خپله خوند واخلي او عالمانو، شاعرانو، محقیقانو، ادیبانو، فلسفیانو او نقادانو ته يي پرېږدم، چې هغوی يي خپله وسنجوي، البته زه دا ضرور وایم، چې لکه ما دا کتاب لوستلو، نو زه يي د غني شخصیت او اثارو ته پسخولم او لکه د کرگر صیب يي قلم پورته کولو ته تشویقولم، دغه

شان(دغه څېر) د ټولولو ستونکو ذهن او زړه ورسره غزوني وکړي او د کرگر صيب دا کوشش به دپښتو ژبي په ادب او هنرکي په دې لوري د تحقيق ډير نوي او پراخ ميدانونه را وړندي کولو سبب شي.

اوس به کرگر صيب ته په دې تحقيق شاباش وړاندې کړم، ځکه چې ده زموږ د وخت، تاريخ، ژبي او ادب يو داسې فلسفي شخصيت، فلسفي او شعر ته د اولسونو او ليکوالو توجه راوگرځوله چې هغه د خپل وطن د مينې په جوش کي سرشار، د خپل زړه د وينې په مستي کي ډوب او يا کلونه د ژوندغورزي پرزي وکړي او نن په هډونوستري ستومانه، خويه ذهن افلاطون او زړه ليونې په دارالامان(اتمانزوچارسدي مېره کي د ده کور)کي د خپل باغ د گلونود سيوري لاندې د يارانو د ربابو د ټنگ او ترنگ په زمزموکي، د فلسفي او شعر د محبوبولو په ول ځنو په ټالونوکي، د وطن او قوم په ليونې مينه مست پروت دی او د خپل ماضي د ترخو يادونو او مستقبل د خوږو خوبونو سره لوبېږي او يقين مې دی، چې دا کتاب ور ورسېږي او هغه يې ولولي، نو پوه به شي، چې که افغانستان کي انقلاب نه وی راغلی، نو داسې پسرلی کله راتلی شو، چې زموږ د شعر او فلسفي باغ باري دې گل گلزار کړي او باور لرم چې دې کتاب ته به خوشحال شي، په مخصوص انداز کي به ښکلي مسکاراواخلي، سربه گروي، او سترگي به پټي کړي او د خولي نه به يې دا ټپه ووځي چې:

ځانگه به نن صبا کي گل شي
مايي په سر کي سرې غنچې لېدلي دینه

خوتکې

د غني د شگو په محل کي اثر دا دی اوس د گرانو لوستونکیو په خدمت کي دی، گران لوستونکي پوهیږي چې د هغه چا د افکارو او ژوند په باب چې په دي اثر کي پري له تاسو سره گړیږو ساده کار نه دی او هغه په دي معنا نه چې نوموړي شاعر، هنرمند او مبارز زموږ له زمان څخه په ډیره لږه ماضي کي ژوند کاوه بلکي له نيکه مرغه هغه همداوس ژوندې دی او هغه شعر هم د اباسين په څیر غورځنک وهي، بلکي په دي معنا چې یوڅو د هغه د شاعرانه او فلسفي تفکر په باب ډیر څه لیکل شوي نه دي او که لیکل شوي وي هغه هم یا ډیر ژور نه دي او یا د هغه د افکارو بشپړ جارج پکي نه دی لگول شوی، خودا د دي معنانه لري چې دا اثر بشپړ دی، بلکي زموږ مطلب دا دی چې دا اثر هم زموږ د قدرمن مبارز شاعر غني خان په باب د تیروڅیړنو پر تعقیب یوه ساده لیکنه ده، باید په زغرده ووایو لکه څنگه چې د غني شاعري بېلابېل ابعاد او اړخونه لري، دغه راز د هغه په هنري شعري فعالیت او خلاقیت باندې هم څه لیکل او ویل ساده نه ده.

د غني شاعري د سمندر آرامی ته ورته ده چې په دننه کي له ځانه سره توفان لري او د یوه شاعر په قول چې:

د هغه احساس د حسن تازه گل دی
او هغه مینه ده غیرت دی ولولي دي

هغه چې مست شي پر مکان کي لامکان شي هغه بحر د هستی او د مستی دی. او یا د هغه جنون د عقل خزانه ده....

نو په دې ډول د هغه چا په باب چې هم هنرمند وي او هم د هنري شخصیت سره بېلابېلې خواوې ولري او دغه راز د هغه چا په باب چې ډیر څه نه وي ویل شوي او دغه ډول د هغه چاپه باب چې د خپل ژوند زماڼي مقطع په ماضي حال او مستقبل کي یوازې په خپله دی نو د هغه په باب څه ویل ساده کار نه دی.

هیله هم دا ده او غوښتنه هم دا ده چې موجوده لیکنه د نیمگړتیاوو څخه خالي نه ده، بلکې نسبي بشپړتیا ته ډیر کار غواړي نوکه هر قدر من، د نظر خاوندلو ستونګی، لیکونکی نیمگړتیاوو ته ځیر کړي په واقعیت کي به د دې کار په بشپړتیا کي ونډه واخلي او دغه راز که نور تکمیلی نظریات، معلومات او واقعیتونه راوسپړي نو دا کار به هم د ایرو په منځ کي د پراته لال په حلولو کي د برخي اخیستنې معنا ولري.

په پای کي همدومره باید ووايو چې که په دې لیکنه کي د غني خان د ژوند، شعر، هنر او تفکراتو په باب په ډیره لږ اندازه رڼا اچول شوي وي، نوڅیړونکي به د خپل عظیم شاعر په وړاندې لږ تر لږه خپله وجیبه پوره کړي وي او د خپل فرهنگي کار په ترڅ کي به یې له سمندرڅخه یوه نظره را پورته کړي وي او بس.

غني د خپلو افکارو په پلوشو کي

د انسان ماهيت يوه مجرده پيښه نه وه
چې د يو خاص انساني فردځانگړنه
وي په واقعيت کي د انسان ماهيت د
ټولو ټولنيزو مناسبو مجموعه ده.

(کارل مارکس)

ژوند او زده کړه:

پوهنيزو چي د غني د افکارو او شاعرانه خيالاتو په باب څه ويل ساده کار نه دی. کله چې د اویا کاله عمر په سبا د غني خان ژوند او د ژوند پيښو نه سترگي اړوو، وینو چې غني کومه باد راوړې هستي نه ده، او د شعر او ادب په آسمان کي د پسرلي د تیریدونکو وریخوله شاګوم تصادفي ستوری نه دی، بلکي د هغه د حال جاج د ژمي د شپو د عمر او سخت کړاو من ژوندانه او د (زول د شپو) څخه لگولي شو. د ډیرو تورتو وریخو څټ نه یې لیدلی شو، د پښتو ادب په آسمان کي د خپل سبا نه تر اوسه یو غني لرو او بس بل تر اوسه نه پېژنو او که په راتلونکي کي راشي هم نو هغه به هم یو څوک وي، نه غني.

صادق هدایت زموږ د پیری مشهور لیکوال د خیام په باب لیکي:

(د بشر د مليونونو نسلونو د خپگانو او اميدونو ويري اضطرابونو دردونو انعکاس د هغه فريادونه دي چې په پرله پسې توگه يې ورته عذاب او رنځ ورکړی دی، خيام هڅه کوي په خپلو ترانوکي په خپل خاص سبک او ژبه دا ټول مشکلات، معماگانې او مجهولات څرگند او بي پروا حل کړي، هغه د عصباني او زهر لرونکو خنداوو لاندې ويني او فلسفي مسايل بيانوي او بيا ورته د حل محسوسه او عقلي لاره گوري).^۱

غني خان د لومړۍ نړيوالې جگړې د پيل په کال ۱۹۱۶ عيسوي کي د لرې پښتونخوا د اتمانزو د خوازيخيلو په قبيله کي زيږيدلی دی، هغه په داسې کورنۍ کي پيدا شوی چې سرنوشت يې د برتانوي استعمار د ماتې او د هندد لويې وچې له آزادۍ سره شلیدونکې پيوند لري.

د پښتو ادبياتو يو محقق ليکي:

د غني خان يونيکه بهرام خان عبدالغفار خان پلار او بل نيکه يې د مور وپلار يارمحمد خان چې دواړه نيکونه يې دخپل وخت نامتو خانان وو، په تيره بيا يار محمد خان د (رزرو) مشر خان و او کورنۍ يې په خان خيلو مشهوره وه، د پلارکورنۍ يې په خوازيخيلو يا (شريف خيلو) يادیده چې اوس د پاچا خان (خان عبدالغفار) په نسبت د (اشنغر) اکثر خلک ورته (پاچا خيل) وايي.

يو بل ليکوال د غني خان د ژوند د حالاتو په باب ليکي: په هغه وخت کي د تعليم دا حال و چې مدرسي ته تلل کفر گنلی شو، خلکو به چغي وهلي

۱. بينوا، عبدالروف. اوسني ليکوال دريم ټوک ۱۳۴۶ کال، کابل، ۹۶۹ مخ.

چې (سبق د مدرسې وايي، د پاره د پيسې وايي، جنت کي به يې خای نه وي، دوزخ به غوټی و.)

ولي پاچا خان د دې پروا نه ساتله او غني خان يې د پېښور په نیشنل های سکول کي داخل کړو، هلته چې يې څه ابتدايي تعليم حاصل کړو نو پاچا خان په اتمانزو کي یوسکول جوړ کړو، دغې ته به يې آزاد سکول ويلو او غني خان ته دا فخر حاصل دی چې هم د دغه آزاد سکول په روميو طالب العلمانو کي دی. د اتمانزو د آزاد سکول نه يې چې لسم پاس کړو نو ددهلي جامعہ مليه ته واستولي شو، چې هغلته کي نور تعليم وکړی شي.¹

يادونه: دلته ضروری بنکاري يوه يادونه وکړو چې داسمه نه ده چې غني د پښتو د يوي خانی کورنی پوري اړه لري، خو دا حقيقت ټولی دنيا ته څرگند دی چې دغه خانی د خلکو، وطن او خپلواکی څخه جار شوي خانی او يا په بل عبارت پاچا خان د خلکو د خدمت په لاره کي خان او د انگریزي استعمار په وړاندي د سرسختانه مبارزي علمبردار خان وه د هغه يو کوچنی ليکنه رانقلوو چې د پاچا خان د انقلابي او هيومانيسټي خصوصياتو يوه کوچنی بېلگه يې بللی شو او همدغه انساني او ضد استثماری هيومانستي خصوصيات د غني په سر گذشت او مبارزي کي هم څرگند دی.

۱. مياشتنی مجله- پښتو اعتراف نمبر پښتو اکيډمي پېښور يو نيورستي نومبر او د سمبر ۱۹۷۸ - ۵۱ مخ

د پاچاخان ليک:

(د ټنډل کار له اثر څخه را اخيستل شوي دي)

زه چې د اتو نهو کالو وم او په پېښاور کې مې په مکتب کې سبق وي، نو اکثر په مې لوبې د نېگيانو د بچو يا زامنو سره کولې زه به هغې خپلو ملگرو منع کولم چې دا چورپان دی ته له دوی سره ولې لوبې کوي ولې زه به د هغوي په دي خبرو نه منع کېدم او زه نه زما په زړه د دی څه اثر کيده زما دوستان اکثر لوواران، جولانگان، ترکانان، شاخيلان وو حا لانکه زه د خان زوی وم.

زه چې هلک وم نو د قيصو را سره ډير شوق و او دا قيصي به مې زياتي او يا په کتابونو کې خوبسې وې چې هغې کې به د داسې خلقو حالات وو چې چا به د انسانييت او د خدای د مخلوق په لاره کې ډير تکليفونه او مصيبتونه تير کړي وو، فقط عبدالغفار.¹

د (اتمانزو مکتب) د انقلاب او خپلواکي گټلو د يوې مدرسې حيثيت لاره، هغه د کوچينو ماشومانو مدرسه چې وروسته يې د انگرېزي استعمار په اندامونو زلزله راوستله او په خولو به يې تل د آزدي د پاره او استعمار ضد تراني نڅيدلې، سره کالي ياد ازادی د قهرمانانو کالي د همدغي مدرسې يو نيفورم و، همدغه بنسټونځی وروسته د نومياليو شاعرانو او ليکوالو او نثر ليکونکو د روزني بنسټونځی شو چې د پښتو ادبياتو په غناکي يې هم زياته ونډه واخيسته.

(په کال ۱۹۲۷ د انگریزانو د ظلم او د جبر د لاسه د سرحد پښتنو د هجرت فیصله وکړه او چې هرکله غني خان خبر شو نو هغه هم افغانستان ته د هجرت کولو د پاره د پهلې نه راغی.)^۱

د اوسني لیکوال مولف د غني خان د ژوندانه د دې شیبو په باب لیکي:

(د غني خان د ژوند دغه تریخه دوره هغه وخت لږ غوندي په تیریدو شو چې غني خان د ښوونځي لسم ټولگی په بریالیتوب پای ته ورساوه او د پهلې (جامعه ملیه) مدرسې ته ولاړ. دا هغه وخت و چې په افغانستان کي د (سقاو زوی) یاغي شو او پاچا خان دا محسوسه کړه چې د افغانستان د پاچا په لښکرکي د ډاکټرانو کمی دی، نو یوه فیصله یې وکړه چې د خپل ورور (ډاکټر خان صاحب) په مشرۍ یو طبي هیات افغانستان ته راولیږي، په لومړۍ ډله کي دوه ډاکټران د ټپیانو د دارو درملو او دوه دیرش تنه زلمیان له مورچو نه د ټپیان د راوړلو د پاره وټاکل شو چې پاچا خان پنځه زره روپۍ او یو هم (غني خان) هغې ډلې ته وباڅښه.^۲

د ښاغلي غني خان ملگری لیکي چې: (په غني خان پسۍ تلگرام ولاړ او هغه په دویمه ورځ راورسید، خو چې په مطلب پوه شو نو خپل پلار پاچا خان ته ورغی او ورته یې وویل: ولي جناب عالي: زه څه گډوری یم چې تاسو بي تپوسه د افغانستان لښکر ته وښلم.)

۲. میاشتنۍ مجله- پښتو اعتراف نمبر پښتو اکډیمي پېښور یو نیورستي نومبر او د سمبر ۱۹۷۸ مخ. - ۵۱ مخ.

۱. اوسني لیکوال - درېیم ټوک ۱۳۴۶ کال کابل - ۹۷۰ مخ.

پاچا خان موسکی شو ويی ويل: بنه ده، که زره دي نه وي نومه خه
کنه؟

په جواب کي غني خان ولاړ خان يي د رضاکارانو خري جامي
برابري کړي او د ډاکتر خان صاحب له کمپوډره يي د پټيو تړلو چل زده
کول شروع کړه. (۱)

ولی بيا چي هجرت کامياب نه شو نو پاتي شو په کال ۱۹۲۸ کي د
انډيا افس په وساطت انگلينډ ته لاړلو هلته يي ارثشی تربيت وشو.

په هغه وخت کي په لندن کي (پادري وکم) يو ډيرلوی سړی و، ده
هغه سره هم د يو پرائيويت طالب العلم په حيث وخت تير کړو خو دغلته
يي هم زره ونه ليگندو او په کال ۱۹۳۱ کي د کيمکل انجنيرنگ د تعليم د
پاره د لندن نه امريکي ته لاړلو او د لويز يا ناستيټ په يونيورستي کي
داخل شو، په کال ۱۹۳۳ کي د امريکي نه دوباره لندن ته لاړ او بيا وطن ته
واپس راغی. (۲)

يو بل پښتون ليکوال د غني خان د ژوند په باب ليکي: (ولي کله چي
د انگریزي استعمار خلاف د آزادی د مبارزې په جرم د باچاخان ټول
جايداد ضبط کړی شو، نو له دي کبله غني خان ونه شوکولای، چي په
انگلستان کي خپل تعليم مکمل کړي او هندوستان ته راستون شو او په
کلکته کي يي د هند د اوسنی وزير اعظم ميرمن اندرا گاندي سره (البته
مقاله د اندراگاندي د ژوند په وخت ليکل شوي ده) يوخای د رابندرا نات
ټاگور په مشهور مکتب شانتي نيکتن کي داخل شو او دلته يي د ټاگور او

1 همدا اثر دريم ټوک ۶۷۰-۶۷۱ مخونه
2 پښتو مجله اعتراف نمبر ۵۱ مخ

نورو سترو استادانو څخه د موسیقي، رسامی، مجسمه جوړولو او نورو ښکلو هنرونو درس واخیستو. د تحصیل نه وروسته غني خان په سیاست کي برخه واخیسته او د انگریزي استعمار خلاف د آزادی په مبارزه کي بوخت شو^۱(۳).

د شانتی نیکیتن ښوونځی:

د هند په لویه وچه کي د برتانوي استعمار لاسبری د دې سیمي په خلکو باندې د ډول ډول مصیبتونو او تراژیديو جو گه ده. انگریزانو د نورو توطیو او دسایسو په خوا کي د اولسونو په منځ کي ملي، دیني، مذهبي ارمانی او نورو تضادونو ته پکی واهه.

د هند په لویه وچه کي د انگریزي استعمار د لاسبري دوره د دغو ترخو واقعیتونو ښه څرگندوی ده. له څېړنو او د شانتی نیکیتن د ښوونځي له هدفونو جوتیري چي دا ښوونځی هم په کلتوري لحاظ د انگریزي استعمار شومو هدفونو سره د مبارزې له پاره جوړ شوی و.

د هند لوی متفکر او ستر شاعر رابندر نات ټاگور د دغه ښوونځي موسس و. هغه په ۱۹۰۱ع کي د دسمبر په میاشت کي د خپل پلار د رابندر نات ټاگور په ځمکه کي، د خپل پلار په خوښه یوه ودیاشاله(ښوونځی) پرانیست. د دې ښوونځي شاگردان په لومړي سرکي ډیر لږ ان دوه درې تنو ته رسیدل. د دې ښوونځي ښوونکی خپله ټاگور و. ټاگور عقیده درلوده، چي د موجوده کلتوري کمزوریو سره د مقابلي له پاره باید د وخت د تعلیمي سیستم سره مبارزه وشي. پوهان عبدالشکور رشاد د گیتا نجلۍ د پښتو ژباړي په سریزه کي لیکلي: (ده غوښتل نجونو او هلکانو ته همغسې

^۱ جرگه مجله - ۲۶ کال ۶ گڼه ۴۶ مخ کابل - افغانستان -

تعلیم ورکړی شي، چې د دغه ملک زور برم ور په یاد کړي او د هغه تللی عظمت د راستنولو په هڅه کې شي، روزنه یې باید داسې وي، چې د شاگردانو په زړوکی د انسانانو مینې تخم وکړي او د دین، مذهب، رنگ او نسل، وطن او ملک دینمني او تعصبونه له منځه یوسي او د راجه رام موهن رای، ارمان پس له مرگه وخیژي، ځکه نو ټاگور پر دغه آشرم او ودیاله شا(بنوونځي) باندې د (شانتي نیکتین) نوم کېښود، چې د (دارالامان) معنا لري^(۱).

دغه راز په بله برخه کې ددې بنوونځي د تکمیل او پراختیا په باب لیکي: (په ۱۹۱۹ع کال د بدهـ مت، ویدونو، سنسکریت، پالي او نورو پراکرایتونو او چینایي ژبي تدریس په شانتي نیکتین کې منځ ته راغی او هغې کوچنی (آشرم وپاشالي) چې پر درې شاگردانو یې بنسټ اېښودل شوی و، د انساني تمدن د تعلیمي او تطبیقي مرکز حیثیت غوره کړ.

(ودیا بهون) (تحقیقي مرکز) کال بهون (د لطیفه فنونو مدرسه) نارې بهون (د بنځوڅانگه) سکھشابهون (کالج) او سري نیکتین (د خلکو د مخلصانه خدمت مرکز) یې و درلودل. دغه تربیتي موسیسه د (۱۹۲۱)ع کال د ډسمبر په دوه ویشتمه ورځ ټاگور د (ویشو ابهارتي پوهنتون) په نامه افتتاح کړه^(۲).

غني خان هم یوه موده دغه ستر شرقي بنوونځي کې زده کړه کړې ده. لکه څنگه چې څرگندېږي دشانتي نیکیتن بنوونځی یوازې یوه خالصه فرهنگي مدرسه نه بلکې د سیاسي هدفونو پر بنا جوړه شوې وه نو له دواړو

۱. د گیت انجلي پښتو ژباړه، سریزه، مخ ۶۳

۲. د گیت انجلي پښتو ژباړه، سریزه، مخ ۶۳

خواووڅخه د دغه بڼوونځي نه حتماً متاثر دی او دغه اغیزه د هغه په ټولو هنري کارونوکي څرگندېږي.

د یو لیکوال په قول چې لیکي:

د غني خان شخصیت ډیر غني او هر اړ خیز دی هغه یو ساینسدان، یومتفکر، یوپخوانی سیاستمدار، شاعر، رسام(پینټر)، مجسمه جوړوونکی او موسیقار دی، هغه د خپلي مورنۍ ژبې یعنی پښتو نه علاوه په فارسي، عربي، انگلیسي او اردو ژبوکي پوره وارد دی، په انگلیسي ژبه خو شعر هم لیکلی شي (په پښتو شعر کي د هغه لور مقام هرچا ته معلوم دی).⁽¹⁾

په همدې مقاله کي د شانتي نیکیتن په مکتب کي د هغه د بڼکلو هنرونو د زده کړي په باب لولو چې: او دلته یې د ټاگور او نورو سسترو استادانو د موسیقي، رسامي، مجسمه جوړولو او نورو بڼکلو هنرونو(فاین آرټس) درس واخیستو.⁽²⁾

د پښتو زلمی د انقلابي غورځنگ د مشر په توگه:

(غني خان د یوې مبارزې او آزادی غوښتونکي کورنۍ د یوه شاه ځلمي او نه یوازي د یوه شاعر او هنرمند په توگه پیژنو بلکي هغه یوستر سیاسي شخصیت هم دی او د سیاسي مبارزې په جریان کي د (پښتون زلمي) د آزادی بڼوونکي غورځنگ مشرتوب د هغه د را وروسته افکارو په پلوشو کي د یوه مهم اړخ په توگه گڼلی شو.

¹ جرگی مجله دویم کال ۶ گڼه ۴۵ کڅ.

² پښتو مجله (اعتراف نمبر) ۵۲ مخ.

غني خان په ۱۹۴۴ کال کې په عامو انتخاباتو کې د هندوستان په مرکزي اسمبلي کې د (صوبه سرحد) له طرفه ممبرمنتخب کړی شو. د پښتون زلمي په نوم باندې يو تنظيم يې هم منظم کړو او دا تنظيم په ډيره لږه موده کې داسې منظم کړی شو چې خلک ورته اريان دريان پاتي شول، تقريباً ۴۵ زره زلمي پښتانه د دې تنظيم غړي وو او دا ټول په وسله بند وو. د کال ۱۹۴۷ نه تر کال ۱۹۵۴ پورې غني خان په مختلفو جيلخانو يا په کورکي نظر بند و او هم په دغه وخت کې وو چې د پنجرې چغاري يې وليکلو چې نن د شعر د دنيا شاهکار دی.)

(زلمی پښتون) په نوم د وسله والو څلمو د تحریک پیل کېدل د غني خان پر ژوند کې د سياسي څرخيدنگ ډير مهم ټکی دی. د اوسني ليکوال مولف د غني خان د پيژندگلوۍ په برخه کې لږ په تفصيل سره د دې مطلب اظهار کوي. ليکي: (په دغو ورځو کې د خدايي خدمتگارانو په مقابل کې د مسلم ليگيانو وړانې زيات شو نو غني خان د هغوی د مقابلي او د خپلو کارکنانو او مشرانو د ساتنې د پاره د (زلمي پښتون) په نامه يو قومي تحریک شروع کړ چې په دوو دورو کې يې اتيا زره وسله وال ځوانان د دې تحریک دپاره تيار کړل. وايي چې يوه ورځ پاچا خان غني خان ته وويل چې: په پېښور کې زموږ کارکنان په تنگ دي څه مظاهره کول په کار دي، غني خان د هماغې ورځې په سبا اوه لس نيم زره وسله وال زلميان د مظاهري دپاره حاضر کړل.

له هغه نه پس چې چېرته به د خطري جلسه وه نو غني خان به د څلورو پنځو سوو ځوانانو سره يو اړخ نه ولاړ و(۱).

¹ اوسني ليکوال - درېيم ټوک ۹۷۵ مخ.

مور د غني خان شخصي ژوند هيڅکله د هغه دسياسي ژوندله دغه اړخ څخه چې د زلمي پښتون وسله وال تحريک يې شروع کړی، نه شو بيلولی.

د زلمي پښتون تحريک د خاصو، ټولنيزو، اقتصادي او فرهنگي شرايطو په چوکاټ کي رامنځ ته شوي دي، په ټولو پښتني سيمو کي رامنځ ته شوي دي. په ټولو پښتني سيمو کي د انگرizi استعمار ضد کرکي او نفرتونو پټو عصيانونو او سرغړاويو ټول د دغه غورځنگ په وجود کي منعکس کېدل. نژدې يوه پيړۍ څه کم زيات د پښتنو محکوميت، رټنه، ټيل وهنه، سپکاوی، بي عزتي او د هغوی په هستۍ او شتو، ننگ او پت بلوسيدل، له يوې خوا د خدايي خدمتگارانو او بيا (سرخپوشو) او د هند په لويه وچه کي د نورو آزدي پرستو غورځنگونو مبارزو او د خلکو راپاخونکی کار د دې سبب شوی و، چې نوی نسل د هغه وخت يوه فيصله له ځانه سره وکړي چې بس بي له توري خلاصی نشته په بل کار.

په دې ډول د پښتون زلمي د تحريک بنديدل د نوي نسل لپاره د هغو د غوښتنو د بيا خپه کېدو سبب شو. دا واقعيت هغه وخت لاپسي جدي او سرسخت شکل غوره کوي، چې دکانگرس او خدايي خدمتگارانو د اوږدو مبارزو وروسته پاکستان جوړېږي او پښتانه د دې پر خای چې خپلواکي او آزدي وگوري او د خپلواک وطن او آزاد نفس ويستلو په محتوی کي يوه تابلو وويني نو د خپلي آزادۍ ډير غلط او مسخره کاریکاتور ويني، چې په نتيجه کي بيا هم پښتون زيارکښ يا پيړی په شا په بازار کي گرځي او يا د بل په کار خانه کي کار کوي او يا خو د جيل د تورو تمبونه دننه د ميرپيانو او لړمانو سره مشغولېږي.

د هندوستان تر ویش وروسته د ۱۹۴۸ کال د جولای په څلورمه نېټه د شپې په یوه بجه غني خان د پاکستاني حکومت له خوا گرفتار او د هغې شپې په سهار پېښور ته بوتلی شو او هلته د خدایي خدمتگارانو د ډیر بهادر او فداکار کارکن مرحوم ماسټر عبدالکریم سره یو ځای چې هغه هم په همغه شپه نیول شوی جیل ته ولیږل شو(۱).

غني خان د پاکستان په جیلونو او زندانونو کې هم چوپ او غلی پاتې نه شوبلکې دا وار یا په دې مقطع کې د هغه افکار او اختیار چيغه پورته کړه، او د پاکستاني استعمار او استبداد په وړاندې یې خپل فکري سرغړاوی هم څرگند کړ او دغه فکري بهیر د هغه په زنداني نغمو یا (پنجري چغار) کې په زغرده لیدلی شو.

شوروي محقق، گیرس په دې دوره کې د پښتتولیکوالو د فعالیت په باب لیکي:

هغه قومونه چې دشلمې پېړۍ په دویمې او درېیمې لسیزې کې یې پښتنو ټولنه په حرکت راوستله او د بیدارۍ عمومي جریان ته یې د اولس د معنوي ژوند ټول وروسته پاتې قومونه ور داخل کړل، هغو د سیاسي بحران په وخت کې خپله پخوانۍ قوه د لاسه ورکړه(۲).

نوموړی محقق د همدغه دوران د فرهنګي چاپیریال او فعالیت په باب زیاتوي.

1 اوسني لیکوال، ۹۷۵ مخ.

2 کټ، ف گیرس د میرني اولس ادبیات، ۱۷۱ مخ، کابل د قومونو او قبايلو وزارت، د محمد اکبر معتمد شینواری ژباړه ۱۳۶۴ کال.

د څلويښتوکلونو په پښتو ادب کي د پخوا غونډي د وطن دوستۍ د مفکورو مهم مبلغ او د وتلو ليکوالو، ادبياتو او شاعرانو د آثارو وړاندې کوونکی او ترویج کوونکی (پښتون)مجله وه، په دغه وخت کي نور مطبوعات هم منځ ته راغلي.... البته په دې لړکي زيات شاعران او ليکوال راڅرگند شول خو غني خان پکي د علمبردار حيثيت درلود. او هغه دا چي د هغه د (وصيت) په نوم شعر د همدې مجلې د تندي ځليدونکی ټيک وو.

په دې ډول غني خان د سياسي فعاليتونو او آزادۍ بښونکو مبارزو کي د گډون او مشرتابه سربيره د ستر پښتو شاعر او هنرمند په توگه هم پيژندل شوی، تر دې حده چي په اوسني زماني مقطع کي د هغه دشهرت او څرگندتيا مهم فکتور د هغه شاعري او هنرمندي ده، مور تر اوسه د غني خان دغه آثار پيژنو:

پلوشي، د پنجري چغار، پانوس، (گډې وډي نثر، نظم) پټهان، (په انگليسي ژبه منثور اثر دی)، د پانوس د اثر په نويوشعرونوکي هم د هغه ژور افکار پاخه بريښي، د هغه انتقاد د عکس العمل او اظهارنظر په هر اړخيزه توگه د غور او تأمل وړ دی.

پرځای ده چي د هغه د پيژندگلوۍ په برخه کي د گيرس دا خبره رانقل کړو چي ليکي: (د ادبي نړۍ ستر هنرمند، د ځلانده سبک څښتن او د نوو بليغو تصويري وسايلو استاد غني خان وروسته بيا د ريالستيکو پرنسپيونود اقتباس پلوی شو، يو افغانی ليکوال چي د غني خان د اشعارو په مجموعه کي (پلوشي)باندي يې تقيظ ليکلی دی، داسي عقیده ښکاره

کوي: د غني خان رومانتيزم موثر، فعال، جدي او مترقي دی او په يو قسم
د اقسامو درياليزم سره ټينگ ارتباط لري (۱).

اګټ. ف. کيرس د ميرني اولس ادبياتو، ۱۸۵ مخ، کابل د قومونو او قبايلو وزارت، معتمد
ژباړه.

د غني خان شعر د وختونو په پوريو کي

که د غني خان شعرونو په تحليل او راسپړنه کي د عمومياتو او کلياتو څخه ډډه وکړ او و غواړو چې په مشخص ډول ځينو ټکو ته ورسېږو، نو اړه ده چې د زماني او وخت په لحاظ د غني خان شعرونه وگورو، ځکه د غني خان د شعر ويلو وخت د دوه فکتورونو په اثر ځانگړی او خاص وخت دی. له يوې خوا د هغه د ځاني شخصيت جوړښت او په دي پديده کي د هغه له ډول، ډول پيښو ډک ژوند او له بلې خوا د هند لويې وچې سترې ټولنيزې او سياسي پيښې او د برتاتوي استعمار موجوديت او لاسيری د استعمار په وړاندي د هند د لويې وچې او د پښتنو د آزادی بڅښونکي غورځنگ مبارزه، د نوي استعماري اقتصادي مناسباتو وده او تکامل، د هند آزادي، د ستر هند تجزيه او نور ټول داسي عوامل او واقعيتونه وو چې د هغو له څېړنو پرته به د غني خان د شعرونو تحليل او راسپړنه مجرد او بي بنياده وي.

د غني خان شعر او شاعري د پښتو د لرغونو ادبياتو د جريان په داسې زمانې مقطع کې پېلېږي، چې هغه ته نوي توکونه او عناصر ور د اخلیدل، د برتانوي استعماري نظام د لاسبري سره جوخت د انگلیسي ادبیاتو خپریدل د ورځپاڼو مطبوعاتو او د چاپي آثارو رامنځ ته کېدل او هم د خلکو روان ته او هم د خلکو د فرهنگي ژوند سطحې ته لاره پیدا کړه، د یوه مترقي لیکوال په قول.

د خپلواکۍ د لارې وفادار او بي تزلزله مبارزان لومړی د یو ډول حیرانی سره مخامخ شول، نه پوهېدل چې څه وکړي او وروسته ورته یو تریخ او ان ډیر له نا امیدۍ ډک احساس ورته پیدا شو، په زیاترو هېوادونو کې د دغه روجي بحران فضا د دې سبب شوه چې داسې ادبیات رامنځ ته شي چې د مدرنیزم د بنسټلار پېژندنې په اصولو ولاړ وي.

اګزستانسیالتي لید توګی په نړۍ کې وده وکړه، ویره، بي وسي او د نابودۍ احساس دا ټول د (قهرمانۍ ضد) اصلي تیپونه او نښې نښانې وې چې په دغه ادبیاتو کې راڅرګندي شوي¹ (نه شو ویلای چې د پښتونخوا په ادبیاتو کې په خاص ډول د غني خان په هنري کار باندې یاد شوی حکم صدق کوي خوبیا هم په عامه سطحه کې د یادو شویو شرایطو د ادبي قانونمندی په توګه تری سترګی نه شو پټولی.

د غني خان د ادبي فعالیتونو د ظهور شرایط په خاص ډول دیوه څیړونکي له نظره په دې ډول وینو: چې کوم وخت زموږ په دې خاوره د فیرنګي ظالم او د پښتون مظلوم قام په منځ کې د آزادۍ جنګ و، یو خوا توپونه، ټینکونه، مشینونه او رسالي وې او بله خوا زموږ د بي لاس او

¹ در باره هنر او ادبیات. ترجمه (مریم جوودان) ۵۷ مخ، کابل مطبعه حزبي.

پينو قام سره بغير.... د پښتنو د ډال نه بل څه نه و، د کچه ايمان خلکو به ويل چې دا ليونۍ دى، د هاتي سره ډغري وهي، خپل سرونه به مات کړي، نور په څه ونه کړي خو د قام د همت ناکوځوانانو حوصلې، سره اوچتي وي چې د وسلوځاوندان ورته حيران ولاړ وو او هغوچي د پښتون دتباهي د پاره يي هره ضربه استعمال کړي وه، نن د پښتون د ميراني د اوصافو په صفت نه مريزي.

په دغه وخت چې د زورگير او کمزوري کشمکش روان په قصه خوانۍ تکر، هاتي خيلو او اتمانزو کي د وينو لښتي وبهيدل، فيرنګي د ظلم داسي يوه حربه نه وه چې استعمال يي نه کړه خو قام يو ځلي راويښ شو او غزوني يي وکړي او خپلو ليکوالو او شاعرانو پکي داسي روح وراچولی و چې هغوي صرف د آزادۍ دليلا مخ ليده بل څه يي نه ليدل⁽¹⁾.

سره له دې چې پورتنې ياد شوی ټکی د هغه دوران دقيق او ژور حالت نه را څرگندوي خو په هر صورت واقعيت دا دی چې د انگریزي استعمار سره دپښتنو مبارزو د وسله والو مبارزو په خوا کي فکري سرغړاوی، کرکه او نفرت هم ايجاد کړ.

د پښتنو پرگنو ژور قهر او غضب تر هر څه زيات د هغو په ادبي جريان کي هم راڅرگند شو په دي ډول چې:

په دغه دورکي د قامي شاعرانو يوه مضبوطه ډله لگيا وه د قام حوصلې يي اوچتولي، په دغه ډله کي ډيرنوميالي شاعران شامل وو لکه، فضل محمود مخفي، عبدالملک فدا، حبيب الله کاکا، فضل رحيم ساقی، عبدالاکبر خان اکبر، شاه محمد ميري، الف جانه خټکه س.ب.ب او په

¹ پښتو، مياشتنۍ مجله جون ۱۹۷۳ (غني خان د ترانو خالق) د جهان زيب نياز ليکنه ۳۹ مخ،

سلگونو نور خو په دغه ډله کې يو داسې شاه زلمی هم شامل و چې د هغه د شاعري يوه ځان له لاره وه، ځان له رنگ او که زه ووايم چې دغه شاه زلمی شاعر دغې ډلې سرخيل وو نو بې ځايه به نه وي، لوستونکي به حيران او تلوسه به يې وي چې دغه شاه زلمی څوک وو، نو دا دی نوم يې اخلم يعنې هغه ځوان چې کله به ليونی فلسفي شو، کله به غني شو او کله به غني خان شو^(۱).

نوغني خان د غورځنگ شاعر دی، د انگرېزي استعمار پر خلاف د غورځنگ شاعر او تر کومه ځايه پورې چې انگرېزي استعمار لاسپړي د يو دوران خبره ده، او له هغه وروسته د پاکستان د حکومت په شکل کې په پښتنو باندې ملي او طبقاتي ستم همدا ډول دوام وموندلو، د هغه پر ضد فکري او رواني سرغړاوی په ادبياتو، شعراوکيسه کې هم دوام وموند، چې غني خان د همدې سياسي ادبي جريان د يوه غړي او رهبر په توگه کار کړی دی، غني خان د ډير لږ عمر څخه په هنري او ادبي فعاليت پيل کړی، لومړنی شعر يې د څوارلس کلنۍ په عمر د سفر په وخت د اوبو په جهاز کې ويلی دی، او وروسته يې په مسافرت کې په جلا وطنۍ، په زندان کې او سياسي فعاليتونو په جريان کې ويلي او ليکلي دي، نوڅکه د هغه دشعر بهير د هغه د ژوند سره موازي پرمخ تللی دی، د يوه محقق په نظر چې لیکي:

غني خان د ډير کم عمر نه شاعري شروع کړي ده، او دغه وجه ده چې د ماستر عبدالکريم د وينا مطابق د هغه شاعري مور په دوو برخوکې تقسيموو يوه برخه هغه چې هغه د امريکې، يورپ په ځمکو د هلکوالي په

^۱ پښتو مائنتنی مجله همدغه گڼه (۴۰) مخ.

دوران کي کړي ده او بله هغه چې کوم وخت هغه وطن ته راغلی دی اړي گري يې ليدلي، د پيرنگي لاس د هغه د قام په گريوان کي پروت و.

د قام ويني د کلي په لارو کوڅو کي بهيدلي، جيلونه وو، د کورنو تالاشی وي، د تور سرو بي عزتی وي، نو د غني د شاعرۍ رنگ کي يو قسم بدلون راغلی دی، هغه تورو کمڅو، سرو شونډو، نری ملا پرځای د شیرشاه، خوشحال خان او پاچاخان مراني ته متوجه شوی دی او قام ته يې د داسي سبق ورکولو نیت کړی دی چې په دغه میدان کي يې نور شاعران وروسته پريښودل....⁽¹⁾.

په دې ډول مور د غني خان شاعري د زماني په لحاظ نه يوازي په دوه برخو ويشو بلکي ويلای شو چې يوه برخه هغه شعرونه چې هغه د زندان څخه دمخه ويلي او د (پلوشي) په اثرکي چاپ شوي دي، دويم هغه شعرونه چې د زندان په موقع ويل شوي او ډيره سمبوليکه ژبه لري او درېيم هغه شعرونه چې په را وروسته وختونوکي يې ويلي او دپانوس په اثر کي د زرو شعرونو سره يو ځای چاپ شوي دي.

۱. پلوشي:

د غني خان د فکر پلوشي نومی اثر په ۱۳۳۹ هـ ش کال کابل پښتو ټولني له خوا چاپ شوی دی، په دې اثرکي د لومړي مخ نه تر ۱۲۳ مخ پوري ټول هغه شعرونه راغلي دي چې شاعر د زندان څخه تر مخه ويلي او ليکلي دي. او له ۱۲۵ مخ نه تر پايه هغه شعرونه دي چې شاعر د ۱۹۴۹ کال نه تر ۱۹۵۳ کال پوري د پاکستان په مختلفو جيلونو کي ليکلي

¹ پښتو مياشتنی مجله جون ۱۹۸۳ (غني خان د ترانو خالق) د جهان زيب نياز ليکنه پېښور (۴۰) مخ.

دي، خو دلته د پلوشې تر سرخط لاندې مور په هغه شعرونو خبرې کول غواړو چې هغه د ياد شوي اثر لومړۍ برخه جوړوي او د شاعر د ژوندانه د تفکراتو او تصوراتو بېلابېل حالتونه راڅرگندوي.

د غني خان د شعرونو په دې برخه کي چې مور يې پلوشې نوموو نژدې ۲۵۰ قطعي لري او کوچني شعرونه او نظمونه دي چې شاعر پکې په بشپړې زړورتيا سره د چاپيريال د ټولو پديدو او پيدېنو په وړاندې عکس العمل ښودلی دی.

په دې شعرونو کي د خپلي ځوانۍ او زلميتوب په باب د خپلو مسافرتونو په باب، د خپل وطن او وطنپرستۍ په باب، فلسفي افکار، ملنډې، ټوکي او د استعمار په وړاندې شعرونه شته دي، په دغو شعرونو کي شاعرانه تخيل هم په بشپړه اندازه موجود دي او له بلې خوا صراحت او ښکاره منطق پکې هم ډير پياوړی دی، په دې ډول مور د پلوشو د شعرونو ډيرې عمده ځانگړنې په دې ډول يادولای شو:

وطن او وطنپرستي:

ډيره به مبالعه نه وي که ووايو چې وطن پرستي د غني خان د شعرونو مرکزي مساله ده، او همدا ډول چې وطن، د وطن سره مينه د هغه د جسمي او فکري فعاليت محراق دی نو د استعمار او انگريز سره ژوره کرکه او نفرت ښودل د دغه شعرونو يا د غني د وطنپرستانه هنر عمده شکل دی، وطن او وطنپرستي د احساساتو په راپارولو کي د غني شعرونه کله هم په جنده بدل شوي او کله هم د آزادۍ غوښتونکو پښتنو په وینو ليکل شوي او د قهر او عصيان د يوې چيغې په څېر راڅرگند شوي دي.

غني خان داسې شاعر دی د آزادۍ ليوال او د استعمار دښمن شاعر او د هغه حماسي شعرونه هم د وطنپرستۍ له دغي جذبي څخه سرچينه اخلي.

زموږ د وطن اوسنی نسل د غني خان د دې انقلابي ترانې په اوریدو رالوی شو او که په دقت نظر وشي، پوهیدای شي چې دغه ترانه د هغه د نورو انقلابي شعرونو او ترانو په څېر د شاعر د زړه او ارمان څخه سرچينه اخیستي ده.

ای زما وطنه د لالونو خزانې زما!
ستا هره دره کي دي د تورو نښانې زما
زه یم ستا د خاورې ته زما د مینې جوړ یې
ته مې د نیکه او د بابا د وینې جوړ یې
ستا زړه کي ویدې دي ټولې تللې زمانې زما
ای زما وطنه د لالونو خزانې زما
سترگې مې لوگي شه ستا د خاورو د کورنو نه
عقل مې ایري شه ستا دپاره د فکرونو نه
څار شمه قربان شم ستا دغرونو د سیندونو نه
ستا هره دره کي دي د تورو نښانې زما
ای زما وطنه د لالونو خزانې زما
ستاعزت چې نه وي زما به نوم او عزت څه کرمه
ته چې خوارو زارېې زه به خوب او راحت څه کرمه
ستا سرچې وي ټیټ نو زه به شان او شوکت څه کرمه
مسته به دې خاوره کرم په وینې مستانې زما
ای زما وطنه دلالونو خزانې زما
یا خوبه دي سیال کرمه وطنه د جهان

يا به ستا په پښو کي توري خاوري کرم دا خان
زه به درې وري شم خو تا به کرم ودان
نر يمه پښتون يم تاته يادي افساني زما
ای زما وطنه د لالونو خزاني زما

غني خان په خپلوشعرونوکي د وطن مينه او وطنپرستی د شعر
اوريدونکي او لوستونکي ته په لمسی وړ او د عيني احساس وړ توگه الفا
کوي، د دي کار له پاره د خپل کلي او چم گاونډ د کورونو د ختینو د
يوالونو او ديرو په څېر له ساده کلماتو څخه کار اخلي لکه په دی شعر کي:

ماليدلی تاج محل غوتی د گلو
د ډهلي بنکلي بنارونه د مغلو
خوچي ووينم زه خپل د ختو کور
رانه هيرشي محلونه بنیسته نور
دا نری تنگي کوڅي زما د کلي
ورته څه دي د دنيا بنارونه بنکلي

خو غني زموږ د پيری شاعر دی او زموږ څخه يو نسل تر مخه دی
په هغه نسل پوري اړه لري چي اوسنی نسل تري الهام اخيستی او دهغو
کارنامي يي په انتقادي توگه څيرلي.

غني خان د هند په لويه وچه کي د برتانيي د استعمار د دوکو او
نيرنگونو له غځيدو سره سم رالوی شوي، د امپرياليزم له منځه راتلوسره
سم يي بدي ورځي ليدلي دي، بلکي دوسله والي مبارزي په خوا کي د هند
د لويي وچي د سترو پرگنو (پټ مقاومت) غورځنگ هم وده کړي او پراخ
شوي دي.

د غني خان شعرکله هم جنډه شوي او د غورځنگ په مخ کي ريپډلی او کله هم په (شعار) بدل شوی دی، لکه (وصيت) په نوم شعر چي (د پښتون رسالي) په لومړي مخ به چاپيده:

که خازي شني مي په قبر وي ولاړي
که غلام مړ وم راي تو کړي پري لاري
چي قطري قطري مي پوخ د انگريز نه کا
موري ماپسي په کوم مخ به ته ژاري
که په خپلو وينو نه وم لمبيدلی
پرمامه پليتوي د جومات غاري
يا به دا بي ننگه ملک باغ عدن کرم
يا به کرم د پښتونکوخي ويجاري

دلته د يوه مبارز انقلابي (حيدر مهرگان) خبره هم صدق کوي چي د يوي سترې حماسي (ارش کمانگير) په باب يي ليکلي ده، هغه وايي:

په دي خصلت سره شعر يوازي ساده کيسه ويونکی او لاروی نه دی چي د تاريخ په يوه ځنډه کي راڅرگند شوي وي، معنوي قوت دی چي د پوهيدلو او جذبيدلو په اندازه په مادي قوت بدليري او د تاريخ په بدلونو کي په کار راي. هغه هم د تاريخ ډير وفادار حديث کوونکی او هم د خپل حديث ويجاروونکی دی، هم د تاريخ په وړانولو کي گډون کوي او هم د هغه په بيا ځلي هستونه کي. هغه د ځمکي پر مخ د انسان د عادتونو،

رنځونو نه ورکيدونکي سيوري دی او کېدای شي چې د هغه د استحقاق ملاک هم وي...⁽¹⁾.

د غني خان انقلابي حماسي شعرونه او تراني هم، د خپل وخت او وروسته غورځنگ شعار او جنده وه او ده، د وختونو سره به هم دا زمزمي په نسلونو کې زمزمه شي.

د پښتو ژبې يو بل ليکوال د غني خان د حماسو د راپاڅوونکي، ويجاړونکي او بيا جوړونکي خصوصيت په باب ليکي:

د غني خان شعر د خپلو ځانگړو هنري خصوصياتو نه علاوه د ملي آزادۍ د حماسي په صفت دپښتون اولس په بيدارولو کې مهم نقش ولوبو او له يوې خوا د هغه په شعر کې داستعماري نظام د زيلې انسان او روحاني درد او ابتلا اظهار دی نو له بلې خوا د آزادۍ او خلاصون دپاره د انسان کلکه اراده هم په کې غزوني کوي⁽²⁾.

د غني په شعر شاعرۍ کې په ځانگړي ډول د هغه په حماسي، رزمي، انقلابي ترانو کې خو؛ البته د نورو شاعرانو په څېر بداعت، چاپيريال او شرايط لاسبري دي خو د هغه د ځلميتوب او ازادي غوښتنې غرور د انگرېزي استعمار پر ضد عصيان شوی او په دې ډول يې د هغه شاعرۍ ته نورڅه هم ور زيات کړي دي. د يو څپرکي په وينا چې ليکي: ((خو هغه د ماسټرکريم خبره، چې غالب او ټيگور په لاره روان وو، غني مخي ته ورغی، دواړو يو بل ته وليدل.

¹ حيدر مهرگان، ديدار يا ارش بحشی در د يالکتیک، منظومه ارش کمانگير، اثر سباوش کسرايي، تهران (۱۳۶۰).

² جرگه مجله، دوهم کال ۴ گڼه، پ، ن، ۱۲، ۱۳۶۳ کال، ۴۱ مخ.

دا داسې وخت و، چې د غني په شاعرۍ کې د خيام مستي د غالب بې باکي او د ټيگور رنگيني ورننوتې وه. خو د دې هرڅه سره غني په سينه دننه د درد نه پک زړه لري، غني د خپلې خاورې عاشق و، غني خپل رنگ خپله ځواني او په تېره تېره خپله شاعري په دغه رنگ کې رنگ کړه او د قام سره د سيالۍ په ډگر په اوچته غړۍ ودرېده¹

نوموړی په بل ځای کې زياتوي: ((... او دغه دور هغه دی، چې غني هم د پښتو ننگ، غيرت، پت او ميراني نه ډکې قومي تراني وليکلي او پيرنگي ته يې دا ثابته کړه، چې پښتون که زده کړه کړي، که يې نه ده کړي، هغه د خپلې خاورې څخه سرخارولو ته تيار دی او ځکه يې پيل له همدې وکه...))²

((د هلکانو تراني په نوم د غني خان بله مشهوره ترانه ده، چې تل د خپل وخت د ماشومانو په خولو خوځېدله، دغه ترانه چې سر يې دی:

خوړ دی ماته ملک زما
خوړ تر کل جهان
زه به ځم په جنگ د کام زه
زه چې شمه ځوان

يا د همدې تراني په بل ځای کې وايي:

۱. پښتو مياشتنی مجله... ۴۰ مخ (غني د ترانو خالق د جهان زيب نیاز ليکنه).
۲. همدا اثر ۴۰-۴۱ مخونه.

سر څه د سپي سر وي، چې فدا نه وي په کام
نر څه بنځونی وي، چې شیدا نه وي، په قام
نوم ناموس يې څه دی، چې يې نوم وي د غلام
دا نوم به بدل کړم يا به کړم بدل جهان..

د ختيځې نړۍ ستر پوه د تاريخ د سترو هنرمندانو په اړه ليکي:

((د تاريخ ستر هنرمندان د درې صفتونو په درلودلو سره ډېر پياوړي وو:
لومړی ريښتينولي، هغوی خپل مطالب له هر ډول تظاهر او دوه مخۍ پرته
د تصنع پرته څرنگه چې پرې پوهېدلي وو او پرې باور يې درلوده،
بيا نول. د هغوی هنري خلاقيت، پياوړی اړتيا ته ځواب و...))

د درواغو، لاپو، دوه مخي، ستايونکي (مداح) د واقعيتونو سينگار وونکي،
هنر، هنر نه دی، بلکې تزوير او گناه ده. د دغه هنرمندانو دويم صفت، د
خپل انساني رسالت باندې پوه و. هغوی هغه وخت خلاقيت ته لاس اچاوه،
چې د ويلو خبره په عمل کولو دنده او پراخولو فکر او د ويستلو کړيکه
درلوده، په ځانگړي ډول چې کله به پوهېدل چې که دې وخت کي غلي
کيني. نو له نعمت به منکر شوی وي...) ¹

په ټوله کې کله چې د غني خان د شعر سمندر ته ورننوځو او په فکري
لحاظ پکې غوپه وهو، پرته له دې چې سا وباسو، د ډېرو مرغلرو سره
پکې مخامخېږو. غني د خپل وخت او دوران د غورځنگ شاعر دی او
څرنگه چې د خپل ژوندي ارمان سره يې ژوند کړی، د هغه ژوندي ارمان

1. احسان طبري - مسایلی از فرهنگ و هنر و زبان ۲۵-۲۶ مخونه.

چغه هم ژوندی ده. هغه د غورځنگ د حرکت او پرمختگ سره موازي پر مختللی دی او شعر او حماسه يي ليکلي ده:

((غني خای پر خای په بېله بېله موقع د موقع اړوند داسي تراني ويلي دي، چي هغه د ستايني وړ دي. غني په ساده او سوچه پښتوکي د الفاظو په شکل د پښتنو په غم درد کي گډ شوی دی خو چي موقع راغلي ده، نو لکه: د ابراهيم عليه وسلم يي اور ته هم دانگلي دي. د حيدر اباد او هريپور جيلخاني (ارتونونه) نن هم د غني د دغو ورځو په ژوندون دلالت کوي او دغسي غني خان په تن او قلم د خپل قام خدمت بڼه په نره کړی دی. د خپل قام د بي وسي او د پيرنگي د زور گيری نه خبر دي....))¹

مور د غني خان د هېواد پالني او حماسي شعرونو په اړه نور څه ويلي شو؟ پرته له دې چي ووايو، هغه يو ژمن شاعر دی. هغه د انگرزي استعمار دوښمن شاعر دی او هغه د پښتنو د ازادۍ بښوونکی غورځنگ ژباړن شاعر دی.

کله چي د هغه سياسي عقيدت او سياسي تگلاره څرگندوو او د مکان په دننه کي د زمان په بوده او تنسته کي ځانته د خبرو اجازه ورکوو. نو ويلای شو، چي د هغه په ټولو شعرونو کي همدغه مرکزي او اساسي مسايل يعني د وطن ازادۍ او د انگرېز سره د دوښمنی مسئلي شته. که مور د هغه د مسافرت او د زده کړي د دوران شعرونه وښو او که د هغه عاشقانه شعرونه لولو او که د شعر په بڼه کي د هغه ملنډو ته ورته شعرونو ته پام کوو، نو په ټولو کي دغه احساس په زغرده ځلېږي.

1. پښتو مياشتنی مجله هماغه مقاله - (۴) مخ.

د هغه په شعرکي به د شانتي نکتين د بنوونځي، د ټاکور د شاعرانه رنگيني او د غالب د بي باکي اغيزي وي. خو له دې ټولو زيات پکي هغه څه زيات دي، چي د ده خاني بي په ملنگي بدله کړي ده او دی يي داسي منقلب کړی، چي د ژوند هيڅ شيبه يي هسي نه خوښيږي خو د نمرود په اور يي د ابراهيم د پښو د ايښودو ساعت، د منصور د دار ته د پورته کېدو شيبه او د پاچا خان ملنگي او سر شاره غرور خوښيږي او وايي:

زور د دوښمن نه گوري
داسي لېونی روان
دار ورسن نه ويښي
دا د مستانو خان
دا د پښتنو ملنگ
څه بادشاهي زنگ لري
جنگ له دې منصور روان
توپ او نه تفنگ لري

کله چي په غور گورو او په ځير سره د غني خان د شعرونو پاني اړوو، نېع ور سره زموږ د نسل ذهن ته د بابري عام وژل او د کيسه خواني خونړي پېښه او په سلگونو نور ناتار ونه را ژوندي کېږي او بيا د دغه پېښو سره په موازاتوکي ځانته دا حق ورکولای شو، دا ووايو، چي غني د غورځنگ علمبردار خپله جنډه تر پايه نېغه وړي او د هغه دريدنگ نشته.

د غني خان د دې شعر په اړه ويلی شو چي: د ازادي غوښتونکي مبارزي په خونړيو پېښوکي د هغه شعر په ژوند او جگړه بدلېږي او د تاريخ په اوسني وخت کي ژوند د مرگ په اوږو پښه ږدي او مرگ د ژوند په سلولونوکي غوړيږي، بری په ماتي تکيه کوي او ماته پرې محاصره کوي.

افسانه په حقيقت تعبير ږيري او حقيقت د افسانې تر ناپايه پولې پورې وده کوي.

او په دې ډول د قهرمانۍ روح خپل مادي تجسم پيدا کوي او ولسونه په يوه شته بدلېږي او د پولادين دېوال په توگه د شعر عيني تجسم گرځي او په دې ډول د حماسو د هستېدو اتموسفير د مکان په وزرو لاسبری کېږي.....

غني خان او په (پنجره) کې د آزادۍ او اختيار (چغار)

په دې برخه کې مور د غني خان په هغو شعرونو څو خبرې لرو چې هغه د ۱۹۴۹ نه تر ۱۹۵۴ پورې د نوي پاکستان (د اقاانو ميلمه) وو. يعنې سياسي بندي، غني خان د خپل ژوند په دغه زماني مقطع کې د نويو پيښو سره مخامخ کېږي، په دې معنا چې د هغه اوږدې او سرسختې مبارزې نتيجه چې د ټول هند د زيارکبانو او د هغو په خوا کې د پښتنو آزادۍ پرستان د (خداي خدمتگارو) او پښتون زلمي، په سياسي غورځنگونو کې شامل او د برتانوي استعمار پر ضد مبارزه کې يې پښتنو ته نه يوازې خپل حق ور نه کړل بلکې هغوی يې زندانونو ته ټپل وهل او په ډله بيزه توگه يې بنديان او زولانه کړل او د غونډو، جلسو او جلوسونو په وخت کې يې په ډله بيزه توگه ووژل.

د پنجري چغار شعرونه د غني خان د همدې زمان شعرونه دي او په خاص ډول د غني خان د زندان د شرايطو شعرونه دي، د غني خان د پنجري چغار په باب د پښتو مېتکر او مشهور ليکوال ماسټر عبدالکریم ليکي:

(وچ په وچه دا اوس هسي يوه لاره غونډې جوړه شوي ده چې هر کتاب له به خامخا يوه پيژندگلو ليکلی شي)

گني زه پوهيږم چې ولي دی څوک عبدالقادر را پاڅي او د چا اقبال پيژندگلو دی، د خلکو سره وکړي ځکه چې (مشک آنست که خود ببويد نه که...) منم چې د نابيناوو په بازار کي لال مدام د کوتي لال په بيعة خرڅ شوي او بيا شاعر هم چې دغني خان د جوگي شاعر وي نو که څوک سترگي په بډه وهي نو د غني خان شعرونه خو په جار نغري وهي چې (به آب و تاب و خال و خط چه حاجت روی زيبا را) بيا هم که څه لږه ډيره پيژندگلو پکار ده نو هغه هم (پښتون) اخبار پخوا کړي ده^(۱).

ماسټر عبدالکریم د غني خان هم دورانه او د هغه ډير نژدې سياسي ملگری دی، کوم قضاوت چې د غني خان په شاعری او شعرونو باندې د هغه نژدې ملگری کولی شي، نو وروسته کسان يې لږحق لري، په دې ډول په همدې ياده شوي سرېزه کې ماسټر صيب ليکي:

زما په فکر نن په پښتونخوا کي غني خان شاعر دی چې لوړ تخيل او ځان ته مسلک لري، په حيثيت د شاعر د غني لوی والی هم دا دی چې خپل اوري او د بل نه مني، د دغه مست زړه واگی مدام هم دده په خپلو لاسوکي دي، خو سره له دې غني نه چاپسي تللی شي او نه به لار شي

^۱ د پنجري چغار، عبدالغني خان، پوهنتون یک ايجنسي پشاور ۱۹۵۶ کال الف مخ.

حُکه چې غني خان شاعر دی او تقلید د شاعر مرگ او بغاوت د هغه ژوند دی.

د غني خان د شاعرۍ درې دوره دي او هر دورېي د بل نه جدا او زیات خوند ناک دی، اولنی دور یې دهلکوالي شاعري ده، کوم کي چې لا د هغه د تخیل پراخوالی نه و راغلی، دې دور کي غني لکه د یو شنه زور آس په مخه زغلي، نه کنده ویني، نه کپړی نه فکر، یوه مستي ده چې نه کون لري او نه مکان یوه نشه ده چې نه آن لري او نه شاه، ولي چې دغه غني خلقو ولیدو نو گونگوسي شوي چې:

ځانگه به نن سبا کي گل شي
ما یې په سرکي سري غوتي لیدلي دینه

دویم دور د غني د شاعرۍ هغه وخت گڼلی شی، څه وخت چې غني خان له یورپ او امریکي، طواف پوهه زیاته کړې وه، او د ژوند تلخو تجربو ور له سینه سوزولي وه، دې دور کي د غني په تخیل کي پراخوالی موندلای شی، دلته هم غني د خیال په نیلی سور دی، خو واگي یې په خپل قابو کي دی، یو آواز دی چې سوز او ساز لري، یوسرور دی چې د مراوي سترگو خمار لري، دې دورکي غني ځان ته خپل مسلک هم لري....⁽¹⁾

په دقت سره د غني خان د شعرونو هر لوستونکی تقریباً دغه ډول جاج اخیستلی شي، کوم چې د پښتو مشهور لیکوال او د پښتو د معاصر نثر استاد ماستر کریم لیکلي دي:

¹ همدغه اثر. ۵۰ مخ.

د پنجري چغار شعرونه د عصيان او سرغړاوی شعرونه دي، د دقت او تامل نه پکي کار اخيستل شوی دی، نو ځکه د شاعر د شعري تکوين او بشپړتيا د دوران شعرونه هم ورته ويلي شو.

د پنجري چغار ټول شعرونه د شاعر د زندان د دوران شعرونه دي، په سرسري نظر سره په دغه اثرکي مور دوه ډوله شعرونه وینو.

لومړی:

هغه شعرونه چې په څرگنده او بښکاره ژبه باندې د خپل چاپيريال ناخوالو، د استعمار او د هغه د ميراث خواره نظام پاکستان نادودو خپل شخصي تخيلات او تصورات د خپلو شهيدو ملگرو يا د زنداني ملگرو په باب شعرونه دي.

دوهم:

هغه شعرونه دي چې شاعر په سمبوليکه ژبه ويلي دي دا شعرونه د کارغانو مارغانو او نورو حشراتو د خصوصياتو په باب دي که مبالغه مونه وي کړي نوو به وايو چې شاعر په زندان کي د ټولني ډير بد او ناوړه او ځيني وخت ډيربنسه او غوره کرکټرونه د کارغه، ميري، کوټري او نورو په تصويرکي تشریح کړي دي.

د پنجري چغار لومړی برخه شعرونه:

لکه څنگه چې دمخه مو ورته اشاره وکړه، هغه شعرونه دي، د نورو (کارغانو او مارغانو) ته د شعرونو په نسبت لږڅه څرگنده افاده لري.

خو دا هيڅکله په دې معنا نه ده چې گوندي خپل شاعرانه خوند او کيفيت نه لري... بلکي بالعکس دا کټگوري شعرونه د پير اوچت او عالي تخيل او ايمان او تصوير جوگه دي.

د خپل خانۍ خوب له دغه جملې يو شعر دی چې د شاعر د آزادانه خيال او فکر څرگندوی دی، د دې شعر په يوه برخه کې وايي:

خوب وينم چې پورته لکه چغه د منصور شومه
يايو موتی خاوره وم يالوی درياب د نور شومه
خو: بانگ د سحر وشوزه را وپين شوم کروکور شوم
خوب يووره خوبونه را ژوندی شوه زمانه
وي پر يوځه ليونيه، تيروه دي جيلخانه (1)
(حيدر اباد جيل ۱۹۴۸ع)

يا د خاوري په نوم شعر:

چې يوه غوتی شي خاوري تخم وکري روغ گلزار له
د خپل رنگ او بوی پندونه شکرانه يوسي بهار له
دا جهان د نور او سوز ولي ورک شي چې ساز چپ شي
چې جانان په مستو سترگو گوتي ور ورلی ستار له
په قبرونو کي پرته دي لاس او پينې شوندي او گوتي
څوک شي قبر جوړولی د دې سرو سترگو خمار له.. (2)

1 د پلوشو ۱۲۶ مخ.

2 د پلوشو ۱۲۸ مخ.

يا د سود اگر په نوم شعر چي په هغه کي يي د استعمار منحوسه او
ياکر غير نه څيره او دپاکستان د چنگيزي په اصلاح مسلمان نظام په ډير
هنرمندانه او د لمس وړ توگه ترسيم کړي وايي:

عجبه داسواد گر دی
په لاس تيغ په سر قرآن

په دې اوږده شعر کي د آزادۍ غوښتونکو د تطميع کولو د هغوی د
غرور او آزادۍ پرستی د جذبي د وژلو چالونه او نيرنگونه افشا شوي دي
او يا د غم لورپه شعرکي چي وايي:

لنگه تياره شوه رڼا يي راوړه
ادم چي مسست شو(حوايي)راوړه
مرگ چي د خپل ژوند تالاش کي ووت
ژوندون يي راوړ او سايي راوړه
توري چي چغه د کفر وکره
ډال يي پيدا کړ قلايي راوړه
چي اوښکي سري شوي شراب تري جوړشو
چي غم بابا شو خندا يي راوړه...⁽¹⁾
او يا د بت په نوم شعر کي:

دا د عيسى د لاس په شان
ژوند او اميل او خندا خوروي
(بت)ورته څنگه ووايمه

¹ د پلوشو ۱۴۹ مخ.

ماته چي نور او رڼا خور وي.....⁽¹⁾

دغه راز د غني خان د پنجرې چغار په دې کتگورۍ شعرونو کي قيد، خاورې، ای باد سبا، ژوند، گوگل، جناب شيخ، ساز، اور، گواه، خومره، بل څه، تش جام، آدم، غم، هوش، حسن، نه کپري، په عقل، اورکي، حساب، غزل، لوره، قمست، توه، ډنډکي، دوزخ، جنت، زه، پسرلي، ژوندون او نورو شعرونو کي بېلابېل مطالب وینو او لولو.

په دې شعرونو کي هم د يوې خوا د چخوف خبره: (چي په انسان کي د بنکلا حس هيڅ پوله او سرحد نه پېژني) صدق کوي، او له بلې خوا دا خبره هم صدق کوي، چي (نه فکر کوي چي بندي يي حال دا چي آزادي او ته فکر کوي چي په خپل سره يي خو حال دا چي د نورو پورې اړه لري....)

د غني خان په دې شعرونو کي هم که له يوې خوا د استعمار د ميراث خورو پر ضد پکي قهر او عصيان او سرغړاوی ليدلی شو، نو د زندان په کونج کي د هغه تصوير نه را پيدا شوی او د هغه عيني تجسم دی، د يوه ليکوال خبره چي ليکي:

هنر نړۍ د ځينو ارمانونو په رڼا کي منعکسوي، هر ستر هنرمند نوی او يواځيني دی، هغه د ژوند نوې پديده يعنې هنر هستوي. چي (هرتزن) ورته د بنکلا پېژندنې واقيعت او (بليانسکی) ورته هنري نړۍ وايي، او اوس زياتر د هنري نمونو په توگه ورته گوته نيول کپري، هنر

¹ د پلوشي ۱۵۲ مخ.

خپل قوت د واقیعت سره د ټینگو اړیکو څخه اخلي، داسي واقیعت چې هنر ته د ډیرو ژورو انتظامونو د منعکس کولو وس ورکوي...^(۱).

په دې ډول د غني خان دغه شعرونه هم سره له دې چې د زندانونو په کونجونو کي ویل شوي، خو له بیروني واقیعتونو سره ډیر نژدې پیوندونه لري.

په همدې برخه کي یو لړ نور شعرونه هم شته چې د هغه د ملگرو سره د زندان د حالاتو او د هغه د مستانه او آزادانه خیالانو او بي پروایيو څرگندوی دی لکه د شپږ زمري د شعر په سرکي د یوې توضیح په ترڅ کي لیکي:

په کال ۱۹۴۹ کي زه په درېیم ځل د هري پور جیل ته را ورسیدم، دا زما د بندیدو دویم کال و، په دې دوران کي ما پېښور او د حیدر آباد سند په جیلونو کي ډېرې بدې ورځي تېرې کړي وې، مور ټول یاران دوستان خپل خپلوان د پاکستان په ټولو صوبو کي خواره بند وو خو د هري پور جیل ما ته د کور په شان بنسکارېده، ځکه چې دې کي زما بابا ډیر کلونه تېر کړي وو، د هغه د لاس ډیري ونې دلته شني ولاري وې، زه د حیدرآباد د جیل نه دلته په کال پس راغلم او په ډیره موده پس مې یو وړوکی د زیرو گلونو نه ډک بوتی ولید، هر سحر چې به زه پاڅیدم نو د هغه سلام له به لارم.

زه په انگلستان، یورپ او امریکه کي ډیر گرځیدلی یم او ډیر لوی باغونه مې لیدلي دي، ولي دومره بسایست او رڼا په یو بوتی کي هم نه وه

^۱ زیبایی شناسي نوین ۷۸ مخ ۱۳۵۲ (نقش جهان) تهران.

څومره چې دغې غريب او ارزان گل ته د خوا اوسپني توري پنجرې او چاپير تور ماحول ورکړي وه، دې پنجره کې ما سره نور شپير ملگري وو.

۱. پير شاکرالله د گوجرو گړی ۲. خان خيل مهردل خان د هوتي د نواب وراره ۳. جهان زيب خان د رزرو، زما د ترور زوی ۴. فردوس د مانيری چې مور ورته د مينې نه کوکو وايو ۵. زرین خان د مياسی دپارلمنت ممبر ۶. يوسف خان بابه خيل، يو مابنام مي دماغ وتبنييد دا د توقو شعري وليکه او د ډوډی نه پس مي واوراوه (۱).

دلته کي پنجره ده پکي شپير دي زمري
څوک غټ دي څوک اوږده دي څوک څاربه دي څوک نري
وروره پاکستان عجب جوړ کړی چرياگردي
بند پکي ديوان، پيريان، زوز، بناپيري
غني خان د پورتي شعر له پای وروسته ليکي:

چي دا شعري وا وراوه نو ټول ملگري مي چپ شول، يوسف خان خو را سره خبرې بندي کړې، زرین کاکا مهردل خان ته خپل زړه سپک کړ، مهردل خان هم خفه شو ډير بد ردي راته وويل، زه ډير خپه خپلي چوکي ته روان شوم، ناگهانه مي هغه وروکی د زيرو گلو بوتی وليد ورسره خواکي کبنيانستم، هغه وی ولي خان خو ډير خفه يي؟ ما وی ټول دوستان مي خفه کړي دي، ځکه خفه يم، ما خو توقه کوله خو هغوی تري بوقه جوړه کړه، وی خانه؟ دا خپله خوله دي هم قلا ده هم بلا.

په دغه مابنام ما د خپل ژوند اوله قصيده وليکله او د تجربې په طور مي خپلو ملگرو ته واوروله، او هو، هغه مابنام زه په ټوله دنيا بڼه دوست

¹ غني خان پلوشي ۱۸۶ مخ.

او لوی شاعر شوم او کوم شعر چي زما دا ټول مرور دوستان زما مينه ناک ياران کرل هغه ليکم....⁽¹⁾.

د دي شعر سر داسي دی:

يووره غوندي پنجره کي
په يو گوټ کي د دي جيل
دا وو گلو جوړ کړی
آزادی له چا اميل....⁽²⁾

د پورتنیو دوه شعرونو یادونه مو په دي خاطر وکړه چي لوستونکي لږ تر لږه د شاعر د زندان، شپي او ورځي او د هغه د ملگرو حالت تداعي کولی شي.

د کار غانو او مرغانو په نوم سمبولیک شعرونه:

د غني خان د شعرونو يا د پنجرې چغار په شعرونو کي د شاعرۍ بل اړخ هغه سمبولیک شعرونه دي چي هغه د يوازيتوب په حالت کي د چا خبره ژوند او مرگ ته او حیواناتو يعني کار غانو ته ويلي دي، شاعر د دغه ډول شعرونو تر مخه د مرگ او ژوند په باب په يوه کوچنی یادونه کي ليکي:

¹ پلوشي ۱۸۸ مخ.
² پلوشي همدا مخ.

(د انسان سره د هر سوال ځواب شته، ولي د مرگ ځواب نه لري، د جهان اکثره فلسفي او ټول مذهبونه د عزرائيل د شاهنشاهيت برخلاف بغاوت دی ټول دغي توري کندي نه ټينتي.....)(¹)

د مرگي په نوم شعر کي غني خان د خيام په څير د ژوند د ډيرو ارزبنتاکو شيبو شمار کوي او د هر درنگ په هيريدو هغه افسوس کوي، خو خپله دی زړه ټينگوي او د مرگ پرضد بغاوت کوي، هغه نه مني او په اوچت آواز د نيستی په باب وايي:

مرگی دی راشي
شراب کميږي
پسرلی خلاصيږي
گلاب کميږي
رنا د شمع کي
د سحر نور راغی
کور د بلبلو ته
نوم د باتور راغی
ستار کي شرنګ هغه
د ماينام نشته دی
سرور په سترگو کي
د خيام نشته دی.... (2)

1. پلوشي ۱۶۴ مخ.

2. پلوشي ۱۶۴ مخ.

د ژوند د هرې شیبې څخه خوند اخیستل او د هرې بې خوندي شیبې د لاسه ورکول د شاعر د فلسفي طرز فکر او د زمانې بې پایه او بې پوښتنې تېښته دوه متناقض واقعیتونه وو.

د ترخو واقعیتونو له دغه گرداو څخه تېښته او فرار او یو ډول شاعرانه پردیوالي ته پناه ورل چې بیا هم واقعیتونه پکې ویني د شاعر د ژوند په دې پړاو کې انعکاس کوي.

لکه چې په خپله هم د دغه سمبولیکو شعرونو په باب لیکي:

خو د ژوند بنایست دا وي چې ټول عمر انسان سره د ده د خلاصیدو فکر نه وي، کله کله یې دا ټولې غټې غټې خبرې هېرې شي او په خپل ماحول کې د وړو وړو څیزونو په تماشه شي او د وړو وړو شمعو په تالاش کې ځان د هغې لویې تاریکۍ نه وتښتوي.

د حیدر آباد سند په جیل کې زما د ټوټې ټوټې مستقبل نه علاوه ډیر نور څه هم وو، د چکۍ د دروازې په خوا کې د میرو جالي وي، کله ناکله به زموږ د احاطې په کې کوټرې کښیناستې، کله به نیمه شپه کې د تارو چرچ واورید، کله به نور کار غه لکه د یو جمهوري وزیر اعظم د شور او چل نه ډک په دیوال کښیناست، د بمبې خوا ته په ماښام کې چینډخه راغله، دیوال د پاسه به د اوښ بربر راغی، او په دغو ورځو کې زه ډیر وری تری او یوازې وم نومما به دې ټولوسره خبرې کولې....

دا روان شعرونه ما د هغوی په مجلس کي لیکلي دي، که زه د هغوی په طبیعت نه یم پوه شوی، نو معافي غواړم، زه د انسان هډوکي لرم او د چينځ په څرمن کي نه شم ننوني⁽¹⁾.

په دې شعرونو کي د اوښ، کوتره، چينځ، ميري، ماشي، آس بدو، کارغه، مږه، بازيگرکوتر، کوچی، ملاچرگک، چرگ، بودا، تارو، کورکوړه او مچ شعرونه يادولی شو.

کله چي مور د آزادی، خپلواکي، ننگ او غيرت سره د شاعر زياته مينه او عشق د هغه په نورو شعرونو کي وینو، او له بلي خوا د استعمار انگریز او د پاکستان د انگریزي استعمار د ميراث خورو واکمنانو او نظام سره د شاعر او سياسي انقلابي شخصیت نه پخلا کيدونکي کرکه وینو او له بلي خوا د شاعر شاعرانه او خلاق ذهن ته پام کوو نو د دې ټولو واقعیتونو د تحليل په نتیجه کي ویلی شو چي د شاعر دغه کټگوري شعرونه ساده شعرونه نه دي، بلکي د شعرونو د ساده والي او د شاعرانه مشغولا سره سره د استبداد، استعمار او پاکستان په وړاندې د شاعر د قهر او عصیان شاعرانه سرغړاوی هم پکي شته چي د څو مثالونو يادونه يي کوو.

د اوښ په شعر کي:

په خيټه دې ځان ورکړ ځکه ډوب سپک او دووس شوي
مين په پیکوري شوي ځکه پاتي د جلوس شوي
جنون خندا دې ورکړه د ځوځاتو په بدل کي
د حسن بادشاهي کي د ژوندون ويرې جاسوس شوي

1. پلوشني، ۱۶۶ مخ.

تا پښايست د آرمان ورکړ بد رنگي کي د ژوندون
تا ورکړه په ټيپرو فلسفه د افلاطون....

او کوتره چي هر وخت د سولي، بنکلا او ميني سمبول دی وايي:

د جنت مرغی کوتره
د غم در ده بی خبري
که پسرلی دی که خزان
ستاوي مستي بازيگري

بل مثال دچرگ په نوم شعرکي:

خوراک کوي د سپي
اومسئلي د ملايانو
بانگونه د بلال
او لنگوتي د چنگريانو
پرتوگت دی ياره نشته
او شمله نيغه د خان
شل بنخي دي ساتلي
خو سحر وايي اذان
په جنک کي بهادر
او مستانه لکه چنگيز
په مينه کي يي شرمه
بي پراو لکه انگريز
اور بوز دي د قاضي دی
طبيعت دي د هتلمر

آواز دې پخني دی
او انداز د منستر
انجام..... دی
ای مجنونه د پيران
يو ورځ په وروستی بانگ وکړي
ډوډی به وکړي خان..... (1)

دا و د غني خان د پنجرې چغار په باب يو نيمگري تصويرکيدای شي
په دې باب زيات کار وشي او دشاعر د شخصي ژوند د نا معلومو،
پينوسره په اړه کي د هغه د فکرونو، تاملاتو او انديسنو پټ څرکونه هم
راڅرگند شي.

خو له بده مرغه اوس په دې شيبوکي مور زيات مواد نه لرو، غني
خان د خپلو شعرونو د دې برخي په پای کي د جيل په دننه کي ليکي: د
هري پور جيل ۲۰ جولای ۱۹۴۹ عيسوي.

کتاب خلاص شوخو شعرونه ډير پاتي شو، خير بيا به چپرته څه غم
وکړو ژوند هم عجب شی دی، دې کتاب کي اول شعر د اوبو په جهاز کي
په بحر هندکي ليکلی شوی و او آخرنی د هري پور جيل د کوارنټن په يوه
چکی کي په دې منځ کي چي څه مستی، خوشالي، ارمان، امید، ويره، خندا
او ژړا په ماراغلي دي نو دې پاڼوکي موجود دي، ولي افسوس دی چي
ژبه مي د زړه څومره طاقت نه لري، بيان د احسان نه کمزوی دی خو

هرڅه چې دي حاضر دي ما پټولو کوشش نه دی کړی بلکې د بڼکاره کولو خواري مي کړې ده....⁽¹⁾

او هم د دي يادوني په پای کي ليکي:

که په دي خيالاتو کي دومره حسن وي چې له ما نه پس هم ژوندي پاتي شي نو زه به وایم چې واقعي ما د ادب چينه وموندله اوس، دوی ما ژوندي کړي دي بيا به دوی ما ژوندي کوي. (غني)⁽²⁾

گورو چې په وروستيو ټکو کي غني خان بڼه اټکل کړی دی، بايد يادونه وکړو چې هر هنرمند او هر اديب او شاعر د خپل تاريخ او چاپيريال هنرمند دی او اړ دی چې په دې چوکاټ کي ځان وساتي او سره له دې چې کله هم ډير چټک خو (هيڅکله ورو او کرار نه) د خپلي ټولني سره گام اخلي.

او غني خان دا کار بڼه په زغرده او بڼه په زړورتيا کړی دی او دا واقعيت اوس هرڅوک مني چې هغه به تل له خپلو شعرونو سره ژوندي وي.

1. پلوشي ۲۳۶۰ مخ.
2 همدغه اثر ۲۶۳ مخ.

په شعر کي د شاعر تصوير

د غني خان په شعرونو کي که مور شعریت، نوی والی او خلاقیت وینو نو تر اوسه په پښتو شعر کي د هغه د شعر په اندازه پیاوړی او پراخ تصویر چا نه دی ویستلی، د غني شعر د فلسفي ژورولی په څنگ کي د اوچت تخیل سره پراخ تصویرونه لري.

د غني خان د شاعرانه بڼکلا توصیف او تخیل په باب دا نکل بڼه صدق کوي چي وايي:

يوکلیوال بڼار ته راغی او په ټول بڼار کي يي د شاعر ستاينه، صفت او نوم واوریده، ورپسې وگرځیده چي شاعر پیدا کړي، آخريي شاعر مابڼام مهال له بڼاره بهر پیدا کړ، له هغه نه يي پوښتنه وکړه: (څه دي کړي دي چي دومره مشهور شوی يي، شاعر ورته هلال وښوده او پوښتنه يي وکړه، هغه ويني، کلیوال وويل: اوس دی سترگي پټي کړه او ووايه چي هغه ويني، کلیوال وويل: (نه) شاعر وويل: خو زه کله چي سترگي پټي کړم هلال له خپل رنگ او بڼکلا نه ډېر بڼکلي وینم، دا يو شاعرانه مثال دی)(¹).

¹ دنيا، نشریه سیاسي وټنوریک ۱۰-۹ کټ ۱۳۵۹ کال حزب توده ایران.

د مثال په توگه: د جنت او دنيا په شعر کي د خپلو نورو شعرونو په څېر د دې او هماغه دنيا ژور او بڼکلی تصویر باسي، په دې انځورکي بڼکلا او تخيل هم ډير بڼه ځای کړی شوی او فلسفي غوښتنې هم.

چي مستي وي او ځواني وي
او جانان وي اوډک جام
ډير گلونه لږ ياران
او غمگين غوندي ماښام

شاعر د دې غوښتنه کوي د خپل فلسفي طرز فکر مطابق هغه په خپل څو ساده شيانو او لمس وړ عناصرو څخه ځانته جنت جوړوي، او د بل جنت لپاره د انتظار وس نه لري او د دې يادونه هم کوي چي که دا ټول ونه شي نويا خو.....

ربه ای جانانه ربه دغه يو سوال خو منظور که
گني لار غني دې مر شو ورپسي يي جبي کپري

په دې شعر کي د يوه شيبه خوند ور ژوندانه، د ماضي او مستقبل توري هيو لا په منځ کي يوه شيبه رڼا ده چي د لمر څرک او د سپوږمۍ د هلال په څېر بله کي ځليږي او د شاعر غوښتنه هم دا ده چي همدغه شيبه کېدای په ډيره اسانه فارمولا په جنت بدله شي.

خيام وايي:

گویندکسان بهشت باحور خوشت
من می گویم که باغ انگور خوشت
این نقد بگیرو دست ازان نسیه بدار

که آواز دهل شنیدان از دور خوش است

نوموری په همدې ډول د خپل ژوندانه او د خپل عمر د رنگ رنگ شیبو په یو درنگ تیریدل یوه شیبه تصور ته راوړي او په هغه سوچ کوي کله چې هغه په دې باب د خپل فکر په سمندرکي لاهوکيږي، نو په ډیر سوز او گداز سره یو ناخپه پیغه کوي او د (لکه واخلې چې ماشوم شعر) یې د یوي نا آشنا سندري په څېر له خولي وزي.

نوموری په دې شعر کي د خپل ژوندانه د رنگینو شیبو ځغاسته ترسیموي چې څرنگه په یو درنگ او د سترگو په رپ کي تیري شوي او چې څوک پرې خبریږي نو د ژوندانه د مازیگر زیږی لمر د خپلو وړانگو تناب له ځان پسي راکاري:

لکه واخلې چې ماشوم

لکه واخلې چې ماشوم
ډک شکرې د سرو گلونو
خاندي چغې وې غورزی یې
لپې لپې په موجونو
د ی په غاړه ورته خاندي
خرسیلاب یې گلاب یوسي
نه په زور سیلاب پوهیږي
نه په قدر د گلونو
داسې ما دا خپل ژوندون
د مستي سیلاب کي لهو که
په خپل لاس می ځان بندي

د څو قسمه دوزخونو
لکه واخلي چې ماشوم
ډک تالی دسرو او سپینو
په خندا خندا يي نولی
په کوڅو په بازارونو
غله وايي واه واه د نرزويه
څه سخي ارسلاخان يي
دې نه زور د دولت ويښي
نه دردونه د غمونو
داسي ما دا خپل ژوندون
روک که خاوري که ايرې که
خان مي وتره په خپله
د غضب په زنجیرونو
يا دا ژوند بيللي جنگ دی
او يا زه پههلوان نه وم
ما خو هيڅوک هم ونه ليد
چې زوره ور شو په غمونو
زه لا ويښ نه وم د خوبه
چې زیری مازيگری شو
چې يي زه په قدر پوی شوم
گلزار تش و د گلونو
اوس نه رنگ شته نه مستي شته
نه سيلاب شته نه گلونه
د يو خوب لیده ووتير شو
ژوند شو ډک د ارمانونو

باغ د گلوپي تالاشو
د لالونو شکور مي تش شو
دا لا واوره مالاچانه
کي ټنگ ټنگ د حسابونو
وخت او ژوندغه تقرير دی
د يو اور يي بل لره بوتلم
دا ژوندون و که يو دام و؟
د اورونو د غمونو

پانوس، ۱ مخ

که زموږ د زماني دغه ستر متفکر او شاعر د خپل چاپيريال او ټولو پديدو سره سنت ماتونکی چلند کړی، د هغو بدې خواوې يې غندلي اوبښي يې ورته ستايلي او په هرڅه کې يې جمال او ښکلا ليدل نو په شعر کې يې هغه ابتکار او بداعت تر سره کړی چې د ټولو پښتو شاعرانو په شعر کې ډير لږ ليدل کېږي.

په زغرده ويلی شو چې غني خان سره له دې چې کله کله د قالب او فورم له پلوه د پښتو د کلاسيک شعر په څېر شعر ويلی خو له فکري پلوه يې بيخي په دې جريان کې بدلون راوستی او د فورم او شکل له مخې يې هم پکې نوی والی راوستی او د هغه په اشعارو کې (نوی شعر) د نوی محتوی او مضمون سره هم له بيخي نوی او ډير په زړه پورې دی.

د مثال په ډول د (چينجي) په نوم شعرچې هم نوی شکل لري او هم زور، ډير ژورتيا او عمق لري، هغه په دغه شعرکې چې په را وروسته وختونو کې يې ليکلي او د (غني پلوشې) او د (پنجري چغار) کې نشته په

ژوره او دقیقه توگه په کي خپله ټولنه د يو باغ په څېر ترسيموي او په هغو کي د نويو آفاتو او مرضونو تصوير کاري، د چينجو درمل کوونکي د وخت د نظام خاص سمبول دی او داسي نور.....

نوموړی شعر يې د ايوب خان د ماراشلا په وخت کي ليکلي دی، که د هغه د شعر نه په سطحي ډول داسي بنکاريزي چي گوندي هغه د سياسي مسايلو سره ځان مخامخ کوي، نه غواړي نو داسي په زغرده ويلی شوچي خبره بالعکس ده، که د هغه په شعرکي ظاهراً له سياست څخه فرار او تيينته څرگنديږي نو په عمق کي د هغه د فکر ټوله مسأله په دې کي ده.

دغه راز اوس چي خبره د هغه په (نوي شعر)کي ده ډير بڼه مثال يې د لټون په نوم شعرکي وينو چي د عمر او ژوند سختي شيبې کله هم دا وړي د اوږدې غرمې او د ژمي د اوږدې او نه خلاصيدونکي شپې سره ورته بولي(وخت خپه نيولی په رکاب سوربولي)او شاعر د خپل ژوندانه په دغه چپ چوپ عالم کي يوازي د خپل زرگي درزا ته غوږ نيولی، هغه د ځان سره د خپل زړه سره هم مجادله کوي او د هغه له اسارت څخه هم ځان آزادوي او هرڅه کي په شرايطوکي په جام کي او د جمات په تاخ او هرڅه کي يوه ورکه پلټي، په ميحانه کي د افلاطون په مرگ کي ژوندون گوري خود دې ټولوسره يو اضطراب ويني او ددغه اضطراب څخه د تيينتي لپاره يوه شيبه گوري، دا تيينته او فرار د ژوند نفي کول نه بلکي د ژوند د خوند او رنگ سره افراطي مينه، هغه دې ته رابولي چي د دې (يو ورک ساعت د لدار کړی ځان) چي بيا يې هم خپل فلسفي طرز فکر پکي په هنرمندانه توگه ځای کړی دی.

يادونه : (په دويم ټوک کي دوجودي فلسفي له ليده دا شعر شنل شوی

دی -)

شعر دا دی:

نټون

غرمه د اوړي

لکه شپه د ژمي

يو خاموشي

او قلاري خور دی

د کور کورکو گوگو

او چپ چاپ عالم هو

وخت بڼپه نيولی

په رکاب سور دی

دنیا دې خپل زرگي ته غور نيولی

د مرگ او ژوند حساب کتاب اور دی

فضا کي گډ يو مسکيي توب شان دی

لکه په خوب کي څوک رباب اوړي

او زه يواځي

په خيالونو کي ډوب

د خپل ارمان

تلاش کي گرځمه

يو ورک

مجبوره

مسافريم روان

په مزکه پروت

په اسمان گرځمه

ما هم دې خپل زړگي ته غور نيولی

د ژوند څه وجه څه نسب لتوم

درد له او مرگ له څه سوب گورم

ابدکي خپل د هوس حباب لتوم

د ولي، ولي

په درياب کي ورک

جام کي شراب

او په شرابو کي

په سور کتاب کي

د جمات د تاخ

زه مرگ او ژوند

يو ترون گورم

چپه چپتيا

او خاموشي

کې زه

شرنگ دستار

د تال مضمون گورم

چاپيره رنگ کې

شنو کمتروکې

خُان له جواب د خپل ژوندون گورم

زه لیونی یم، لیونی یم رښتیا

په میخانه کې افلاطون گورم

خُان ته چې سترگې مې راواړ ولي

بس

مرگ

او نيش

ووینمه

زه لیونی یم لیونی یم رښتیا

د مرگ په سترگوکي ژوندون گورم

غرمه د اوړي

لکه شپه د ژمي

یو خاموشي

یو قلاري خور دی

چرته کي

یو بخری

د نور

ستوري

که لری د صحرا اور دی

ماته وړوکو

ماته وړوکو

پلوشو

کي وايي

که غردی لوی

په سرکي لار خوشته

څه

که ژوندون

يو روک

ساعت

د هوش

يو

ابدي

د ده، د لدار خوشته

زړگيه، ځان ټکي که ما ټکي

څنگه ځان خلاص د هر جنجاله کړی

زړگيه، ای ټکه زړگيه زما

ځان کي مشغول او ما خوشحاله کړه

خوستا نه منم

غر قيرمه

سم په رښتيا

ليونې کيرمه

د اضطراب په تور درياب کي زه

اوس سرسري يم بيا ډوبيرمه

په تورو ويرو کي مه کيرمه

دلته په خپل اور کي سوزيرمه

په ژوندون توري خاوري کيرمه

په خپلو وينوکي ډوبيرمه

غرمه د اوري

لکه شپه د ژمي

يو خاموشي يو قلاري خور دی

غرمه د اوري

لکه شپه د ژمي

چرته کي لري

يو بڅری د نور

ستوری، که لري د صحرا اور دی
ما ته وړوکو پلوشوکي وايي
که غر دی لوی په سرکي لاره شته
څه که ژوندون یو ورک ساعت دی د هوش
یو ابدی د ده د لدار خوشته
پانوس - ۲۸ مخ

غني خان په ډيرو شعرونو کي اوله هغه جملې د (باچا) په نوم شعر کي ظالمانه او استعمار گرانه اقتدار او (قدرت) په ډير بڼه او هنرمندانه توگه مسخره کړی، په لومړي سرکي يي د باچا په سمبولیک مفهوم سره د قدرت د ناوړه او استعمارگر قدرت ماهیت او جوهر بڼه را سپړلی، دنیا يي هم د سپی لکی بللی او په موجودیت کي يي ورته د توري پيشو خطاب کړی او له هغو وروسته يي خپل فکر بیان کړی، هغه ته دا ډيره په زړه پوري ده چي وايي:

ما له راکړه څو گلونه
يو نیاز بين شانتي جانان
يو وړوکي غوندي باغ
او په خوايي سيند روان
چي يي زه په غاړه ناست يم
په يخ سوري د خرولي
په مزه مزه ليکمه
د مزي مزي غزلي

او بيا له دې وروسته سره د دې استدعا او غوښتنه کوي چې گورئ
زه د دې کار نه يم (تاج ورلی هغه سر شي، چې وژل لکه وياکري) او په
آخر کي خو دې ته رائي چې خدای خائنه مخاطب کړي او له هغه دا
غوښتنه کوي چې:

چرته غټ خر ته په شاکی
دا د سرو لالونو کته
سفارش ورته دا وکړه
صیب زموږ د بابتته
وی پام کوه د دله خره
غني و نه وی په لته

دغه ډول مسایل هم د غني په شعرکي په ډیر هنرمندانه ژبه را
تصویر شوی دی او کله چې د غني د شعر عمومي مطالعه کوو نو د
شاعرانه تصویر مساله په کي په دقیق ډول ځان را څرگندوي.

مور دلته دغني خان ((دشگو دمحل)) شعر دهغه دشاعرانه تصاویرو د
ډیرو غوره بیلگو په توگه را لیکو. په دې شعر کي د غني د امید څرک هم
د هغه د ژوند د امیدونو او څرکونو په نوم راڅرگندیدلی شي او لیدل کيږي
چې غني خان د شگو د یو داسي محل شاعر دی، د دې شعر نوم دی:

(زما محل)

د سیند د سپینو شگو نه می جوړ کړلو محل
دې ټول څرکي جهان ورته حیران حیران کتل
قالین می په کي خور کړو دسرو پانو د گلاب
اوچت یی دیوا لونه د سازونو د رباب

بيا رنگ مي ورله ورکړ د خوبونو د شباب
 هر گل مي ورله راوسته ماليار مي کړ بابل
 دې ټول خرگي جهان ورته حيران حيران کتل
 نرگس مي په غيږ راوړ هم ميلمه مي کړ رامبيل
 د څاڅکو د شبنم نه مي بنسيسته جوړ کړ اميل
 نسيم په خندا راوړل زيړگلوله د چامبيل
 شراب مي ورله راوړل بيا دا وپنکوډ بلبل
 دې ټول خرگي جهان ورته حيران حيران کتل
 رنما مي د سپوږمۍ کړه د زهرا پستي غزلي
 خندا ته د تمخرو بنکلي زرکي گډيدلي
 د ستورو مستي سترگي غلي غلي رپيدلي
 رو رو پرې مستي راغله خدائي اور يې کړيل
 دې ټول خرگي جهان ورته حيران حيران کتل
 يواځې زه بادشاه ومه په سر مي تاج د غم
 په خوا کي مي دلبره وه موسکي سترگي پرڼم
 په غاړه يې اميل بنسيسته د څاڅکو د شبنم
 ماشومه نازينه پاکه بنکلي لکه گل
 دې ټول خرگي جهان ورته حيران حيران کتل

نوځکه د همدې شعر د اغيزې له مخې مو غوره وگڼله چې درسالي
 نوم هم (غني د شگو په محل کي) وي خو غني خان په پښتنو شاعرانو کي
 سنت ماتوونکي شاعر هم دی او هغه د شعرونو ځانگړنه ډير عوامل لري
 چې په ځينو ځايونو کي تحليل شوي دي.

ک.ف. گیرس: (۱)

شوروي ليکوال د ميرني اولس ادبيات په اثرکي د غني خان په باب:
(غني خان رومانتيک، ريالست شاعر) تر سرخط لاندې ليکي:

خاص ده په پښتو ادب کي د لومړي ځل لپاره د جنون فلسفه رواج او
تبليغ کړې ده، عيناً په همدغه يو وخت کي د شعر د عنعنوي قانون او
لفظي اسلوب د يو سخت مخالف په توگه منځ ته راغی، د غني خان آثار
پخپل منځ کي يو تربله سره تضاد لري.

خصوصاً بيا په لومړيو وختونو کي د ده په اشعارو کي کله کله داسي
څپي راپورته کېږي، چي هغو ټاکلو مسایلو نه مجزا دی چي هغو د حصول
له پاره د ده سکه پلار د خپل ژوند زياته برخه وقف کړې ده، په همدې
ترتيب په هغه شعرکي چي اختلافات نوميري غني خان داسي وايي:

پلار مې ورک پخپل وطن
زه د خپل وطن نه ورک
د هغه خوښ دی تعلیم
زما خوښ ساگ دپالک
د هغه خوښ دي ځوانان
ټول د قام په جنگ روان
زما خوښ هر گلستان
هر چمن د لولو لیک
د هغه وطن جهان
ځای بي نوره بیابان

۱. ک.ف. گیرس. د ميرني اولس ادبيات (د معتمد ترجمه) ۱۸۰-۱۸۱ مخونه کابل.

زما ملک بنکلی آسمان
د بنیسته ستور نه ډک

عدم تشدد:

د غني په آزادی بښونکي مبارزه کي او همدارنگه د هغه په شعرو شاعرۍ کي یو ډول بشپړه آزادي او (اختیار) موجود دی، غني د خپل اولس او خلکو د ټولنیز روان په قانونمندی بڼه پوه دی او په همدې سبب د هغه په سیاسي ژوند کي د (پښتون زلمي) د غورځنگ او د زرگونو زلمو وسله وال کول د دې خبرې ثبوت دی چې هغه ددې پلوی دی چې حق په زور اخیستل کيږي نه په صبر، هغه پوهيږي چې دښمن دښمن دی.

دې ډول هغه د ژوند په خاصو شرایطو کي د پښتون زلمی وسله وال غورځنگ ایجاد کړ، او د عدم تشدد له تگ لاري سره یې انتقادي جلند وکړ.

په دې برخه کي موږ د هغه په زیاتو شعرونو کي د عدم تشدد په وړاندې عکس العمل وینو په څرگنده توگه د هغه افکار (په جنگ له دی منصور روان، نه توپ او نه تفنگ لري) په مشهور شعر کي چې د پلوشي په اثر کي راغلي څرگند شوي، خو په دې بل شعر کي هم د هغه بغاوت بڼه جوت دي لکه چې وایي:

د غضب په نیلی سورشو
د شیر شاه لمسی با تور
سترگی بیا د پښتون سري شوي
چي نیم اور دی او نیم نور
ځوان کرل شنه بریتونه تاو بیا

په مستي جنگ ته روان دی
د یار مستي سترگي وینی
بي خبره د جهان دی
مور یي ردي په سر قرآن بیا
خور یي سترگي کرلي توري
د بابا پښتنو سترگو
ورته وکړي قصی نوری
ای زما د نیکه خویه
ای زما د میني وروره
ای د نر بابا بچی
ای پیدا له نري موره
سترگي پکي د رڼا ستا
لاس دی تش توره دي څه ده
د غضب په نیلي سور شوي
فولا دي زغره دی څه شوه
وي په نوي مستي مسته
پاکه وینه د پښتون شوه
ولي گوره که لیلی بیا
تش په وینه د مجنون شوه (1)

غني او د ټولني منفي کرکترونه:

غني خان د خپل دوران شاعر دی او د شاعرۍ په څنگ کي د یوي
سیاسی عقیدي خاوند هم دی، په دی ډول د هغه په ټولو شعرونو کي زمان

¹ پلوشي، ۶۷-۶۸ مخونه.

او تگ لاري اثر غورخولي دی، د غني په شعرونو کي څومره چې حماسي او تخيلي رنگ ډير پياوړي دی، څومره پکي د خوشحال خټک په څير مخامخ او په زرورتوب خبري هم شته.

په پښتو ادبياتو کي خوشحال خټک هم د وخت ظالمانو او مستبدينو سره مخامخ و، هغه هم له يوې خوا د خانۍ جرأت او له بلې خوا د هغه د اولس پت او عزت او آزادي د پايمالونکو پر ضد قهر او غصې دي ته رابللي چې خپل اولس او په خپلو خلکو کي هغه کسانو ته چې د نورو غلامۍ کوي، مخ په مخ او څرگندي خبرې وکړي لکه چې وايي:

پښتانه په عقل پوهه څه ناکس دی
کوټه سپی د قصا بانو د جوس دی
اوبښ د بار سره يې کور ته دي ورغلي
په ولجه د اوبښ د غاړی د جرس دی

يا دا چې:

چي نه لري ننگونه
ويي مه ويښي رنګونه
دا د ننگ دپاره گرزم
په دا هسي گرنگونه
صد رحمت راباندي ښايي
په دا هسي آهنګونه (1)

او يا بل ځای خپل قوم ته دا ډول پيغور ورکوي:

1 - خوشحال خټک څه وايي، ليکونکی عبدالروف بېنوا، (۵) او (۸) مخونه.

په دا هسي وخت چي وخت د نام و ننگ دی
دا بي ننگه پښتانه کاڅه رفتار
مرگ زما په پوهه پښه تر دا ژوندون دی
د عزت سره چي نوي زیست روزگار⁽¹⁾

او غني خان هم د هغه ټولو منفي کرکټرونو په وړاندې عکس العمل
ښيي چي د هغه په ټولنه کي په ځانځاني بوخت دي او د خلکو دا ذهانونو په
تخریبولو بوخت وي، د خلکو په منځ کي بي اتفاقي اچوي، د خلکو ویني
ځیني او په ډیرې پستی او ردالت د انگریز او بیا د هغه د پاتې شونو
چاپلوسي کوي، هغو ته سر ټیټوي او له هغوي نه د خپل ورور د وژلو
لپاره کار اخلي، غني دا ټول کرکټرونه که د (شیخ) په څیره کي وي، که د
خان په څیره کي وي او که د بل، ټول مسخره کوي او پري ملنډي وهي،
او ډیر سپوري ستغي ورته وايي، کله چي د غني خان ټول شعرونه په
ژوره توگه لولومور ته په هره برخه کي نوي نوي شیان او پښي سترگو
ته راځي.

غني خان د اولس د آزادی د گټلو په شرایطو کي د پېل په غورکي ویده
له خوبه را پاڅوي او د هغو بي توپيري په جدي توگه غندي، په دې را نقل
کړو، البته هغه نموني چي د ځاني، مذهب، رشوت، بي اتفاقي اچولو او
دښمن ته د تسلیمولو په برخه کي ويلي او هم يي ځيني ټولنيزو موسسو ته
گوته نيولي او يا يي هغه بر بندې کړي دي، د يوه محقق په قول:

د غني خان انتقاد چي لاتر اوسه د ثبات حالت ته نه دی رسيدلی که
څه هم توند دی، د ماحول او چاپيريال د واقیعت سره د ده عمومي نهیليستي

¹ - خوشحال خټک څه وايي، ليکونکی عبدالروف بينوا، (۵) او (۸) مخونه.

مناسباتو څرگندوی دی، دا په حقیقت کي د نوی نسل وضعیت دی چې پخپلو اساسي پرنسپونو سره د انتقادي ژوند د ترسیم طرفداری دی^(۱).

د مثال په ډول د خانانو په شعر کي:

د خاني منفي کرکتر:

عجیبه ده خاني، عجیبه ده خواني
ای پښتونه پوه دی نه شوم په وړانی په ودانی
دا دې لانی هنر دی چې خپل ور وژني بي هیڅه
پیرنگي ته خو تینگ نه یي چې یي کرلي پیزواني
چې پتکی یي پر پري وي په حجره کي یي زمري وي
ناست د مرچو وي په څټه د ځان نه ویني ثاني
وايي: پلار مي بهادر و او نیکه مي سکندر و

چې د ځان تپوس تري وکړي، پس هین هین امانی

په غریب همسایه نر وي یا په بنځه زوره ور وي

د جنگ وخت کي پټ کور ناست وي خو د جنگ وي ارمانی
غني نه د دوی دوا شته نه طیب ور ته ورتلی شي
د خدای قهرپري لگیا دی، چې زر زي کري فاني

دغه ډول په یوه بل شعر کي هم په هغه ټولنیزه موسیسه انتقاد کوي، چې د ژوند، وطن او خپلواکي د ورځني اساسي مسائلو څخه د خلکو پام بلي خوا

۱. کت.ف، گیرس- د میرني اولس ادبیات ۱۸۳ مخ.

ته اروي. دې ځای کې خان د لایو شاپو خان نه دی بلکې هغه چې حقیقت وایې او حقیقت ته نور هم رابولي:

خان راخیستی دی ملا پسی خوباري
خپل کور سم کره څه پردي غمونه ژاري
بل ته وایې د حرص وباسه غابونه
او په خپله سوان په لاس تیروي داري
تل وطن په خپله وران کړې بل بدنام کړې
ملایان دي کرل قارغان خواري خرابي
چې په خپله په پیسه قام خرڅوي ته
بیا په کوم مخ په ملا کوي پیشاري
چې په خپله دې مخ کال کي نه یې وینځلی
بل ته مه وایه زرگیه، چې پواري
ته اول د صاحب پرېرېده سلامونه
بیا په ده سرسایه پرېرېده په ولاړې
د غني نصیحت دا وه اوس ځان سم کره
خولي ته نه راضي بیا بیا توکړې لاري

دغه راز غني خان په خپلو شعرونو کې د خپل سیاسي فعالیت د دوران عمده مسائلو ته ګوته نیسي، په ځانګړي ډول هغو ته چې په پیسو باندې پښتو او ایمان خرڅوي، د ده مطلب هغه کسان دي چې د انګریزي استعمار او بیا د پاکستانی ارتجاع له خوا تطمیع کېږي خو غني ورته په پوره زړورتیا وایې:

وتونه راغله پیسه سیر پښتو ایمان خرڅیږي
پخوا به جوني خرڅیدلي اوس ځوانان خرڅیږي

ژړا به نه کړم چي غنم جوار ازان خرڅيري
پروسکال گوري خرڅيدې سر بيوپاريان خرڅيري

غني خان د دوه عنوانونو لاندې يعني د (پلوشه) او د گډې وډې تر
سرليک لاندې د سياسي پېښو ډېر عمده او اساسي مطالب په شعر کي
راوري، هغه که د يوې خوا په خپلو خلکو او ولس کي هغه کرکټرونه
غندي چي د بي ننگي او بي عزتي څپيري پر مخ اچوي او بي توپيره
کښي، نو له بلې خوا د هغه په ساده گي او په بي عقلي هم خاندي لکه په
دې شعر کي:

چي بي ننگه شي پښتون په سر يي دانگه
تېښته تېښته د ساختي ملا له بانگه
چي په تمه د دونيا کوي واعظونه
خدای دې وچي کړي د دې خبيث غرانگه
په والله که د صراط پورې پرېږدي
که وپرېږي په دې لين له پېشو پرانگه
کله کله د غني هم کيسه واوره
دا هم ده وروره د لويي ونې څانگه
او همدغه راز په بل شعر خپل ولس او خپلو خلکو ته چي کلونه کلونه يي
قرباني ورکړي، زندانونه يي تېر کړل او د دوښمن گوليو ته يي خپله سینه
سپرکړه خو د حق په وخت کي يي داسي دوکه وخوره چي د خولي او
کولمو سلسلو خیر نشول لکه: په دې شعر کي

پښتونه ټگيښته تا ملا بابا دوکه که
راضي شو په پيتي په گل کلونه خبر نشو
او پير غريب حيران دی کله غپ کړي کله کاون

پیری می لاره لاره دا یې تلو نه خبر نشو
منمه د جناح کاکا چې پوخ خانک ته راغی
د تکه د کوټکه د گولو نه خبر نشو
گوره ! لېونیه په مړه خېټه بوډا شوی
د خولی او د کولمو د سلسلو نه خبر نشو

غني خان په خپلو شعرونو کي او پخپلو فکري څرگندونو کي بت
ماتوونکی (بت شکن) دی، د هغه موخه دا ده، چې بندونه ونړوي، زاړه او
رتل شوي جالونه وشلوي او د ریا او تزویر پردې څیرې کړي، هغه د
خپلي ټولني عوامل او کرکټرونو په وړاندې راپاڅپري او په بې باکه ډول
هغه بوتان چې له پېړيو راهېسي يې حکومت کړی او زورگیره قوت د
خپلي موخي لپاره ترې کار اخیستی دی، غني د هغوی په وړاندې
راپاڅپري، ښه له بدو بېلوي، حقایق له دروغو بېلوي او بیا خپل ولس ته په
هغه ژبه څه وايي، چې د هغه ولس پرې پوهیږي، د ناوړه ستونزو سره د
غني مبارزه ژوره او نه پوځلاکېدونکي ده.

په دې ډول د غني د شعرونو مشخص تحلیل او راسپړنه په ژوره توګه د
شعر د ویلود وخت او د حالت د څرنگوالي غوښتنه کوي، سره له دې چې
دغه زمان زموږ څخه دومره لرې نه دی او نه هم د هغه په اړه مواد او
معلومات لږ دی خو په هر صورت دلته یواځې د نموني په ډول د ځینو
موسسپساتو په اړه او د هغوی په وړاندې د غني خان د شاعرانه عکس
العمل رالېږدوو.

پرتله له دې د شعرونو په اړه څه تبصرې وکړو، کېدای شي ګران
لوستونکي ورته ځیر شي، د بېلګې په ډول په دې شعر کي په
زیات ګومان د پاکستان جوړېدو ته اشاره ده:

پېښ په لېوني باندي شو، بل لېوني يو
 وي وروړه په يورپ کي سړي کړي د سرو لو
 بانگ کي د سبامې پرون نوي ټپه واورپده
 لاروم خالصي راته يي وويل تگهي ناو¹
 پرېرډه پاچاخانه دا د جيل کيسي دي خوبسي دي
 دال مې نه هضمېري، زه عادت يم د پولواو
 واوره د يورپ نه د انصاف خوړي خبري
 واوره مزي واوره د پېشو بي بي مياو مياو
 يو نهنگ غټ شوي ووکبان يي ډېر خوړلي وو
 بل نهنگ پري راغي اوبه سړي شوي د تالواو
 يخي د قسمت گوتي مروندکله مري نيسي
 پښي که خان ته ماتي گوداگي کا په داو داو
 بخت بي پروا يار دي، له يوي غېري بل ته خاندي
 واه پرون غريب سره نن صيب ته شو ميلواو²
 خدا خبر بيا به چاته خاندي خندوي څوک
 او مور نه خو خپه بوت ته ملا علي داو داو
 دلته چرگوري ده کور که جنگ يي په هگيو شو
 ورکړو د موټر چابي ته بيا پېرنگي تاو
 کور کي د قصاب غوايان په وچو ټانټو نښتي دي
 خو لنډيه! خو برگيه! خو چرگيه! هو!

او بل خای د اسلام څخه د ناوړو سياسي دگتي په اړه:

۱. د هند کيانو سترې مه شي ده. ۶۲۰ غني پلوشي.
 ۲. ياني انگرېز ته په لاس ورغی. پلوشي، ۹۵ مخ.

ای ! په اسلام مېنه
ای سیاسي مومنه
نن چي اسلام ساتي
ستايي دي څوک پرون
دا هغه مخ د ټپوس
خو نوي شنه پرونه
دا د عقاب پنځي
دا بڼاپپرک درونه
نن د جنت وعدي
پروني دوزخونه
چاربيته هغه زره
خو نوي دي سرونه
ای په اسلام شيدا
ای سیاسي مومنه (1)

نن چرگت د انقلاب وهي نعري قو
جوړ وخت شو د سببا
خونه ځي د جومات نه انگازي د الله هو
ويده پروت دی ملا
بيگا د جمعي شپه وه ډير تالي راغلي وو
خوره پکي حلاوا
خو چي شول طالبان يي ما پرون ليدلي وو
که ويښ نه دی ملا
پرون طالبانو ډير باد رنگ خوړلي وو

¹ پلوشي. ۴۸ مخ.

ټول ناست دي په بيديا
وروکي چني څه شو چي هم وربه کري دارو
راوينن به کري ملا
هغه بيگا تياره کي ډير ټيپر خورلي وو
د هوکله کي د حلووا
الله په نس يي درد و ټول په شپه يي کرل او او

پوروت په مصلا
اوس څوک وکري جومات کي انگازي د الله هو
جهان کي شوه رنبا
لنديه چرگه زور کره دا نعري د قوقو
راوينن به شبي ملا

☆ ☆ ☆

عارفان د سرپه سترگو گوتي کښيردي
د خپل زړه په سترگو گوري تماشا که
(خوشحال خان خټک)

د غني خان دپلوشو ليد توکي ته لنډه کتنه

د غني خان د فلسفي ليدتوکي په باب ويل ډير ساده کار نه دی، سره له دې چې په ټولو ليکنو او څيړنو کې هغه ته د(فلسفي)(ليونی فلسفي)او نور اصطلاحات کارول شوي دي، خو کله چې د هغه آثارو او شعرونو ته مراجعه کوو نو د هغو پربنسټ انطباقي قضاوت مشکل دی، ځکه چې د هغه شعرونه په بېلابېلو وختونو کې ويل شوي دي، خو د هغه د افکارو يا فکري بهير په تکوين او بشپړتيا کې د خپل وخت ملي آزادي بڼونکی غورځنگ، کورنی ژوند، پښتونواله، د شانتي نيکتين بڼونځی او د پښتون زلمي غورځنگ ډير اغيزمن فکتورونه دي، د دې عواملو په څنگ کې د نوموړي شخصي ژوند او د هغه د آزادۍ غوښتونکو افکارو په وړاندې استعماري موانع او خنډونه او خيامي ډوله افکاروڅه ناڅه د هغه فکري بهير ته يو جهت ورکړی دی.

د غني خان (فلسفي افکار)يا فکري او (ټولنيز رواني) بهير په عمده توگه د پيل، پوخوالي او بشپړتيا په دريو مرحلو کې يعني د پلوشي د اثر په اشعارو، پنجرې چغار او د پانوس په نويو شعرونو کې ليدلی شو.

د غني خان په ټولو شعرونو کې د هغه ژور او مهم فلسفي مسايل نه دي ځای شوي، بلکې د هغه ژور افکار تر زياته حده (پلوشي) او (گډې

وډي) تر سر خطونو لاندې شعرونو کي ځای شوي دي، ځيني نور شعرونه هم شته چي د خيام په نوم او تر نورو سرخطونو لاندې ليکل شوي دي.

پلوشه:

تر دې سرخط لاندې د پلوشي په اثر کي نژدې ۴۳ ټوټي شعرونه دي، دغه شعرونه يوازي يو بيت او دوه بيته نه دي، البته زياتره يي دوه بيته دي، خو ځيني يي اورده دي يعني پنځو او شپږو بيتونو ته هم رسيري.

د (پلوشه) په نوم په شعرونه کي ځيني مستانه افکار هم ځای شوي دي لکه:

د مستي جيني خوی وي چي بنگري ډير ماتوي
چي لږه نوره مسټه شي نو زرونه ماتوي

خو په دغه شعرونو کي تر زياته حده د هغه ژور افکار ځای شوي دي، په دي معنا کوم افکار چي د هغو څرگندول د شاعر نظر او عقیده او د هغو پرځای کول د شاعر ايديال دی.

خو پلوشي د مثال په ډول رانقلوو:

پلوشه:

نه په ليونتوب تري فلسفي کرله څه جوړه
نه په فلسفه تري څه کره جوړه ليوني
دا کره وړه دنيا کره وړه راونه ده
بويه دومره بويه، بويه د خوار غني
دا د ستورو شمار د وخت تلل د ساز ليدل

بنه خونیتولادي چې يې ډيرو شو گني (۷۴م)

پلوشه:

هر ټټو براق دی که وي سور د محمد په شان
هر څپر کعبه ده که اوسيزي ابراهيم پکي
هره لار مکي ته ځي چې نيت دي د مکي وي
هر قبر گلشن دی که ورو ورو لکي نسيم پکي ۷۴ مخ
پلوشه:

گفتار د ليونو کي وي گلونه هم ماران
قطار د ليونو کي ډير ولاړ پيغمبران
پروايي غني نه کړي که يې سپک تلی که دروند
تف! څه به دا جهان وي او څه تول د دي جهان

پلوشه:

مخ يې و قبلي ته ليونی تري خبر نه و
سترگي يې وي وازې د انسان په تماشا
عکس د سپورمي يې د شبنم څاڅکي کي وليده
ځکه په سجده شو د جانان په تماشا
نشته دی د ژوند د خوب تعير کتاب کي نشته دی
سترگي دي کړه پورته د آسمان په تماشا
خدای مکه کي نشته د منصور د خولي مي واوریده
لاړ شه ليونيه، شه د ځان په تماشا (۶۳ مخ)

۲. گډي وډي:

د گډې وډې تر سرخط لاندې د غني خان بل ډول شعرونه دي چې په ظاهرکي داسې بريښي چې گونډې بي نظمه او بي وزنه خيري دي خو په واقعيت کي د ټولنيز چاپيريال مهمي مسألې او واقعيتونه په کي په ساده ژبه بيان شوي دي، د پلوشې په اثرکي د دې ډول شعرونه شمير شلوتوتوته رسيري، دغه شعرونه د پلوشه تر سرخط لاندې شعرونو څخه لږ څه اوږده او مطالب يي هم عيني واقعيتونو ته ډير نژدې دي، د مثال په ډول يې څو نموني رانقلوو:

گډې وډې:

چي خلاصيري بي وفا عمر زما
د جهان د بناخه ځي ثمر زما
توده لره د مرگي چي شي راپورته
چي په غير د عزرائيل وي سر زما
زه به شين د سرو شرابو جام په خوله کرم
د جنت باغچه به شي بستر زما
په ژړا او په سجدو چي شيخ ونه ليد
ما په يو گوټ وليد آ دلبر زما
مرگ يو خوب دی يوه تشه ده بي هوشي
په دې وړو دی بلد ځيگر زما
ته د روح په کوټک زړه وژني زاهده
روح او زړه زما يو يوافسر زما
تا بينا عقل مي مست زرگي ته پريښود
اوس تياره کي د غم شعر رهبر زما
د غني دي همه لاري گډې وډې
ځان سره بي سره لو کاسر زما

۳۸)

مخ پلوشي)

گډې وډې:

مچ د زمري سترگې شکوي ماشی د اوښ وینه
خدايه، ستا دا عجيبه دنيا توره که سپينه
مر لسوگيدرو بېرشير په بونډی چرگه کر
سپور شغان په پړانگ دی د غرڅه وو بنکار له ځينه
پريوځي چواري ته ځان گاته په رتی زرو کړي
بنکلي ستا د گوتو جوړه ځوانه نازينه
ناسته ده د ډم د لندن لور په سرو ورينمو کي
لور دلوی شيرشاه لور يي په لاس دی لو له ځينه
مست مغوره سر د پښتون ټيټ سترگې يي ښکته دي
شرم داسي شرم چي شرمونه شرمينه
گډې وډې:

راشه راشه ساقې راشه
لري لري ملا دري
په ما باندي بدي لگي
ستا پخي پخي خبري
غټه پگه دي شه خاوري
غجيبه ته ځنا وري
ته د ميني بي خبره
ته د حسن نه منکري... الخ - (۱۹۶-۱۹۷) مخونه پلوشي.
نور شعرونه:

د غني خان په نور شعرونو کي هم د ژوند او مرگ په باب، د ښه او بد په باب، د انسان د سعادت او نيکمرغي په باب مسايل مطرح شوي دي، د مثال په توگه دلته مور يوازي د هغه د شعرونو او نظمونو نومونه راوړو چې د (پلوشی) په اثر کي چاپ شوي او د ژوند عمده مسايل يې په کي په فلسفي ژبه مطرح کړي دي لکه:

(څه د پاره ۱۳ مخ)، (پتيره دا دنيا ۱۴ مخ)، (ليونتوب ۲۴ مخ)، (د فقيرانو غزل ۳۵ مخ)، (فلسفه ۶۸ مخ)، (حقيقت او مجاز ۶۹ مخ)، (چي د مستي په هستي جوړيږي ۷۱ مخ)، (منصور ۷۴ مخ)، (شان او شرننگ ۱۱۸ مخ)، (د مرگي ۱۶۴ مخ)، (بس دی افلاطونه ۲۰۷ مخ) او دغه ډول ځيني نور شعرونه چي د پانوس په اثر کي راغلي دي.

د مخه مور د ځينو نمونو او مثالونو يادونه وکړه، يوازي په دې خاطر چې غني خان په شعرونو کي د هغه د فلسفي ليد توگي څرک ولگوو خو کله چي ځيرکيرو او د هغه د شعرونو بشپړه مطالعه کوو (چي البته مور نه ده کړي) مور په کي هر څه ليدلی شو په دې معنا چي، د غني خان په افکارو کي د اسلامي تهذيب ژور تاثيرات شته، سره له دې چي د مغربي تهذيب پر ضد بغاوت کوي، خو د هغه له اغيزو انکار نه شو کولای.

د غني خان په افکارو باندې د تيگور د شانتي نيکتين د ښوونځي اغيزه شته، د ښکلا پيژندنې او استيتيک په برخه کي خاصه نظريه لري، د هند د لرغوني فلسفي افکارو او ښکلا پيژندنې اغيزه شته، د ښکلا پيژندنې له اغيزو څخه منکريدای نشو. د مثال په توگه په دې باب هم د خپل شعر په باب متفاوت نظريات لري.

د افلاطون د فلسفي ښوونځي په باب اظهار کوي، د اسلامي تصوف او پانته ئيرم اغيزي د هغه په افکارو کي ليدلی شو، د موسقي سره د هغه نا پايه مينه څرگنده ليدلی شو، د منصور د ان الحق آواز يې ډير خوښيري، د افلاطون د فلسفيانه افکارو په باب اظهار نظر کوي، د مثال په ډول د منصور په نوم شعرکي د منصور سرنوشت په دې ډول ترسيموي: د شعر ډيره لږه وروستی برخه:

د يار مخ يي چي وليد ډېر په درد او واويلا لار
بادشاه د ليونو هم له دنيا نه په ژړا لار
د نور نازنين تاو شو جانان د سترگو تور شو
يو لهو د مستي شو د جانان د زړه سرور شو
يو سوال و چي يار واوریده يو سوال و چي منظور شو
يو څاڅکی د ارمان ډوب شو د ميني سمندر کي
عشاق د نور بڅری د جانان د زرگي سرکي
او همدارنگه د افلاطون په باب وايي:
بس دی افلاطونه! فلسفه دي سنبال کېږده!
غوندې ډې کره دامونه خپل او ته ډې دجال کېږده
دلته ټول تللي دي ستا د تلي نه اوچت
غرونه دعقاب دي د بللي نه اوچت
ستا سترگي روښانه دي خو زړه دي دروند او تور دی
تا کره روښانه ستوری نه دی لار دی اور دی
سل کاله منطق کي يو ساعت د وصال کېږده
خوی شه د منصور په تور ډېران کي هلال کېږده

دغه راز غني خان د ځينو فلسفي افکارو د څرگند ترديد او د ځينو د څرگندي مني سربيره نور هغه مسايل مطرح کړي، چي د پښتني ټولني د

عنعنې پورې اړه لري او په فلسفي ډوله افکارو کې خپام ځای پر ځای يادوي او هم هغه مثال راوړي او هم د هغه د افکارو څرک لگوي، چې په دې باب به وروسته مفصله پرتلنه وړاندې شي.

سره له دې چې زياتو څيړنو ته اړه ده، خو لږ تر لږه د غني خان په شعرونو کې د (نور د فلسفې) څرکونه د هندي لرغونې فلسفې له لارې هم شته.

په لنډه توگه غني خان د خپل وخت د يوه آزادۍ غوښتونکي مبارز آزاديخواه شاعر او نازکخپاله شاعر په توگه پيژنو، د هغه په اثارو کې مور دغه يادې شوې اغيزې وينو، خو تر ټولو يو ټکی ډير په زړه پورې دی او هغه دا چې د غني خان د (ژور افکارو) محتوی د هلال څرک، د اور کې، د رڼا څرک، د ستار غمجنه نغمه، د يو داد گرځيدو او ستنيډو هغه شيبه چې رياضيت غوره کوي، په دار باندې د منصور د ختلو هغه شيبه چې د ان الحق په خاطر ځان (ابدي بنسکلا) سره يو ځای کوي. او د خپام د عمر يو درنگ چې لږه شيبه په کې روهي آرام مومي پري تاکيدکوي او غوښتنه يې کوي.

عبدالغني خان په داسې حال کې خپل هېواد ته راستون شو چې په شعر ويلو يې پيل کړی و، د هندي اشعارو ډير محبوب ايجادات يې را واخيستل، د ده توجه ټاگور او غالب ځان ته جلب کړې ده، او خصوصاً بيا عمرخپام ده ته ډير نژدې دی، ده د خپام نه رندي، بزله گوښي عياشي او می پرستي اقتباس کړې ده، مگر د غني وظيفه د استادانو په ساده تقليدکې انحصاره نه ده، دی د يو پاخه ايجاد او ابتکار څښتن هم دی. (1)

1. گټ.ف. گيرس.د ميرني اوس ادبياتو (د مصتمد ژباړه) ۱۸۱-۱۸۲ مخونه.

خو په لنډه توگه د هغه د ليد توگي په باب ويلي شو، چې غني خان د کوم مشخص فلسفي او فکري بنسټونو بڼوونکي او يا پيرو نه بلکي که داسي ووايو چې هغه د خپل وخت د سياسي پيښو، فرهنگي چاپيريال او د ختيځ او لويديځ د فرهنگي خلا نه متاثر شاعر او متفکر دی نو مبالغه به مونه وي کړي، انسان او د هغه اختيار د هغه د فکر مرکزي مساله ده.

د هغه له دې ټولو وصيتونو، وعضونو او خبرو سره سره مهم ټکي دا هم دي چې څرنگه خپل ولس ته پيغور ورکړي، سپورې ستغې ورته ووايي او د استبداد او ظلم په خلاف يې بغاوت ته را وبولي.

نوټ: دشاعر د فلسفي نړۍ ليد او ليد په باب په دويم ټوک کي بېلابېل اړخونه څرگند شوي دي - پورتنې ليکنه له نن نه تقريبا ديرش کاله دمخه شوې ده چې په هغه مهال دومره زيات مواد اوماخذونه له ما سره نه وو - په دويم ټوک کي دشاعر عرفاني اوتصوفي ليد استيتيک او وجودي اصالت بڼه ترا تشریح شوی دی - (کرگر)

خيام او غني

(خيام په پنځمه هجري پيړۍ کې او غني له مور سره)

خيام:

خيامه ته تش غم يې تشه تينسته تل فرار
ته د جام او ساقي يار يې يو خيسته رنگين انکار
عجيبه غوندي جنون يې نا اميد او بي قرار

ستا احساس د تن بنده دی په یو ښکلي رنځ بیمار ته لمبه یې د تالاش د لټون او د ارمان زړه او فکر د خزان، ښکلي ژبه د بهار سر د بحر سري چپي وي ډوب يې ويځ کي وي قرار ته کشتی د گلو ډکه سرسري د کشتی لار انسان پلار دی د سبا هم بچی دی د پرون دا هم جام دی هم ساقی دی څه وصال او څه بیلتون دا یوساز دی چې روان دی د آواز د سرو کمال ته یو د رنگ څاڅکی چې زغلي ځان رسئ د بوډی ټال ته دا ستا غم خوڅه غم نه دی چې ډوبيري په یو جام کي د امید سپورمی پټه تورو لرو د ماښام کي په دې مست ښکلي دماغ دې تور خور شوی د مرگ جال د ساقی جمال پټ کری، ستا د زړه نه بل جمال دی یوه مسته او شیرینه عجیبه د غم نغمه یې د سرو زیرو گلو ډکه یو رنگینه مقبره یې

د ټولني روان هم په ولاړ حالت ولاړ او ډب دی، کله هم په خاصه زماني مقطع کي ددغه ډب په ويجارولو د (دیوانو) او (پیریانو) زور هم نه رسي او کله هم دغه ډب دومره پوخ او نه ويجاریدونکی بریښي، چې د ټولني ټوله هستي او نیستي په خپل نس کي خوسا او ورسته کوي. د انساني ټولني د خوځنده افکارو لپاره له همدغه ځایونو چینیجی را پورته کیږي او د هغو په خوراک بوختیږي.

خو (زمان) له هرڅه زیات پیغام راوړونکی و، زمان ته یې (زروان) یا ناپایه زمان هم وایه او هغه د خپل چټک خو کله نا محسوس او کله هم محسوس تلو کي په هر مطلق د نابودی ټاپه وهله او ترې تېریده خو د

ټولني د وروستی او ناروغي ټولني ډب ته ورته روان ځغاسته کله هم ددي او هغه متفکر، پوه، فیلسوف، شاعر او هنرمند په افکارو کي لیدلی شو.

مور په فکري لحاظ داسي سرغراوی زیات لیدلی شو، چي د شپي په تورتم کي د اور اورکي په څیر را برېښیدلی دی. کله يي هم له زمان څخه دومره مخ ته حرکت کړی، چي پېری وروسته د هغه په حادثه پوه شوی او بیا يي د وروسته وختونو څیرونکي دي ته رابلي دي، چي له زرو کتابونو، گردونه او خاورې پاکي کړي او د هغو زیر او سره مېنتي پانې په دقت او غور وړوي او په کي وگوري چي څه يي ويلي دي نو بیا خوحتماً دي ته رسېږي، چي د فکر په غورځنگ ((د فلک زور نه رسي)) د طبیعت پراخ او مست سیندونه ځان ته لار پیدا کوي او د بارانونو له شیبو او جړيو د شیبو سر په سمندرونو کي هم غورځنگ وهي او زمان هم خپل آهنگ د همدې طبیعت څخه اخیستی دی او ښه په خوند يي اخیستی دی. ځکه د طبیعت له آهنگ سره د زمان سندر د انسان د فکر او روان په سمندر کي یاغي کېږي. د ټولني ولاړو بوتانو ته سجده نه کوي. له هغو نه مخ اړوي، د تېرغم نه کوي، د راتلونکي په باب تشویش له لاسه ورکوي، ځکه چي خپل اصلي طبیعت ته ورگرځي او په دي ډول د معمول په ټولو سنتونو پښه ږدي.

سرغراوی کوي، ترمرد کوي، ځان ته چاپېریال جوړوي، د ورېښمو د چینجي په څېر په خپله غوزه کي نه پاتي کېږي، بلکي د شاهین په څېر پرواز کوي، الوزي او د خپل فکر په ناپایه سمندر کي هم دا ډول لامبو وهي. که نور خپل ژوند د ماحول سره په سازش کي ويني، که نور معمول ښه گڼي که نور د لوی سره لوی او د وړوکي سره وړوکي او له... سره څه دی، نو دي خو بیا دا ډول مسخره نظم په لغته وهي او نسکورده وي يي. که په جسمي او عيني ډول يي نه شي کولای، نو د فکر سمندر خو يي

خپل دی. که طوفان په کي وي او که آرام، دی په کي خوند ويني، چې څرنگه په کي غوپه شي، مرغري ترې راوباسي او څرنگه يې د طوفان له څپو سره خپله سندره غبرگه کړي.

په دې بحث کي مور ددې قصد او تکل نه لرو، چې څوک د چا سره پرتله کړو او د دې تکل هم نه لرو، چې په دې او هغه فکري طرز باندې نقد وکړو خو دا به ډېره زړه خبره نه وي او نه به هم د معمولي ليکنو په څير (د ښه کوه بد مه کوه) سوال رامنځته کړي. بلکي هبله ده يو څه وي، داسي چې که نويوالی ونه لري، نو ډېر زوروالی دې هم ونه لري. اصلي خبرې ته راځو او وايو، چې په دې گړپرو، چې عمرخيام په پينځمه هجري پېړۍ کي و او غني له مور سره و او دی، راځي چې چا مور ته څه را پرېښي او سبا نسلونو ته څوک څه ور پرېږدي.

په دې ډول که مور د خيام په باب څه ليکل غواړو، د ډېرو ستونزو سره ځان مخامخ بولو. په دې معنا چې: (د فارسي ژبې نوميالی ژبور او متفکر په پينځمه هجري پېړۍ کي ژوند کاوه. د خيام شاعر د فکر نيلى د هغه د زماني په خاصو دښتو کي ځغاسته کړي او د فکري نړۍ په سمندر کي يې په زړه پوري اندېښني او مسئلي طرح کړي او د خپل وخت خاصو موسيسو سره يې چلند کړی، اعتراض يې کړی او د خپل په نيلى يې خپله لاره وهلي، چې د مرگ او خوند متفکر او د هدونيزم د فلسفي افکارو څښتن يې بولي.

خيام په دې باور و، چې د وخت رسمي نړۍ ليد وجود د اسرارو له کشف څخه ناخبره ده. هر څوک په خپل فکر طرح وړاندې کوي او څوک د حقايقو

جوهر نه شي راسپړلای. هغو چي ځان د علم او پوهې محور بولي، افسانې وایي او تحلیل کوي.^(۱)

له بله پلوه د خيام له شخصي ژوند څخه زیات او څرگند آثار نه دي راپاتې، د هغه فلسفي عقاید په نجوم، ریاضیاتو د هغه په نورو علمي تحقیقاتو کي انعکاس نه دی کړی، بلکې یوازي او یوازي په رباعیاتو کي هغه خپل عقاید په څرگنده او یا نا څرگنده توگه د وخت د سخت مذهبي سانسور سره څرگندکړي او متعصبوکسانو د هغه په وړاندې عکس العمل هم بنودلی دی.

خو مور دلته د هغه د ژوندانه په ټولنیز اقتصادي چاپیریال څه زیات ویل نه غواړو بلکې یوازي د هغه په فکري طرز څه ناڅه ویل غواړو. دکتور جواد حدیدی شاعران ایرانی درنمایشنامه های فرانسوي.

تر سرخط لاندې مقاله کي د خيام په باب لیکي:

د خيام فلسفه په خاص ډول، د نن ورځي د اریایانو د فکري تگ لاري سره سرخوري، له دې امله هم په دې وروستیو سلوکالو کي یې په اروپاکي زیات شهرت وگاتې، لکه چي په اروپاکي د هغه شهرت عامل د هغه د رباعیاتو ژباړي نه شوگنلی، البته په دې برخه کي، د هغه د رباعیاتو د لومړي ژباړونکي ونډه (د فتنیز جرد) اریایانو ته د هغه پیژندنه کي ډیره پیاوړي وه خو دومره بڼه ژباړه نه وه، چي خيام یې دومره مشهور کړ، بلکې د هغه د رباعیاتو د شهرت ډیر مشهور راز، چي د یوه ژباړن په قول

۱. ژوندون مجله، ارکان نشراتي اتحادیه نویسنده گان ج.د.الف.شماره ۴، کال اول، میزان او
عقب، ۲۳، مخ، غني خان د خپلو افکارو په پلوشو کي

د تورات او انجيل څخه هم زيات دى، د هغه په ژوره او اصيله فلسفه کي ده....⁽¹⁾

نوموړى محقيق چي اصلاً د خيام افکارو ته د يوي نمايشنامي له زاويې گوري دومره په غور څېړنه نه کوي، خو د ځينو فاکتونو او حقايقو را وړاندې کول او په تاريخي لحاظ له هغه څخه د اروپايانو برداشت راڅرگندوي.

نوموړى د همدې مقالي په يوه بله برخه کي زياتوي او لږ تر لږه د خيام په باب د اروپايي محققينو څېړنو ته گوته نيسي.

هغه خيام چي فرانسويانو په هغه وخت کي پېژانده د نيکلا د ژباړي له مخي (يعني په فرانسوي د خيام د آثارو د لومړي ژباړن له مخي) عارف شاعر و، چي د مې خوارو او اته ايستو په ژبه يې ستر فلسفي او عرفاني افکار بيان کړي دي، دا واقعيت دى چي دا دواړه سره سازش نه لري، له دې امله د عرفان د مراحلو د تشرېح په ترڅ کي او د خيام د افکارو د توجيه په برخه کي او په خاص ډول هغه څه چي نوموړى د تصوف په باب پوهيده نيکلا هڅه کړې خو لږپوه شوى او څه نتيجي ته نه دى رسېدلى، د نولسمې پيړۍ د وروستيو شپو خيام نه زياتو کسانو دغه تفسيرونه ناسم بلل، د رباعياتو څرگندونې پرته له دې چي په هغو کي تغير راشي، قبلولى يې، له هغې ډلې څخه يوه پوه چي (موريس بوشور) نوميده عقیده څرگندوي چي خيام د وحدت وجود پلوى دى، بنايي دا نظر د خيام په باب صدق ونه کړي⁽²⁾.

1. برخو ردانديشه ها داکتر جواد حديدي (شاعران ايران نمايشنامه های فرانسوی) ۱۵۷ مخ.

2. همدغه اثر. ۱۵۹ مخ.

بوشور د خپلي نمايشنامې په سرکې چې هغه يې خپل کار ته وهڅاوه
د خپل فکر يووالی له خيام سره دا ډول څرگندوي:

(زه د خيام د مکتب يو پيرو يم د شرابو خم، د شرابو جام او بنسکلی
شاهد دا دی. زما په نظر ټول ژوند، عقل او حکمت)^(۱).

د نوموړي محقيق په نظر بوشور په اسلامي تيولوجي سخته عقیده
لري او په دې برخه کې د زيات افراط څخه کار اخلي.

له ډيره وخته راهيسې سپورمی ځليزي، ډيره پسته ورمه چليزي،
شوگير کوونکې خوبن ساتي، يوه ډله د سپورمی رڼا ته ناست دي او د
عشق په شرابو مست خبري اترې کوي، په يوې خوا کې کوډله ده چې په
گلونو کې ډوبه ده، ډير بنسکلی باغ او ځلانده چينه ده، چې دونو لاندې
جريان لري، همدې جونگري په خوا کې ميخانه ده، د چيني له آواز نه پرته
او د عاشقانو له آوازه پرته بل څه غږ غورته نه را رسي.

خو ناڅاپه د شپې سکوت ماتيري، د ميخاني دروازه ماتيري او خيام
په قهر او غضب تري رابهر کېږي، د می پلونکوسره يې اختلاف پيدا
شوی دی:

د يو جام شرابو له پاره مي

خپل دفتر او پټکی وپلوره

بيا هم بس نه ده

^۱. برخو ر د انديشه ها، دوکتور جواد حديدې(شاعران ايراني در نمايشنامه های فرانسوی) ۱۵۷ مخ.

کاشکي چې کولای می شوای

ستوري، لمر او سپوږمۍ گروه کړم.

افسوس چې جیب می خالي دی.

او بیا د مستی په حالت ځانته داسي تسکین ورکوي:

ډیر بنه راشی چې فلسفه باقي وکو خود څه په باب، دشرابو په باب(۱).

گرانو دوستانو، ځينو شراب پر ما حرام کړي، ډیره بنه... خو امکان لري چې غوښتنه زما زړه کي او گناه زما په خوا کي ځای کړي.

دا په دي معنا ده چې خدای وايي: خيامه، زما بنده، دا جام واخله او هغه نسکور کړه.

خو افسوس پرتا که يو څاڅکي يي پر ځمکه توی کړي. او بيا:

له ازله پوهيدم چې زه به شرابخور شم.

که نن د شراب خورۍ نه لاس واخلم.

نو.....(۲).

خو د داکتر جواد حديدی څېړنه ډیره لنډه ده، د خيام د ژوند په ټولو خواوو رڼا نه اچوي، يوازې د يو بهرني اروپايي هنرمند د نمايشنامې له نندارې ورته گوري او په هغه بسنه کوي خو د فارسي ژبې ستر معاصر

۱. همدغه اثر، ۱۶۰ او ۱۶۱ م.م.

۲. همدغه اثر. ۱۶۲ م.

کيسه ليکونکي او محقق صادق هدايت چي جواد حديدي هم د هغه له اثر څخه فيض موندلی په خپل مشهور اثر (ترانه های خيام) کي څه نا څه بشپړه څېړنه کوي، د خيام د شخصيت علمي، فلسفي، هنري او رواني ابعاد څېړي او له دې دا هم جوتهېري چي نوموړی د خاصی علاقه مندی له مخي دا کارکوي، نوموړی هم د فتيز جرالډ د فرانسوی ژباړي په باب وايي:

فتيز جرالډ نه يوازي د خيام د رباعياتو ژباړن بلکي د هغه له فلسفي افکارو هم متاثر... هغه د خپل ذوق او درک له مخي د خيام اصلي رباعيات پيژندلي دي، نيکلا فرانسوي ژباړه خيام يو صوفي شاعر بولي او عقیده لري چي خيام عشق او الوهيت د شرابو او ساقی په جام کي څرگندوي⁽¹⁾.

(مرصادالعباد)د نجم الدين رازي له خوا په ۶۲۰ کال کي تاليف شوی دی، د دغه اثر ليکونکی متعصبه صوفي و او د خيام عقيدت ردوي، نوموړی وايي.

د نظر ثمره ايمان دی او د قدم ثمره عرفان، فلسفه د هري او طبایعي دوه مقامونو محروم دی لالهانده او سرگردانه ده.

يوه فاضل چي د رندو په نزد په فضل او حکمت او پوهه معروف او مشهور دی هغه عمرخيام دی او هغه له ډيره تعجبه دا بيت وايي:⁽²⁾.

رباعي:

1. ترانه های خيام، صادق هدايت، امير کبير ۱۱ مخ (۱۳۴۲) کال تهران.
2. همدغه اثر. ۱۳ مخ.

در دایره ای کامدن و رفتن ماست
آن رانه بدایت نه نهایت پیداست
کس می نزند د می درین عالم راست
کاین آمدن از کجا و رفتن بکجاست

رباعي:

دارنده چي ترکیب طبایع ار است
باز از چه سبب نکندش اندر کم و کاست
گرزشت آمد این صور عیب که راست
ورنیک اور خرابی از بهر چه خواست

صادق هدایت د نجم الدین رازی له تعصبه دک چلند خخه بالعکس
نتیجه اخلي او لیکي:

دغه مشخص قضاوت دخیام د فلسفي او فکر دپیژندلویه برخه کي
خاص ارزښت لري، صوفي مشربه مولف د ژبي له نیش اوخیام ته له
کنځلو ږډه نه ده کړي خو د زمان د نژدې والي او هغه سره د یو وخت
والي له امله چي دخیام په باب عقیده څرگندوي، ایا په خپله ددي دلیل نه
دی چي خیام نه یوازې صوفي نه و بلکي د دغه فرقي سخت دښمن هم. کله
چي د خیام د افکارو په باب څه ویل غواړو په هماغه اندازه چي د هغه
د عصر صوفي نه و، بلکي د دغه فرقي سخت دښمن هم و(۱).

کله چي د خیام د افکارو په باب څه ویل غواړو په هماغه اندازه چي
د هغه د عصر صوفي ته د هغه په باب د بدو رد ویل آسان کار و، مور د

¹ ترانه های خیام، صادق هدایت ۱۸ مخ.

همدغه ډول ټولنيزو او رواني ستونزو او اتموسفير له مخي د هغه د عقايدو تائيد په باب ستونزي لرو، هيڅکله په څرگند ډول اظهار نظر نه شوکولی. خو د دې جرأت به وکړو چې د خيام متسي او بدمستي په فلسفي لحاظ ډيره د ستاينې وړ ده، هغه ډير جبون، بي زړه او نامرده کسان محکومول، هغه د خپلي ټولني د منفي کرکټرونو څخه کرکه کوله، د مقام غوښتونکو چاپلوسو او ډارنو کسانو غندنه يي کوله، خو هغه که د جسمي او عيني سر غراوي وس نه لري، نو غلی هم نه کيني، بلکي له خپلو رباعياتو توره جوړ وي او د وخت په حاکمه او مستبده مودسه فکري يرغل کوي او کله هم دې ته اړ کېږي چې د ټولو ناخوالو زغم له لاسه ورکوي او له هغو په فکري توگه فرار او تېښته کوي.

د صادق هدايت په قول نوموړی:

له پېل څخه ژوند تريخ او بي خونده باله او د خپلو دردونو د اروبي په شرابوکي پلټل.....

امروز که نوبت جوانی من است
می نوشم از آن که کامرانی من است
عیبم مکنید که چه تلخ است خوش است
تلخ است چراکه زندگانی من است

او د جوانی او حلمیتوب د تلو په باب هم افسوس کوي:

افسوس که نامه جوانی طی شد
وان تازه بهار زندگانی طی شد
خالی که او را نام جوانی گفتند

معلوم نشد او که کی آمد کی شد⁽¹⁾

نوموړی محقق یعنی د (ترانه های خیام) د اثر څېړونکی د خیام افکار د وخت په ټولنه کې د اوږدو مودو د فکري او رواني رنځ څخه انسان د ژغورلو او له هغه څخه د تینښتي د چارې په توګه تعبیروي او لیکي:

د بشر د میلونونو نسلونو، خپګانونو، امیدونو، ویرې، اضطرابونو، دردونو انعکاس د هغه فریادونه دي چې پرله پسې توګه یې ورته عذاب او رنځ ورکړی دی، خیام هڅه کوي په خپلو ترانو کې په خپل خاص سبک او ژبه دا ټول مشکلات معنا ګانې او مجهولات څرګند او بې پروا حل کړي، هغه د عصباتي او زهر لرونکو خنداوو لاندې د مینې او فلسفي مسایل بیانوي او بیا ورته د حل محسوسه او عقلي لاره ګوري⁽²⁾.

د خیام شخصیت لکه څنګه چې تر مخه مو وویل په خپل وخت کې څو ابعاده لري. ریاضي پوه دی، نجوم پوه دی او له نورو متداوله علومو سره هم سر او کار لري.

خو په فلسفي لحاظ د هغه د افکارو څرکونه په نورو فکري جریاناتو کې هم لېدلی شو، په دي معنا چې (ورته عوامل، ورته قضایاوې رامنځ ته کوي).

د خیام افکار په ځانګړي توګه د ټولو لویو فلاسفه وو او شاعرانو په افکارو کې پیدا کېږي، خو په هر حال له هغو هر یو هم د خیام له هغو ټولو څخه تر مخه دی، د خیام سپینه څېره له هر څه زیات هغه د یو فیلسوف او

1. همدغه اثر ۲۵ مخ.

2. همدغه اثر، ۲۶ مخ.

لوی شاعر د لوکرسیوس اپیکور، گوته، شکپیر او شوپن هاور په څېر
پېژني^(۱).

(په ډیره زړوتیا او بی باکی او بی رحمه منطق سره د خپل عصر
ټولې فکري بد مرغی او دستوري فلسفې غندي...).

خیام په خپلو رباعیاتو کې (د خپلو نورو آثارو په پرتله) ټولې پټونې
بل خوا پریردي، ځکه په دې ترانو کې چې د هغه روحی ټپونه وو هیڅکله
د خپل چاپیریال د قوانینو او چنجي خوړلو احساسونو د بار لاندې نه ځي،
لکه برعکس د منطق له مخې په هغو ټولو افکارو ملنډې وهي، د چاپیریال
د موهوماتو او خرافاتو سره د خیام جنگ د هغه په ټولو ترانو کې څرگند
دي او د هغه ټولې ملنډې او د زهر ډکې خنداوې د وخت فقهیانو او زاهدانو
ته متوجه دي او په دومره زبردستی د هغو دماغ مسموموي چې مثال نه
لري، خیام په هغه دنیا کې په ټولو مسایلو باندې ملنډې وهي او په شک
ورته گوري او دغه ډول مسایل د(گویند) په کلمه پیل کوي وایي:

گویند بهشت و حور عین خواهد بود

گویند مرا بهشت باخور خوش است

گویند مرا که د وزخی باشد مست^(۲)

خیام په دې عقیده دی چې انسان په دې نړۍ کې د خپل سرنوشت
بندي دی، خیام انسان د طبیعت په وړاندې بی وسه بولي او د هغه اراده هم
بي وسه، نوموړی یوه اوچت قدرت ته قایل دی او داسې فکرکوي چې

^۱. ترانه های خیام، صادق هدایت ۲۷ مخ.

^۲. همدغه اثر (۲۹ او ۳۰) مخونه.

نېکي او بدې، غم او بښادي د تقديرکار نه دی، انسان په دې چاپيريال کي
ميلمه دی او د ده عمر د باد او اوبو په څېر په تگ کي دی يو پوه ليکي:

د انسان هستي هغه جام ته ورته ده چي عقل ورته آفرين وايي خو د د
هر کوزه گر د هغه لطيف جام په ډير قهر سره په ځمکه غورځوي، په
زړه پورې ده چي ان انسان نه راضي کېږي، چي دهغې پيالي توتې چي
سره تړلې دي، بيلې شي خو دغه ټولې نازينې څېرې د مرگ د قهرجن
قوت له خوا له منځه ځي.

د انسان د هستۍ ذات په ټول چاپيريال کي تيت دی، هغه بنفشه چي د
ويالي په غاړه را ټوکېدلې او د کوزې د غاړې يا لاستې، د فربنسو خالد
معشوقو په غاړه د عاشقانو لاس دی.

د خيام په عقیده د کایناتو او د دنیا معما په هېڅ ډول حقیقت ته نه یو
رسېدلی، د دې ځمکې اخواته چي مور يې پر مخ ژوند کوو نه سعادت
شته او نه عقوبت، تير او راتلونکی دوه نېستی دي او مور د دوه نېستیوتر
منځ چي د دوه دنياوو پوله ده ژوندی یو انسان باید څه وکړي؟ پوه لاره لري
او هغه دا چي د هرې شیبې نه خوند واخلې او د گټې په اخیستلو کي تلوار
وکړي، خيام په نظر د شنو او تازه کروندو په څنگ کي د سپورمۍ په رڼا
کي چي د ارغواني شرابو په جام کي زرگونه سپوري منعکس کېږي، د
جنگ زړه ورونکی آهنگ بڼکلي ساقیان او نوي غوړیدلي گلونه، د ژوندانه
حقیقت دی، چي د یوه ډاروونکي خوب په څېر د انسان له ذهنه تیرېږي.

د هدایت په قول:

د خيام د فکريوه ځانگړنه دا ده چې هر وخت د غم، مصيبت، نيستی او مرگ سره مخامخ دی او په همدغه حال کې چې خوښي او خوشحالی ته رابلنه کوي نو د خوښی کلمه يې په ستوني کې بنديري⁽¹⁾.

نوموړی وايي:

دوزخ شوری زرنج بيهوده ماست
فردوس دمی زوقت اسوده ی ماست⁽²⁾

خيام د بنکلا جمال او بنایست لیوال دی، په هرڅه کې بنکلا او بنایست، مستي او شراب آهنگ او منظره غوره بولي، بدي او خوښي د خپل بي ځایه رنځ او يوه شيبه بنه او خوشحال حالت مظاهر بولي خو کله چې د همدغه افکارو لړی د غني خان سمندر ته ورته سیندکې او د کهکشان په څېر پراخه فکري دنيا کې گورو هلته يې هم په بل ډول لېدلی شو، د غني خان په اشعارو کې ځای په ځای د خيام یادونه شوې ده او ځای په ځای په کې د معمول نظم پر خلاف سرغړاوی ليدلی شو خو د زمان عنصر په کې ډير پياوړی او څرگند دی.

غني خان له مور سره:

مور ترمخه د عمر خيام د ژوند او افکارو په باب څه نا څه وويل او په دې پوه شو چې خيام د پنځمې هجري پيری د مناسباتو په شته والي کې منځ ته راغلی، د هغه وخت د موسسو سره مخامخ شوی، عکس العمل يې

1. ترانه های خيام هدايت صادق ۳۴ مخ.

2. همدغه اثر ۱۵ مخ.

ښودلی دی او د خپل خاص فکري طرز پلوشې يې په خپلو رباعياتو کي
ځلولي دي، خو غني له مور سره دی.

غني زموږ د دوران او ملي آزادۍ ښونکو مبارزو او غورځنگونو د
دوران د يوې خاصې زمانې مقطع محصول دی، د هغه د افکارو اتموسفير
د همدغه زمان او د هغه له چاپيريال څخه جوړ شوی او د ده په شعر او
شاعري کي اثر ښندلی دی.

غني خان د هند په لويه وچه باندي د انگریزي استعمار د لاسبرۍ په
شرایطوکي راپورته شوی، هغه په خپل حساس ذهن د انگریزي استعمار
له خوا د خپل ولس، خلکو، تحقير، سپکاوی، رتنه او تيل و هغه لېدلي چي
يې سم له ځانه سره دغي خاوري ته راوړي وه.

او له هرڅه ترمخه انگریزي استعمار له خوا سپکاوی، تيل و هغه او
زندان تيرونه يې د خپلي مبارزې کورنۍ په تيره د خپل مبارز پلار او پر
خان احساس کړی دی او بيا يې د يوه باغروره انسان په څېر پټ او څرگند
عکس العمل ښودلی دی، په دې ډول ده چي ويلي شو:

غني خان سره له دې چي زموږ د زمانې او زموږ د پيرۍ ډير اوچت
او بي مثال شاعر دی خو د دې يادونه هم ضرور ده چي د هغه شخصيت
هم څو بعدونه او خواوې لري، هغه د خپل وخت سياست پوه دی، د خپل
وخت سرلښکر دی، د خپل دوران او زموږ د دوران متفکر او فلسفي دی.

شاعر او هنرمند دی او په شعر او هنر کي د اوچت او ډير اعلى تخيل
څښتن دی، د هغه شعر واقعاً او په رښتني معنا شعر دی، چي دې برخه
کي به وروسته نورې خبرې هم وکړو.

ترکومه ځايه پورې چې د غني خان شعر او هنر بڼکلی او رنگين دی، د هغه شخصي ژوند او مشخص کړه وړه همداسې رنگين او د خوند له شيبو پک دي، هغه يو شاعر دی، خو داسې شاعر نه دی چې په ژورو الفاظو گريزي او پرې شعر وايي.

د معمول چاپيريال د مسخره نظم او د بي خونده روزگار او د (خرگي جهان) د تولني پر خلاف د هغه تمرد او سرغړاوی د هغه شعرته زيات څه ورکړي دي.

دلته سره له دې چې د هغه په شخصي ژوندانه باندې زياتوڅه ويلو ته اړه نه شته خو د جناب پاچا خان د څو ليکونو د څو کربښونه د هغه آزاد او سرشاره او مست طبيعت اندازه لگولی شو چې ليکي:

سامبرتي سنټرل جيل احمد آباد

۱۹۳۵ر۵ر۲۴

(غني جانه! د هر چا بڼه والی او بدوالی د ځان دپاره دی، که چېرې يو سړی بڼه شي نو هغه ته به فايده وي او که چېرې بد شي نو هغه به په تکليف کي وي)^(۱).

غني جان! دا خو ډيره د خوشالی خبره ده چې د گاندهي جی په صلاح او مشورې سره ته بنگال ته روان يي، زه له تا نه ډير خوشاله يم که چېرې ته د گاندهي جی په سلا سره کار کوي، د هغه هم تا سره ډيره مينه ده، کله

^۱ د خان عبدالغفار خان ليکونه، لومړی برخه، (عبدالله خدمتگار مقدمه او تعليقات) ۲۷ مخ.

نا کله هغه ما ته په خپلو خطونو کي ليکي، ما ته د بنگال نه ضرور په دويمه هفته يو خط ليکه.

دغه راز په بل ليک کي ليکي:

زما اراده خو تاته د خط ليکلونه وه، دا نه چې گني زما تاسره محبت نشته دی، بلکي د دې دپاره چې ته د يو عجيبه خيال او عجيبه اصول سړی يي، هميشه هغه کوي چې څه ستا زړه يې غواړي خواه که په هغه ستا نقصان هم وي، د هېچا د مشورې پابند او محتاج نه يي په دې وجه تا ته ليکل نه ليکل برابر دي، ليکن د هغه پدري محبت نه مجبور شوی تاته دا خط ليکم.⁽¹⁾

خوره غني جانه! چې يو يو سړی يو طرف ته خو غلطي کوي او بل طرف ته هغه غلطي ته غلطي نه وايي، نو د هغه اصلاح مشکله ده.⁽²⁾

د دې يادښتونو څخه زموږ مطلب يوازې دا دي چې غني د ډير سرشاره او مست طبيعت خاوند و، هغه د خپل چاپيريال د ټولو ناخالو پر ضد سرغړاوی کړی دی، که د ښه او بد په باب ډير نصيحتونه اوريدلي هم دي نو د هغه مست او سرشاره طبيعت هغه ته د فايدي اوچتولو څه انگيزه نه وه ورکړې.

له بله پلوه بنگال ته د گاندهي جي په مشوره سفر او کار کول د هغه د سياسي ژوندانه د يوې ډيرې مهمې او حساسې شيبې څرکونه را کوي چې نورې پلټنې او څېړنې ته اړه لري، دا چې لولو: (يو سړی يو طرف ته خو غلطي کوي او بل طرف ته هغه غلطي ته غلطي نه وايي...) (۳) داسمه ده

1. همدغه اثر. ۲۸ مخ.

2. همدغه اثر. ۷۸ مخ.

په عادي او معمول ژوندکي بايد ورته دقت او غور وشي، خو کله چې آزاد خيال او آزادي پرسته انسان په زندان ته ورته ماحول کي ځان له هر ډول او هاموڅخه وژغوري، نو بيا خو طبعاً هغه ته د معاش نورمونه، سنتونه او د مسخره نظم اجزاوي برېښي نه بل څه اوکېدای شي د رواني او فلسفي څېړنو په ترڅ کي دې نتيجي ته پيرپاخه ورسېږو.

يو ليکوال د خيام په باب ليکي:

که خيام هغه څه چې په شعر کي يې ويلې دي په نثر کي يې هم ووايي، يوه شيبه وروسته به د هغه جسد د نيشاپور په دروازه کي ځورند وای: نو ضرور او حتمي څه ليکي او د گاليله په څېر په زړه کي خپله عقیده ساتي، خو مست زړه يې آرام نه کوي او د دغو شخړو نتيجه د هغه له رباعياتو څخه عبارت ده چې اوس زموږ په وړاندې دي^(۱).

خو غني خان دوران بېل دوران دی، دی هم په هماغه موسسو ملنډي وهي هغه مسخره کوي او د هغو بي ماهيتي خلکو ته په ډاگه کوي له يوي خوا نوموړی مخ د استعمار او د هغه د تحفظ لاندې موسساتو سره مخامخ دی او له بلې خوا يې خپل افکار په اوچته شعري ژبه څرگندکړي دي.

غني خان په اشعاروکي شعرځای پرځای کله هم د ځان پرځای د خيام يادونه شوي ده، لکه هغه چې: مور د دي خبرو په پېل کي د نموني له پاره راوړو.

او په نورو برخو کي هم د خيام زياتي يادوني راغلي دي، لکه د ماښام په نوم د شعر په يوه برخه کي:

^۱نگاه.مصطفي رحيمي ۳۲ مخ د مقالو مجموعه (۱۳۵۰ کال زمان).

ما خو يو څاڅکی خمار کي ډوب که
جا نه جانان اوچت کړه جام
خوده بي خوده هغه سروره
چي ستا علاج دی نشه په جام کي
نا پيمانه کي د ساقی شته دی
نه په خندا کي د دلارام
خو راغله وريځه او ساز مهين شو
او په روښان روښان په تور ماښام شو
راکه چي وڅکم او ليونی شم
د نن ثواب يي ټول د خيام شو

دغه راز په دي شعر کي هم وینو:

چي مستي نه هستي جوړيږي

پوره سپورمی چي دورو کپړي
ژوندي پخيري غم يي زیاتيري
پير ارمانونه پوره او لږ نيم کړي
چرته محل يو نيم پيري جونگري
ستار کي شرنګ هغه د ماښام دی
سرود په سترگو کي د خيام نشته دی
د نور شغلو کي شفق غرقيري
چي د مستي نه هستي جوړيږي

د دي يادونه ضرور ده چي ووايو البته په دي شعرونو کي يوازي د
خيام يادونه او د خيام د نامه يادول مهم نه دي بلکي د تصوير له مخي هم

اهمیت لري او خاص فلسفي اظهار نظر دی او هغه په همدې فلسفي څرگندونو کې که له یوې خوا ډیرو څرگندو مثالونو ته اشاره کوي او هغه په گوته کوي نو له بلې خوا د ژوند معما یوه انساني تیروتنه بولي.

لکه چې وايي:

سقراط دغه خای کي تیروتلې
ایمان د وخت فلسفوله یو وړه
دغلته ورک دغلته شوی غني
زرگی د خپل پردو سینو له یووره
خیامه دغه ستا د مرگ وساعت
چې خپل سرور دی صراحو له یووره
منصوره ځکه خو پردار وختي
چې د اشنا راز دي حجرو له یووره
دا ظلم ظلم دی زما جانانه
چې دي هر گل خاوري کیدو له یووره^(۱)

غني خان هم د خیام په څېر د دنیا د روزگار شیبې په (دم غنیمت) کې ویني او حتی په ډیره اصطلاحی معنا ورته (پتیره دنیا) وايي، د پتیروالی مفهوم په پښتني عامیانه فرهنگ کې ډیر دلمس وړ دی شعر په دي ډول دی.

خانده نن مه کوه غمونه د سبیا
بنه پوهېږي ده پتیره دا دنیا

^۱ پانوس، د غني خان د شعرونو مجموعه د پېښور چاپ ۲۱۷ مخ.

د کر وخت کي د غوېل فکرونه مه کړه
خوره او څښه حساب کتاب يي مه منا
د تندي ليکي نشي گرځولی
په ويرونو په ژړا په واويلا
دا ځواني به هميشه نه وي تا سره
څه را کړه د يارانو په رضا
سبا بيا خدای د چرسيانو مساله ده
ترينه نشته زوره وړه مسلا
نن دې زړه له ټول اختيار د بادشا ورکړه
سبا خدای خبر چي څه به وي سبا
رائه وځانده چي وځاندي غني هم
ورله نه ورکوي خوند ځانله خدا (1)

غني خان هم په خپل يو شعر او يا خوشعرونو کي د فرانسوي
نمايشنامه ليکونکي دغه تصوير په بل ډول ترسيموي چي خيام: (د يو جام
شرابو له پاره خپل دفتر او پتکي وپلوره...)

جام مي مات شومېخانه کي ليونی تری غلی پاڅيد
زړه مي پک د رنگه يوره دی روان کوڅو د يار له

غني خان د يو لور او اوچت هنرمند په توگه ځانته بيله دنياجوړه
کړې ده او دی په همدغه دنيا کي ژوندکوي، د همدغه محل څخه د رواني
معاشرې وروسته کاروان گوري او د هغه شاعرانه جاج لگوي، غني خان
هم ځای پر ځای په خپلو شعرونو کي د انسان د ماضي او مستقبل په باب

1. همدغه اثر. ۲۲۶ مخ.

خپل نظر څرگند کړی دی، هغه نه په ماضي کې خوند ویني او نه هم په مستقبل کې بلکې د دغه دواړو سمندرونو تر منځ یو شیبه د خوند او رنگ شیبه ژوند بولي، هغه په همدغه فکري جریان کې او له همدې زاويې څخه په شیخ او ملا ملنډې وهي، هغه مسخره کوي او ځان د شاه توت هغه ځانگه بولي چې له هغې ستار جوړ شي او هغه د ژوندانه ابدې سندرې وايي، او ځان د دې عیني دنیا څخه ژغوري، تینسته کوي او د یوې شیبې کرار په لټه کې کېږي.

د مثال په ډول د تلي مرگ په نوم لولو:

تلی مرگ

په لکها کاله اوده وي
يو ساعت له رابيدار شي
څو لکها به نور اوده وي
چي روان د مرگ په لار شي
شاتو تور يو سمندر دی
مخکېني لانوره بلاده
مينځ کي يو دشبنم څاڅکی
په غورزنگ لکه ابشار شي
د آدم زره د کتو دی
داسي تلو داسي راتلو کي
دی بي خوده شي خمار شي
وو پکار چي ساعت ژوندی
په ژړا ژړا تيروي
که دی پير په لیلی مست شي

خو آخر به د مرگ يار شي
 نه په تلي مرگ ستومان يم
 نه راتلونکي نه يريرم
 زه به تل دغي ته خاندم
 که په اور شي که په دار شي
 پاتي پاتي دي قيصي شوي
 د دوزخ د حسابونو
 دغه شي د ملا جان دي
 زه خو ستا د ميني يار
 او که وي چي سوزه سوزم
 عشق کي نشته افکارونه
 زه څه شيخ ملا خو نه يم
 چي نه کار کوم نه انکار
 څه د سوو گودره نه يم
 ساهو خانگه دشاه توت يم
 رانه جوړ که يو رنگين
 او لونگين غوندي ستار
 که يو ټنگ وي که زر ټنگه
 بڼه په سر کي به غريرم
 يو قطره ستا د درياب
 يو ښکالو ستا د خمار
 اي زما د سترگو توره
 دا يو خو پکي واوره
 دلته سوي يمه ډير

نورې پرېرډه په قلاړ (1)

نو په دې ډول په لنډه توگه ويلي شو چې خيام د پنځمې هجري پيری شاعر او متفکر دی، خپل افکار او عقايد يې په خپلو رباعياتو کي څرگند کړي دي.

غني خان زموږ د پيری او دوران شاعر دی، ده خپل افکار په خپلو شعرونو، غزلو، پلوشو او نظمونو کي څرگند کړي دي.

خيام ته محقيقين د هندوييزم يا (د لذت د کيت) د افکارو پيرو وايي:

د غني خان په شعرونو کي کله هم د خيام د يادوني په ترڅ کي خيام ته خطاب کوي.

کله هم د ځان څومره چې خيام د وخت د سانسور خيال ساتي، غني خان ورسره په ډيره بي باکی او هيڅ خيال نه ساتلو برخورد کوي.

د خيام افکارو د وخت په ټولنه کي د اوږدو مودو د فکري او رواني رنځ څخه د انسان د ژغورلو او له هغه څخه د تينستي د چاري په توگه را څرگنديري خو د غني خان په شعرونو کي د زمان عنصر ډير پياوړی دی، د وخت د شرايطو اغيزه په کي بيخي څرگنده ده، غني خان د انگرېزي استعمار ضد ملي آزادي بينونکی غورځنگ سرلښکر مبارز او شاعر دی، په دې ډول ده چې د غني خان په شعرونو کي يوازې د خيام د فلسفي افکارو سر بېره د ارتجاعي موسسو سر غړاوی، وطنپرستی او د استبداد، ارتجاع او استعمار ضد مبارزه او په معاشره کي د منفي کرکټرونو پر ضد احساسات هم شته او د دې په خوا کي د ټولنيزو بدمرغيو

¹ پانوس د غني خان د شعرونو مجموعه د پيښور چاپ ۷۹ مخ.

ناخوالو څخه د هغه د فطري او ذاتي طبيعت سره موازي يو ډول تينسته او فرار هم څرگنديږي.

د مقام، ځان غوښتنې او اقتدار پر ضد هم خپله کرکه څرگندوي.

غني خان يوازي فلسفي شاعر نه دی، بلکې د فلسفې په خوا کې د اوچت تخيل او بي ساري خلاقيت څښتن هم دی.

په مجموع کې د هر شاعر او هر متفکر په څېر د غني خان هنري، سياسي انقلابي او ټولنيز شخصيت کې د هغه چاپيريال سياسي غورځنگ کورنی، وخت او ټول فکتورونه خپل وو او دی.

يادونه :

دا مقاله دغني د شگو په محل کې د اثر له چاپه وروسته په اثر کې د يو لړ مسايلو دلا کره کولو په خاطر د يوه سيمينار له پاره وليکل شوه. له گران ملگري فهيم کریم نه په مننې سره چې پيدا کړې يې وه اوماته يې راواستوله.

د غني د شگو په محل کې د اثر په باب څو نور

يادښتونه

څه وخت دمخه زما د «غني د شگو په محل کې» نومی کتاب چاپ شو، دغه اثر سره له دې چې د غني خان د ژوند او مبارزې او تفکر په بېلو بېلو خواوو رڼا اچولی او څه ناڅه د غني خان په پیژندگلوۍ کې نیمگړی شان مرسته کوي خو بیا به هم له نیمگړتیاوو خالي نه وي. ددې اثر د خپرېدو وروسته یو پوه او فاضل دوست او استاد د غني خان د ژوند او مبارزې په باب ارزښتناکو ټکو ته متوجه کړم، زه تر هر څه لومړی د دغه استاد شکر په ادا کوم او له هغه وروسته به هڅه وکړم چې د هغه له خوا را څرگندې شوي ځینې نیمگړتیاوي لږ تر لږه بشپړې کړم.

له هر څه دمخه به «غني د شگو په محل کې» مور تر یوه حده د غني خان د زوکړې د کورنۍ د ماحول او شخصي ژوندانه په باب لږ څه ويلي دي خو دلته اړینه ده ووايو چې غني خان په کومو شرایطو کې په خپله ټولنه کې سترگې وغړولي؟ دلته د دې پر نسیب جوتول هم په کار دی چې هنرمند لیکوال او شاعر د ټولني هستۍ ده او ټولنه دخپلو خاصو اړتیاوو له مخې هغه هستوي او هغه د خپل رسالت سره مخامخ کوي.

لکه څنگه چې پوهیږو هغه ټولي اړیکې چې د هنرمند ارگانیزم پکې هست کيږي، هغه ته ټاکلی شخصیت ورکوي. دا سمه ده چې شخصیت په اساسي توگه د ټولنیز چاپیریال معلول دی خو د هر چا شخصیت چې رامنځ ته شي د یوه واقعیت په نوم د شخص په عملونو کې او په دې ډول په ټولنیز چاپیریال باندې اغیزه کوي. د هنرمند شخصیت، د واقعیت او هنري اثر منځگړی دی. واقعیت جذبي او د هنر په توگه یی هستوي.

د یو پوه په قول: «د هنر مند په شخصیت کې ډیر عوامل اغیزمن دي چې له هغه جملې د هغه ارگانیزم، عمر، د هغه شخص بریالیتوبونه او ناکامۍ ټولنیز حالت او د هنرمند ټولنیزه خبرتیا، او له دغه عواملو څخه دوه

عامله يعني ټولنيز دريځ او د هنرمند ټولنيزه ليدتوگه د هغه په شخصيت کي ژوره او زياته اغيزه لري.»⁽¹⁾

خو مور چې کله د غني خان د «پلوشو» اثر، د «پانوس» اثر، او د «پنجري چغار» او نور آثار لولو نو طبعاً له هغه سره زموږ چلند له يوه هنري او ادبي شخصيت سره زموږ چلند دی خو کله چې د غني خان د شعرونو او په مجموع کي په هنر او هنري ليدتوگه او د هغه په آزاد خيالي، وطنپرستي، هيومانيزم، عدالت خوښوني اميد او خپگان او ټولو ابعادو څه وايو، نو مختلف عوامل چې د هغه د ژوند او زوکړي په پيل کي او وروسته د هغه په ټولنه او په مجموع کي په ټول هند کي منځ ته راغلي وو، له پامه نه شو غورځولی.

ټولنيز- اقتصادي چاپيريال:

غني خان مور په مجرد توگه يوازي د شعر له لاري نه شو مطالعه کولی بلکي کله چې د هغه د هنر او خلاقيت په باب او د هغه د سياسي مبارزي او له مبارزي څخه د هغه د حماسي او وطنپرستانه روح په باب څه وايو. نود سوسيالوژيک تاريخی پس منظر او په هغه کي د تاريخي سياسي حوادثو په باب لږڅه ووايو او دغه راز د هند دنيمي وچي د فرهنگي فضا په باب څه ويل هم په دي برخه کي ضروري بريښي.

بريتانوي استعمار له هره پلوه د هند په نيمه وچه او په تيره د پښتنو په سيمه ډيره ژوره او ناوړه اغيزه وکړه. په ۱۸۵۰ کال کي د پيښور، کوهات هزاره، ډيره جات او بنو سيمي له اداري پلوه د پنجاب برخي وگڼلي شوي.

۱- جامعه شناسی هنر. دکتور ا.ج. آريان پور- ۱۷۵ مخ. گوندي مطبعه- ۱۳۶۴ ش.

د ډیره جاتو او بنو ضلعې چې د ډیټي کمشنرانو په وسیله اداره کیدلې د پنجاب د ډویژن پورې وتړل شوي.

په ۱۸۹۳ع کال کي د ډیورنډ کر غیرن تش په نامه ترون لاسلیک شو، د دې تش په نامه ترون له مخي د لومړي ځل له پاره پښتانه په شکلي لحاظ یو له بله سره جلا شوی. دغه ترون د پښتنو د اکثریت ارادې پر خلاف عمل و. د دغه ترون نه وروسته د انگلیس پر ضد د پېښور او پښتنو قبایلو کرکه په دومره ژوره توگه راوپاریده چې په ۱۹۰۲ع کال کي په پېښور کي د برتانوي هند وایسرا مجبور شو اعلان کړي چې حکومت په قبایلي سیمو کي هیڅ ډول مداخله نه کوی. په ۱۹۰۱ع کي انگلیسانو د شمال غربي سرحدی ایالت په نوم ځانگړی ایالت منځ ته راوور، پرته له دې چې د پښتنو د ملي هویت مفهوم پکي څرگند شي. د پښتنو د ملي هویت پر خلاف عمل یي ترسره کړ.

د شلمې پیړۍ په سر کي په لره پښتونخوا کي د پښتنو د ملي آزادي بښونکي غورځنگ رامنځ ته کیدل او ورځ په ورځ پیاوړتیا تر هرڅه زیات دغه د اهمیت وړ ټکی څرگند کړ. په ۱۹۱۲ع کال خان عبدالغفار خان د ترنگزو د حاجی صاحب سره یو ځای د آزادو ښوونځیو په جوړولو پیل وکړ. دې غورځنگ چې د ماهیت له مخي یي استعماري ضد او انگلیس ضد خصلت درلود، د پښتنو د توأمیت او ویشل شویو او ټوټه ټوټه شویو ضلعو، ریاستونو او ایجنسیو باندې د ویشل شویو پښتني سیمو د یوځای کیدو او د ملي خپلواکۍ دپاره له مبارزې څخه عبارت و، ډیر ژر یي په ټولو پښتني سیمو او ان په قبایلي سیمو کي د پښتنو ملاتړ ځانته حاصل کړو. د پښتنو زیار کښې پرگنې، وطن پرست روحانیون، کوچني ځمکه وال او په ضلعو کي زیارکښ بزگران د باچا خان یا د خدایي خدمتگارو د غورځنگ ترشا ودریدل.

د انگلیس استعمار د پښتنو په حساسه او ستراتیژیکه سیمه کې خپل معنویات له لاسه ورکړل، او د ټولو ظلمونو، بې رحمیو، او قساوتونو سره سره یې له هېڅ ډول روحي شکنجې او عذاب څخه هم ډډه ونه کړه.

د شلمې پېړۍ په شلمو او دیر شمو کلونو کې د سرحدي صوبې په سیمو کې د کانګرس سره یوځای د پښتنو آزادي بښونکې غورځنګ پیاوړی شو. دا غورځنګ دومره پراخ شو چې کله په ۱۹۳۵ او ۱۹۳۷ع کال کې انتخابات وشول او بالغ سړی پکې د رأی حق نه درلود، یوازې د انگلیسي قانون له مخې هغه کسانو رأی ورکولی شو چې ټاکلې ځمکه او شتمني یې درلوده او په طبقاتي لحاظ د ټولنیز اعتبار خاوندان وو. دوی په څنګ کې د پانګولې ټولني په شریانونو کې هم خپل حرکت ګرندی کړ، په دغه کلونو کې د پښتنو په سیمو کې پانګوالي مناسبات را وټوکیدل. د پښتنو په سیمو کې نژدې له ۲۰ څخه تر ۳۰ پورې صنعتي تصدۍ منځ ته راغلي چې هرې یوې یې نژدې (۲۰) تنه کارګران لرل. په صوبه سرحد کې د دغه کارګرانو شمیر نژدې (۱۵۰۰) تنو ته رسیده. تر ټولو ستره کارخانه په همدغه وخت کې د هندوانو له خوا په مردان ضلع کې د «شوګرمیلز» په نوم جوړه شوې ده.

په څلویښتمه لسیزه کې زیات پښتانه روښانفکران راڅرګند شول. او آن په آزادو پښتنو سیمو کې د روښانفکر قشر د پیدا کیدو جریان منځ ته راغی، د دغه قشر د پیدا کیدو سره سم بڼوونځي او مدرسي منځ ته راغلي، او په دې ډول روښانفکري فرهنگي جریان له سیاسي جریان سره هم غبرګ شو.

«غنی خان د لومړۍ نړیوالې جګړې په پیل کې یعنی په ۱۹۱۶ع کال کې د لرې پښتونخوا د اتمانزو د خواز یخیلو په قبیله کې زیږیدلی دی، هغه

په داسې کورنۍ کې زیږیدلی چې سرنوشت یې د برتانوي استعمار د ماتې او د هند د نیمې وچې له آزادۍ سره نه شلیدونکې پیوندلري.

په دې ډول ویلی شو چې غني خان د خپل وخت او زمان د نړۍ د ستر سرمایه داری بحران په شرایطو کې را پورته شو، د هغه ټولنه چې له یوې خوا د سیاسي بحران سره مخامخ وه او له بلې خوا په اقتصادي لحاظ د پښتنې ټولني زاړه قبيلوي فيودالي مناسبات هم د نننيو عواملو او هم له بیروني فشارونو له مخې د له منځه تلو او په جبري توګه د شریډو په حال کې وو، دومره د تړلې پانګوالۍ د بیرحمانه عمل سره مخامخ وو.

غني خان او د هند فرهنگي چاپیریال:

غني خان د یو مبارز او هنرمند په توګه له هندي فرهنگ څخه زیات متأثر دی او دغه اغیزه د هغه د شعرونو په متضادو اړخونو یعنی د ژوند د نفي او اثبات په برخه کې وینو. نو ځکه ضرور ده چې لږ تر لږه ددغه ډولیزم په باب خبرې وکړو:

د علمي ټولنپوهنې بنسټ ایښودونکی د خپلو ژورنالستيکي فعالیتونو په ترڅ کې په خپل وخت کې د استعمار په باب زیاتې مقالې لیکلي دي او له هغه جملې یې د هند په باب زیات څه لیکلي دي.

یاد پوه په آسیا کې د استعمار ویجاړوونکو اعمالو په تیره د هند په لرغوني سنتي ټولنه کې ډیرو ناوړو چلندونو ته ګوته نیسي او هغه په ډاګه کوي. نوموړی هغه بدبختی چې په هندباندي د برتانوی استعمار له خوا نازل شو د هند د ټول تیرتاریخ د بدمرغیو په پرتله لویه او ستره بولي لیکي: «خو هیڅوک ددغه حقیقت په حقانیت کې، شک او شبهه نه کوي چې هغه بد مرغي چې د برتانوي استعمار په دوران کې په هندوستان باندي تحمیل شوه

په حقيقت کي بل ډول بدمرغي ده، دا بدبختي د هغه بدبختيو په پرتله چي هندوستان په ټولو تيرو دورانونو کي تحمل کړي وه دومره درنه او ستره ده چي نه شوکولي د هغه د ژورنيا جاج ولگوو.»

نوموړي د خپل تحليل په تعقيب زياتوي او د آسيابي استبداد وهلي ټولني په شرايطو کي دغه ډول استبدادي ناخوالو ته اشاره کوي زياتوي: «زه دلته د اروپايي ظالمانه استبداد په باب خبري نه کوم، هغه استبداد چي تخم يي د برتانيا د شرقي هند کمپني د آسيابي استبداد په شرايطو کي وکاره. (1)

برتانوي استعمار په هندي ټولنه باندي د سختو مادي او معنوي گذارونو سبب شو، تر هرڅه دمخه دغه استعماري استبداد د هند د لرغوني ټولني مادي بنسټ ونيو، او هغه يي متزلزله کړ، دا کار د دي سبب هم شو چي په فکري نظم کي چي له کلونو او پيړيو او دورانونو راهيسي د هند په لرغوني ټولنه کي موجود وو، هغه هم متزلزله او نسبتاً بي بنياده او بي بنسټه کړي. د نړۍ د زيارکينانو مشر په نوموړي مقاله کي زياتوي: «..... له بلي خوا انگلستان د هندوستاني ټولني اساسي بنسټ ويجاړ کړ. او تراوسه يي د اصلاحاتو او نويو تحولاتو د منځ ته راوړلو له پاره هيڅ ډول هڅه نه ده کړي. د لرغوني دنيا له لاسه ورکول، د نوي نړۍ له لاس ته راوړلو پرته د هندوستان د اوسنيو اوسيدونکو بدمرغيو ته ډير له غم نه ډک خصلت وربښلي دي...» (2)

1- پيرامون استعمار. (٢٠) مخ.

2- مارکس انگلس، پيرامون استعمار. (٢٨) مخ.

دا سمه خبره ده، برتانوي استعمار د هنديانو له اميد او هيلو ډکه نړۍ ويجاړه کړه، د نوي د جوړيدو تکل يې هډو و نه کړ، د هندي ټولني له پاره په معنوي لحاظ دغه نړۍ له غم، خپگان او تراژيديو څخه ډکه وه.

هندي هنر او فرهنگ، په خپله بومي ټولنه کي ژورې ريښې لري، د دغه فرهنگ څپي ډيري له پخوا د دغه ټولني په فکري سمندرکي رواني وي، کله يې هم څپي پورته کيدلي او کله يې هم ارامه شکل درلوده، کله يې هم داسې ځانگړني پيدا کړي چې گواکي له خپل اصلي سپرڅخه يې تغييرکړی خو په هر حال هروخت يې خپل کرکتر ساتلی دی او د ژوند پاتي کيدو متره پکي هر وخت موجوده وه.

په دې ډول ټولنه کي: «چي د بهرنيو يرغلگرو د لاس لاندي وه، هر وخت په کي دا هڅه هم محسوسه او موجوده وه چي د اوسني ناوړه حالت د هيرولو په خاطر د تير دوران خوبونه او خيالونه ژوندي وساتي او د تير عظمت د ياد ته راوړلو په خاطر ځانته تسل ورکړي، خو دا ډيره د ساده توب لوبه ده، چي متأسفانه په هندکي پرې مور مشغول يو...»⁽¹⁾

د دې قضیې يو بل مخ هم موجود دی، په دې معنا لکه څنگه چي مارکس د دغه ډول روحي تاثير يادونه کوي او جراهر لعل نهرو هم د هغه په څېر د دې يادونه کوي چي د استعمار څپلي ټولني انسان د دې دپاره چي خپل اوسنی رنځ او بدمرغي هيره کړي نو تير دوران خوب او خيال را ژوندي کوي. د دې خبرې بل مخ ياد دې ديالکتیکي قضیې بله کلیه دا هم ده چي وايي: «يو بل شی چي مور هنديانو ته د بحث وړ دی دا دی چي فکر کوو چي هر څومره چي مور له ډيرو خواوو سقوط کړی او وروسته پاتي يو خو بيا هم له روحي پلوه ستريو، او په نورو تقدم لرو.

1- کشف هند ج ۱- (۱۳۴) مخ.

روحي عظمت او يا بل هر ډول عظمت نشي کولی، په نه خپلواکۍ او نه امکاناتو يا لوړه اوږد مرغۍ کې موجود وي.»^(۱)

څرگنده ده چې برتانوي استعمار په خپلوتولو وسایلو سره د هند د لرغوني ټولني بنسټ ونړاوه او د نوي جوړیدو هیڅ ډول هڅه ونه شوه. برتانوي استعمار د آسیا په دغه لرغوني ټولنه کې د هغه درې اداري سیستمونو یعنې: «مالياتي، اداري، او حربي» څخه د هند د اولسونو د لوتلوله پاره بشپړه گټه واخیسته خو د «فوايد عامې» ادارې ته یې هډو پام ونه کړ. دې پېښوڅه منځ ته راوړل، یوازې د اوږدې مودې له پاره یې د هند د اولسونو د ژوندانه په اتموسفیر کې داسې د غم وریځ ایجاد کړه چې هره ورځ که د غم باران هم اوري، هغه یې په سنت او رسم بدل کړی دی. کارل مارکس دغه حالت په ډاگه کوي او په بل ځای کې لیکي:

«مورن باید له یاده ونه باسو چې دغه له وړتیا څخه محروم ژوند، بې حرکته او د گیاه په ډول ژوند د هستۍ دغه بې فعالیتنه او پاسیف شکل له بلي خوا په خپل مخالف قطب کې د وحشي وړانوونکو، په پټو سترگو او بې پیزوانه قوتونو د را پورته کیدو سبب شو. په هندوستان کې یې آن له وژني او قتل څخه مذهبي دود جوړ کړ. مور باید له یاده ونه باسو چې دغه کوچنی کلیوالي جمعیتونو په خپل پیکر باندې د اختلافاتو سره چې د مختلفو کاستونو سره یې د مریي توب ټاپه درلوده چې دوی د دې پرځای چې انسان د پېښو او واقعاتو د فرمانبردار مقام ته لوړ کړي. برعکس یې د همدغه پېښو او واقعاتو مریي کړ چې دوی د ټولني دا خپلسری یا (خود په خودی) تکامل په ازلي نه بدلیدونکی طبیعي قسمت بدل کړ. په همدې ډول د طبیعت قهرجن گیت ترې جوړ کړ. د دغه گیت کوچنی والی او ذلت په خاص ډول په دې

۱- کشف هنډر (۱۳۵) مخ.

حقيقت کي راڅرگنديږي چې انسان دغه د طبيعت بادار او حکمران په ډير اطاعت او احترام سره د «شادي» او د «سابالا» په نوم غواته گوڼده وهي.»⁽¹⁾

خو له دې ټولو نادودو او ناکرديو سره، او د برتانوي استعمار د ټولو بي رحميو سره بيا هم د هند ټولنه مړه نه شوه. سره له دې چې هلته د ژوند د يو ډول نفې او يأس او غمجن روح لاسبری وي، له بلې خوا هر ډول زورگيرته يي په يو ډول «آرام شرافت» او «زړورتيا» سره ځواب ويلی دی د هندي فرهنگ اصلي جوهر مړ نه شو، بلکې پرځای پاتې شو او د منفي او خشره گياوو په خوا کې يي مثبت او ارزښتناک نيالگي هم زرغون کړل، او د تاريخي منطق له مخې يي بايد زرغون کړی وای خو دا خبره هم مور ته په دې برخه کې اصولي کړی لاس ته راوړی چې وايي: دا خو پداسې برخه کې هرڅومره هم چې دی د زړې نړۍ دله منځه تلو منظره زموږ د شخصي احساس دپاره له غمه ډکه دی، مور له تاريخي پلوه حق لرو چې له گوڼته سره يو آواز شو چې وايي:

«که غمونو کې خوښي ده،

نوڅوک چمتو ووچي له هغه رنځ وگالي، ايا په کروړونو، کلونو ژوند،
تيمور لنگ له خاورو سره برابر نه کړ.

له بله پلوه په ديالکتیکي لحاظ د هند په لرغوني فرهنگ کې د انگليسانيانو د ټولو استعماري وړانيو سره بيا هم د روحي تاثر په خوا کې د مقاومت روح هم ليدلی شو، او دا روح د ټول تاريخ په اوږدو کې ژوندی و او دی. نهرو ليکي: «ځينې خلکو تصور کړی چې هندي تفکر او فرهنگ اساساً د ژوند په

1- مارکس انگلس پيرامون استعمار. (۲۸) مخ.

نفي کولو متکی دی، نه په منلو او د هغه په تائیدکې، فکر کوم چې دا دواړه په بېلابېلو درجو سره په ټولو مذهبونو او لرغونو فرهنگونو کې موجود دی خو زما په نظر هندي فرهنگ په هرحال هیڅ کله د ژوندپه نفي کولو ټینګار نه کاوه، البته ځینې هندي فلسفي داسې نظریات وړاندې کوي خو داسې جوټیري چې دغه تائید د مسیحیت په بنسټ په هندي فلسفه کې لږ دی...»^(۱)

اوس راځو په دې برخه کې ددغه ډول فرهنگي چاپیریال او اثبات د متضادو خواوو د اغیزو کلي نتیجو ته:

د مخه مو وویل چې د غني خان د کورنۍ سرنوشت د هند د نیمې وچې د آزادۍ له سرنوشت سره کلکې اړیکې لري او له کومه ځایه چې د هند د ټولني فرهنگ او په هغه باندې د برتانوي استعماري رحمانه یرغلونو په نتیجه کې څه نوي فکري پدیدې منځ ته راغلي، د هند په فرهنگ او هنر باندې او د هند په سترو هنرمندانو یې هم اغیزه کړې او له بله پلوه غني خان د خپل زلمیتوب، زده کړې او زیاتو وختونو کې د هند د نیمې وچې د ستر آزادي خوا او مفکر انسان جواهر لعل نهرو ډیرې نژدې اړیکې درلودې د دې ټولو تأثیرات د غني خان په هنر او هنري خلاقیت کې هم لیدلی شو.

د برتانوي استعمار ټول ناوړه او انساني ضد عملونو د هند اولسونو ته له مادي وچاړتیاوو سر بیره فکري او رواني وچاړې هم سوغات راوړې.

دا سمه ده چې په هند کې د انګلیس د استعماري امپراتورۍ دوران د مادي او فکري خرابۍ دوران دی او د نړۍ د ستر بشوونکي په قول چې «په

۱- کشف هند. (۱۲۶) مخ.

هندکي د برتانوي استعمار د حکمرانی د تاریخ پانې د وړانیو پرته د بل هیڅ شي په باب خبرې نه کوي.»

په هندکي د انگلیسي بورژوازی د خلکو په هر ډول مذهبي مقدساتو یرغل وکړ، هغو د اوديسا او بنګال په معبدونو کې د زیارت کوونکو څخه د عوایدو د لاس ته راوړلو په خاطر، وژنه، قتل، او همدارنګه فحشا د جګیر ناوت په معبد کې په مسلک بدله نه کړه؟....»

له دې څه پوهیدای شو.

غني خان د یو مبارز هنرمند او شاعر په توګه دغه اتموسفیر او فرهنگي فضا څخه متاثر دی خو په دې منطق سره چې په هغه باندې د دغو حوادثو یأس، خپګان او روجي عذاب اثر نه دی کړی، بلکې د آزادی بینونکي غورځنګ د یو مخکښ په توګه د دغه فضا د بدلولو په خاطر مقاومت او مبارزه کوي.

که موږ د هغه په شعر او هنر کې نسبتاً تأثر او روجي ناامیدي وینو نو له هغه زیات په کې امید، هیله، آرزو، خوشبیني او په راتلونکي باندې ایمان او باور هم وینو، او دا باور د هغه په حماسي شعرونو کې ډیر څرګنده ده.

یا به دا بي ننگه ملک باغ عدن کرم
یا به کرم د پښتنو کوڅي ويجاري
یا به: یا خو به دې سیال کرمه وطنه د جهان
یا به ستا په پښوکي توري خاوري کرم دا خان
نریمه پښتون یم تاته يادي افساني زما
ای زما وطنه! د لالونوخزاني زما

او يا خو هغه له دغو موضوعگانو څخه ژورو فلسفي خواو ته داخليري او
د نموني له پاره د پيدايش په نوم شعرليکي:

پيدايش

او ما ځان له ساز که پخپله جوړ
د خپل خوب نه د خپل خيال نه
د خپل غم نه د مستي نه
د خپل تال نه د خپل قال نه
او ما ځان له يار که په خپله جوړ
د خپل سوز نه د ارمان نه
د خوبونو د رنگونو نه
او ما ځان له ژوند که پخپله جوړ
د خندا نه خوشالي نه
د وصال نه د خمار نه
د بهار نه دلولي نه
او ما ځان له غم که پخپله جوړ
د اميد نه د رڼا نه
د سپرلي د زيرو گلونونه
د غمونو نه د سودا نه
د ژوند نه د مستي نه
د لالونونه د ځواني نه

غني خان او د هغه طبقاتي دريځ:

غني خان د خپل وخت، زمان، ټولني او شرايطو شاعر دی او په دې ډول جانبدار شاعر هم دی، غني خان په خپل شعر کې هم د دې پلوی نه دی چې «که چا پر يو مخ په څپره ووهلي نو بل هم ورته ونيسه» بلکې د سياسي عمل په څير په شعر کې هم دده پلوی دريځ ښه څرگند دی.

په دې معنا چې غني خان د خپلي طبقي نماينده شاعر دی، سره له دې چې نوموړی د خپل طبقاتي او اجتماعي بنسټ له مخې د پښتنو د سترې خانې کورنۍ پورې مربوط دی خو د هغه د وخت شرايط په هند کې د ټرلي بورژوازي پر ضد، د انگرېزي استعمار په وړاندې او په پښتنو سيموکې همدغه شان او په دغه سيمو کې د آزادۍ غوښتونکي جنبش را پورته کيدل او د فيودالټه مناسباتو او قبائلي روابطو په وړاندې د راديکال بورژوازي وده، او آزادۍ غوښتونکي تمايلات د وخت ليکوال او شاعر ته څرگند لوری ورکړی.

غني خان هم په خپل ټول قوت او شعري خلاقيت سره د فيودالټه مناسباتو په وړاندې کرکه ښی، او د دغه مناسباتو د ډيرو عمده نماينده موسسوڅخه د مثال په توگه هم ځان او دخانۍ مناسبات غندي او هم ملا اوشیخ چې د فيودالي مناسباتو نماينده قشر دی.

د مثال په توگه:

خان راخيستی دی ملاپسي څو باري
خپل کور سم کره څه پردي غمونه ژاري
بل ته وايي د حرص وباسه غابښونه
او په خپله سوان په لاس تيروي داري
تل وطن پخپله وران کړي بل بد نام کړي

ملايان دې کرل قارغان خواري خراړې
چی په خپله په پیسه قام خرڅوي ته
بیا په کوم مخ په ملا کوي پیشاړې
چي په خپله دې مخ کال کي نه یې وینځلی
بل ته مه وایه زرگیه چي پواري
ته اول د صاحب پریرده سلامونه
بیا په ده سرسایه پریرده په ولاړې
د غني نصیحت واوره اوس ځان سم کړه
خولي له نه راځي بیا بیا توکلي لاړې

او یا د خان په نوم بل شعر چي وایي:

عجیبه دې ده خاني، عجیبه دې ده ځواني
ای پښتونه! پوه دې نه شوم په وړاني په وداني
دا دې لانونی هنر دی چي خپل ورور وژني بي هيڅه
پیرنگي ته خوتینگ نه یې چي یې کرلي پیزواني
چي پتکی یې پرپري وي، په حجره کي دی زمري وي
ناست د مرچو وي په څټه د ځان نه ويني ثاني
وايي پلار مي بهادر او نیکه مي سکندر و
چي د ځان تپوس تري وکړي، بس هين هين وي امانی

په غریب همسایه نر دی، یا په بنځه زورور دی
د جنگ وخت کي پټ کورناست وي، خود جنگ وي ارمانی
غني نه د دوی دوا شته نه طیب وړله ورتلی شي
د خدای قهر پري لگیاوي چي زر زریي کړي فاني

او دغه ډول شيخ ته خطاب کوي:

زړه دې ډک دی د خپل ځانه
داسې ډک يې د نيکونه
په کي ځای نشته د يار
لکه ډک دمر و خار
دواړه سترگي دې رنډې دي
تل آئينه کي ځان ته گوري
د بل بد د ځان بڼه ويني
ديار نه ويني سنگار.... الخ

دغه راز د غني خان په شعرونو کي داسې زياتې نمونې شته چې هغه
په کي د جاگيردارۍ مناسباتو ټولې ناوړې موسسې غنډلي دي، د غني خان
وطنپرستانه احساس دومره پياوړی دی چې هيڅکله د خان او استعمارگر
خان پروا نه ساتي. غني د هغه اقتدار او قدرت چې د خلکو په څټ سوري
ورسره سخت مخالفت کوي او په هغه ملنډې وهي.

چرته غټ خرته په شا کي
دا دسرو لالونه کته
سفارش ورته دا وکره
صيب زموره له بابته
وی پام کوه دله خره
غني ونه وی په لته

خو د غني خان په شعرونو کي د هغه د طبقاتي دريځ د څرگندوالي ډيرې نموني شته. هغه د خپلي طبقي او په مجموع کي د خپل آزادي غوښتونکي اولس شاعر دی. د ترلي بورژوازي استعماري قوتونو سره سخته دښمنی لري. او ددغه طبقي نماينده هم داسي سوداگر بولي چي په لاس يي تيغ وي او پر سر يي قرآن نيولی دی، د غني طبقه د پښتنو د ملي توأمیت او استقلال، آزادي او خپلواکی غوښتونکي ده، او د همدې له پاره مبارزه کوي او جنگيري. د هغه طبقه د هند د هغه وخت د اگاه او بيداری آزادي غوښتونکي طبقي سره گډې گټې او خواوي لري.

غني او پاتريو تيزم:

لکه چي څوڅو واره مو دا خبره کړې، غني هم په طبقاتي لحاظ په خپل وخت کي) او هم په فکري او معنوي لحاظ استعماري ضد او پاکستاني ضد آزادي پرست شاعر دی. هغه يوازي د خپل وطن په غرونو، سيندونو، ډيرو او حجرو مين نه بلکي په خپل ملی هويت او پخپلو خلکو مين دی. هغه د خپل وطن د غريب بيوزلي او خان او هر چا دپاره آزادي غواړي.

غني خان د خپلو وطنپرستانه احساساتو په ملتيا په خپل شعري هڅه کوي خپل اولس ته د هغه قوت او عظمت وربښي. او په دې ډول په هغه کي خپل پښتنی غرور را ژوندی کوي، هغه د وطن آزادی ته را وهڅوي، او په دغه ډول ده چي له وطنپرستانه احساساتو سره د هغه انقلابي او حماسي روح يوځای کيږي او د حماسي په هستولوکي نوموړی ډير ښه ځليږي.

دا سمه خبره ده چي د هغه حماسي اړخ د هغه په بل ډول فکري اړخونو برتري پيدا کوي. سمه ده چي کله کله د خيام نوم يادوي او د هغه ستاينه کوي او يا خيام ته ورته شعرونه لوی خو د غني زمان، مبارزه آزادي

غوبنتنه او وطنپرستي ددې سبب کيږي چې د هغه پاتريوتيک او حماسي اړخ ډير اوچت وي. په دې برخه کې ددې خبرې يادول هم ضروري ده چې غني خان د خپل وخت داسې شاعر دی چې د هغه شعر راپاڅوونکي او وپېنوونکي ځانگړنه لري. د هغه حماسي او وطنپرستانه شعرونوټل د زلمو جوش راوېښ کړی او د آزادۍ غوبنتلو د مبارزې ميدان ته يې لوی او واړه رابللي دي.

د جنډې په نوم ترانه د مثال په توگه راوړو:

سرمي لوگی شه له تاسترگي مي
شونډې مي خاوري ستا د يار شه
قربان ځلمی له تانه قطار قطار شه
ته دې خزان کي يو گل د بهار يي
دې توره شپه کي ته يوزيری د سارا يي
ته دبهار خوب د کلي وران يي
ته يو تصوير د پښتون د ارمان يي
ته د پښتون د ناموس او د ننگ نښه
ته د پښتون د سپين ريري ملنگ نښه
ته يي زموږ د دې صبر د جنگ نښه
ته يو گوره د پښتون د ميرانې
ته يو تصوير د پښتون د ارمان يي
ته يي د مينې او د زور او د طاقت قصه
ته د شهيد د مستی او شوکت قصه
ته د پښتون د يو خيال او د نيت قصه
ته يو آواز د مظلوم په آسمان يي
ته د بهار خوب د کلي وران يي

ته دمردي نرتوب رنگين داستان يي
ته يو تصوير دپښتون د ارمان يي
پاس به دي و پر قوم زه په حصار نښي
سرمي لوگي شه له تاسترگي خار نښي
يا به ته يي په خيبر يا زه په دار نښي
ته د بهار خوب د کلي وران يي
ته يو تصوير د پښتون د ارمان يي

او دا هم د غني خان يو ډير رنگين او ښکلی شعر چې د هغه ژوره
وطنپالنه تری جوتيري:

ماليدلي د فرنگ ښکلي جيزونه
چي دلاندي تري غورځنگ وهي سيندونه
ماليدلي محلونه د لندن دي
جينکي مستي آزادي گلبدن دي
ماليدلي د اتلي ښيسته ښارونه
سره يي انگور سره يي شراب او سره گلونه
ماليدلي د پيرس ښاپيري ښکلي
په کردار گفتار خوري لکه بلبلي
ماليدلي امريکه کي دي ښارونه
چي وريخو ته يي رسي مکانونه
ماليدلي تاج محل غوتي دگلو
د ډهلي ښکلي ښارونه د مغلو
خوچي ووينم زه خپل دخټو کور
رانه هير شي محلونه ښيسته نور

دا نری تنگي کوڅي زما د کلي
ورته څه وي د دنيا بنسارونه بسکلي؟

غني او هیومانیزم:

د غني په اشعارو کي څومره چي د انسان او انسانیت له دښمنانو سره
مخامخ کیږو، دومره د انسان او انسانیت په باب او د انسان سره د
مینی په باب هم مخامخ کیږو.

د غني په اشعارو کي ځای پرځای د انسان یادونه کیږي، انسان د غني
په شعرونو کي ځان بیامومی، او انسان د غني په شعرونو کي بیرته
ځانته مراجعه کوي او کله کله هم د غني په شعرونو کي انسان او
انسانیت مرکزي نقطه گرځي، لکه په دې شعر کي:

او یا د دې شعر یوه برخه چي وایي:

ای زما بچییه!
یار ژړلو له صحرا بڼه ده
تخت د رقیب نه دی بڼه
تکوري دلیلی بڼه ده
دوست د یزید بڼه نه دی
شهید د کربلا بڼه دی
واک چي یي د بل وي
وزیری نه جیځانه بڼه ده

مور د غني خان په شعري خصوصياتو کي هيومانيزم او انسان دوستي د هغه د مبارز او انقلابي کرکتر جز بولو، په دې معنا چي د هغه په وړاندي د هغه د ټولني د انسان سپکاوی او کوچنی کيدل، د انسان وژنه او شکنجه او په انسان باندی ظلم او استبداد او استحصال د هغه په حساس او فلسفي ذهن باندی ژوره اغيزه کوي، او هغه دې ته رابولي چي خپل «زه» د ټولني د «زما» سره يوځای کړي، او د انسان له پاره د ذلت او پستی ژوند وغندي، ويي رتي او د هغه په وړاندي عکس العمل وبنیي. غني خان هيومانست او عدالت پسند شاعر دی.

د ننگ او غیرت د ټولني شاعر:

د غني خان شعر د ننگ او غیرت د ټولني، د مردی او عیاری د ټولني شعر هم دی. هغه سره له دې چي د نویو پانگوالی مناسباتو سره آشنا او له هغه اغیزمن دی خو د خپلي ټولني له مثبتوکرکترونو د پښتنو د ننگ او غیرت، میراني او پت، مبارزې او نه تسلیمیدو سره هم آشنا دی او له هغه په ژوره توگه دفاع کوي. په دې اساس ده چي د هغه په شعري د نورو ځانگړنو په خوا کي دا خصوصیت هم ښه جوت دی، باید ووايو چي د شاعر ننگ او غیرت او پښتنواله یو عمده جهت لري او دغه جهت یي په دې خاطر ژوندی او څرگندساتلی چي د آزادی غوښتنې مبارزې ته پري خپل ویده قوم راپاڅوي.

باید دا خبره هم یاده کړو چي غني د خپلي ټولني د یو بل ټولنیز عنصر څخه هم کار اخلي او هغه د پیغور مفهوم دی، هغه دا مفهوم هم د خپل هدف له پاره د یوې وسیلي په توگه کاروي لکه:

مچ د زمري سترگي شکولي ماشي د اوښ وينه
خدايه ج! ستا دا عجيبه دنيا توره ده که سپينه
مرلسوگيدرو بېر شير په بونډۍ چرگه کړ
سپور شغال په پړانگ دی دغرڅو وښکار له ځينه
پربوڅی چواری ته ځان گانه په رتي زروکړی
ښکلی ستا د گوتو جوړه ځوانه نازينه

ناسته ده د یم د لندن لور په سرو ورينمو کي
لور دلوی شیرشاه لور یی په لاس دی لوله ځينه

مست مغروره سر د پښتون ټيټ سترگي یی ښکته دی
شرم داسی شرم چي شرمونه شرمونه

په دې ډول خپل پورتنی بحث راټولوو:

د غني خان د مبارز شخصیت او هنرمند شخصیت د ټولني په داسي
شرایطوکي مطالعه کولی شو چي له یوي خوا استعماري نظام مسلط دی.

د استعماري نظام ټولي ناشوني او بي رحمی خپل اوج ته رسيدلی او
له بله پلوه د فيوداليت په ټولني بنسټ د ترلي پانگوالي مناسباتو په اثر پرته له
دې چي نوي مناسبات ايجاد شي، د سخت بحران سره مخامخ کيږي.

- نوی راديکال، آزادي غوښتونکي او توأمیت غوښتونکي پښتني
پانگوالي مناسبات په لومړني شکل را بهرکيږي او د هند د مترقي عناصرو
سره خپلي اړيکي ايجادوي.

- د هند د نيمې وچې روشن فکر قشر د برتانوي استعمار د پرله پسې استبدادڅخه له يوې خوا او د هند د لرغونې ټولني د عنعنوي ټولني د روحي نهيلی څخه له بلې خوا متاثر دی.

- غني خان که د يوې خوا د پښتون ملت د تشکل نماينده شاعر دی يعنی د داسې دوران چې په هغه کې پښتنی بورژوازي قوتونه د پښتنو د آزادۍ او ملی هويت جنډه پورته کوي.

- د غني خان په شعرونوکې رواني تيښته او فرار هم ليدل کيږي خو څرنگه چې نوموړی په عملي ډول د آزادۍ غوښتونکي غورځنگ شاعر دی، نوحماسي او انقلابي اړخ يې ترټولو پياوړی دی.

- د غني خان په شعرونوکې انسان او انسانيت سره مينه او عشق هم مرکزي نقطه ده او د پښتنې ټولني د مثبتو کرکټرونو اغيزه هم په کې شته دی.

د غني خان او عمر خيام د فکري جريانونو د پرتلني په باب

د «غني د شگو په محل کې» اثر په وروستۍ برخه کې په ضمني توگه د خيام د افکارو يادونه هم شوې ده، د دغې برخې په باب زما ځينو دوستانو له ما څخه ددغې پرتلني په هکله د زياتو خبرو او بحث غوښتنه وکړه ځکه خو ددغې ليکنې کبللو ته هم اړ شوم. زما په هغه کتاب کې هيڅکله دغه دوه متفکرين سره يو ډول او ورته مقايسه شوي نه دي. د اثر په يوه برخه کې راغلي دي:

«په دې بحث کې موږ ددې قصد او تکل نه لرو چې څوک د چا سره پرتله کړو او ددې تکل هم نه لرو چې په دې او هغه فکري طرز باندې نقد او کرټيک وکړو...»

په بل ځای کې زياته شوې ده: «له بله پلوه د خيام له شخصي ژوند څخه زيات او څرگندآثار نه دي را پاتې. د هغه فلسفي عقايدو په نجوم رياضياتو د هغه په نورو علمي تحقيقاتو انعکاس نه دی کړی بلکې يوازې او يوازې په رباعياتوکې هغه خپل عقايد په څرگنده او يا نا څرگنده توگه د

وخت د سخت مذهبي سانسور سره څرگندکړی او متعصبوکسانو د هغه په وړاندې عکس العمل هم بنودلی دی...»^(۱)

له پورته ټکوڅخه جوتیري چې مور د پرتلني مسأله نه ده مطرح کړې او که مطرح شوې هم وي نو ضمنې شکل لري او د دې دپاره هم چې مسأله د یومکتب او مسلک په ریا کې ښه روښانه شي. کله چې مور غني خان یادوو، زموږ مطلب ترې ترهرڅه دمخه د یوه مبارز او آزديخوا شاعر یادونه ده، او له دې هم انکار نه شوکولای چې عمر خیام هم د خپل وخت یو مبارز و، په دې معنا چې د عمر خیام له پاره د مبارزې دایره ډیره تنگه وه، هغه یوازې د علم او تجربې له لارې مبارزه کړې او د وخت دلاسرې ایډیولوژۍ پر ضد یې کرکه بنودلې ده. خیام یو نجوم پوه، ریاضی پوه او شاعر و او هغه د گالیله په څېر د علم او معرفت په خاطر مبارزه کړې ده.

احسان طبري لیکي: «په دې ډول د خیام دوران داسې زمانه وه چې په هغه کې یوازې د اشرافو نمایندگان او د زور د خاوندانو له هیبت نه ډک هیأتونه په چارو کې د بري وسیله وه. په داسې له قهره ډک او بي رحمه دوران کې د یو ظریف حکیم سرنوشت روښانه او څرگند و.»^(۲)

نوموړی د خیام په باب زیاتوي:

«ریاضي پوه او خفه (تربو) منجم چې په ظاهر کې د ضرورت له مخې د حنفيټ پير وو، په دغه (خپلو) زړه وروونکو او له سوز و گدازه ډکو شعرونو کې رنځیدلی او په ژوند او ښکلا باندې مین انسان او عاشق، مسلکي او ښکلاپرسته انسان او شکاک او ژور متفکر و. د هغه مسایلو عظمت او کلیت

۱- غنی د شگو په محل کې (۷۷- او - ۷۸) مخونه.
۲- برخی بر رسیها و جنبش های اجتماعی در ایران (۲۱۱) مخ.

چې د انسان او د هغه د عقل او معرفت او سرنوشت او د ژوند د تکالیفو په باب مطرح کيږي. دغه رباعیات يې د نسلونو او پيړيو له پاره نوې او تازه ساتلي دي.

په دې باب سره له دې چې خيام مبتکر او مبدع متفکر نه دی خو د داسې جامع، شپوا او بليغ بيان لرونکی دی. دغه فلسفه چې په تمامه معنا سره په تقدير او د انسان په مجبوريت (فاتاليزم) شکاکيت او بدبیني او د لذت د کيت تبليغ کوي، په ټوله معنا د عصر د لاسبري مذهب ضد وه چې دعوی يې درلوده ټول حقايق يې کشف کړي دي او شرعي عدالت او الهي قوانين يې وړاندې کړي او د انسان تکلیف يې څرگندکړی دی، نور څه کار نشته، پرته له دې چې گناهگار او خرابکار معلوم شي، يوپه اورکې وسوزي او بل له نعمتونوڅخه گټه واخلي. د حنفي او حنبلي فقهواوله سادگۍ پک ځوابونه چې د انسان د ژوند غوره سوالونو ته يې ورکول خيام يې نه خوشالاه، بلکې هغه د بشر له درده پکه زړه نغمه د خپل جادويي طنبور سره غږوله. د خيام فلسفه په مشخص دوران کې، مترقي فلسفه، او د مقاومت مظهر او د پوهانو دغوره روحي اپوزيسيون مظهر وو، په هغه دوران کې پوهان او د عباسي او سلجوقي اشرافيت پر ضد و.»⁽¹⁾

د پورتنیو څوټکو په رڼاکي بايد دا هم ووايو چې د عمر خيام له پاره د خپل وخت د فعاليت دايره ډيره تنگه او کوچنۍ وه. د هغه په شرايطو کې يوازې د علم او پوهې په خاطر مبارزه، مبارزه گڼلی شو، خو د غني خان د ژوند په شرايطو کې د مبارزې ضد استعماري او ضد انگليسي خصوصيت ډير پياوړی او څرگنديږي.

1- (۲۱۲-۲۱۳) مخونه.

مورن د عمرخيام د مبارز کرکترخه انکار نه شوکولای او نه هم په ټاکلي مواردو کې مطلق حکم کولای شوبلکې په دې برخه کې اړه ده ټول شيان نسبي وپلټو او په نسبي ډول یې مطالعه کړو.

ماته یو دریاب د نور را

[دویم ټوک]

((زه ویلای شم چې غني د فن نه زیات د سبا شاعر او فیلسوف دی چې څومره وخت تیریري او سبا په نن بدلیري، د هر تن انسان به دده دفن په دنیا کې نوې موندنې کوي. لیرې نه ده چې مور او وخت به غني د اسپینوزا، ټیګور، تولستوی، ولتر او د نورو نړیوالو ادبي مفکرینو په کتار کې وشمیرو.)) جنون ۸۲ مخ

لومړی څپرکی

الف: دغني دافکارو فلسفي اړخونه

په تیرو دوه درې لسيزو کې دغني خان په اثارو او افکارو باندې زیاتو څیړونکو او لیکوالو لیکنې کړې او خپل اندونه یې وړاندې کړي دي، خو په دې ټولو اثارو کې دوه درې اثره ډیر دپام وړ بریښي. یو ((درنگ او نور شاعر)) په نوم رساله اوبل ((فلسفه دجنون اودجانان)) په نوم رساله ده. پاتې دې نه وي چې په انگریزي ژبه دانگلیسي شاعر کیت اودغني د اشعارو

پنلیره څیرنه چې شازیه بابر لیکي دی هم ډېر ډپام وړ اثر دی. خو په پښتو کښل شویو دواړو څیړنو کې گډې او شریکې نقطې شته خو د دواړو شننې او د اظهار ډولونه یوله بله توپیر لري.

د((رنګ او نور شاعر)) رساله سره له دې چې ډیرو اساسي ټکو ته اشارې کوي خو د رسالې ژبه تر زیاته حده د اردو او عربی ژبو دگړنو گډوله ده. د دې پرځای چې د شاعر د شعرونو او کلام پوهیدنه اسانه کړي نوره یې هم ستونزمنه کړې ده. په دې رساله کې د اساسي ټکي په توگه لیکوال په دې باور دی چې د شلمې پېړۍ زیاتره مفکرین، پوهان، او لیکوال د اګزستانسیا یزم نه اغیزمن بولي. له بلې خوا د ساینس او د علم د پرمختگ له امله د لویدیځې نړۍ انسان له معنویت نه لیری کړی دی. لیکوال دلویدیځ او ختیځ مدنیتونو کې د را لوی شوي انسان د نصبالعین توپیر نه دی کړی. هغه لیکي: ((دلته د فلسفیانه فکر لرونکی که څه هم د وجودیت له فلسفې متاثر بنکاري خو د ژور مذهبي لاشعور د روحاني قدرونو څخه نورو شرقي روایتونو او د ژوند او کایناتو په باب له دشرقي تصور انداز د مغرب ځیني په ډیرو خبرو کې ممتاز کړی دی.))¹

د دې پر ځای چې څیړونکي د شرقي او غربي تمدنونو په بهیر کې د انسان وده او تکامل ددغه دواړو مدنیتونو په اصلي نسج او جوړښت کې وپلټي، د شرقي انسان لید لوری یوازې په مذهبي لاشعور کې را لنډوي او د عظیم تصوفي او معنوي جریان اغیزې چې په مذاهبو کې هم ژوري ریښې لري له یاده ویستلي دي. یا دا چې تصوف او مذهب یو نه جلا کیدونکی جزء او یا مذهب زیرنده بولي. حال دا چې دتصوف او عرفان او د دین او مذهب سره

۱. ډاکتر راج وي شاه خټک، درنگ اونور شاعر، یونیورسټي پبلشرز: ۲۰۱۳، پېښور مخ ۸۹

د هغو توپیر ډېر غور او دقت په کار دی. یاد لیکوال د غني خان د شاعرانه افکارو په باب لیکي:

((د غني خان د شاعرۍ منفرد انداز هم هغه دی په کومه کې چې هغه د خان په لټون د ذات او وجود په ژورو کې گرځي. د غني خان نزدې نزدې ټوله شاعري د وجودیت د خپل مخصوص فلسفيانه انداز فکر شاعري ده.))

1

د څیړونکي په باور په لټون نومي نظم کې تر ډیره حده یو وجودي اصالت باندې تکیه ده. غني خان دخپل ژوند، عقایدو، هیلو او وجود د هڅو یادونه کوي، خو لیکوال ژر په دې خبره تمرکز کوي چې غني خان د لویدیځې نړۍ د اګزستانسیالیستي فلسفې چې د کین لاسو لکه سارتر او هایدگر او نورو له خوا وړاندې شوه معتقد نه بلکې د رسالي د لیکوال په باور د تصوف د روایتی فلسفې وجودي دی، که څه هم په نظم باندې د شهود کیفیت او رنگ خور دی خو غني خان د خپل فکر په رڼا کې د باور تر بریده رسیري.

دلته د دوه فکري بڼوونځیو یعنی شرقي تصوف او د لویدیځې نړۍ د وجودي اصالت خبره را منځ ته شوه، چې دمسالي دښې روښانتیا له پاره اړینه ده چې یوه شیبه ماضي ته ستانه شو.

د زیاترو ژورو فلسفي پوهانو په باور غربي انسان او شرقي متصوف دواړه د علوي مقام د ترلاسه کولو په نیت د ((پرومته)) ایډیال تعقیبوي. په دې معنا چې دواړه انسانان خپل برخلیک ته نه تسلیمیري بلکې ورسره ډغره وهي هېڅ ډول بهرنی ځواک نه مني او د هر ډول سیاسي او مذهبي ځواکونو په مقابل کې سر غراوی کوي. په یوازی سر او په واحد فردیت سره هڅه

کوي چې په خپله د ژوند او هستی معنا پیدا کړي او یا یې هسته کړي. دواړه د معنا ایجادونکي دي او دواړه په دې هڅه کې دي چې هم معنا ایجاد کړي، هم ځان جوړ کړي او ځان یا خپل انساني وجود بیا هست کړي. خو د رنسانس له دور نه وروسته لويديځ انسان د ماشين اوصنعتي ودې په جال کې را گير شو، يوازې دماډې قدرت په لټه کې شو. د لاسبری په لټه او د بادارۍ په لټه کې شو. لويديځ انسان په خپل تن او وجود کې د رب النوع قدرت وليد او ويني خو صوفي د دې له پاره چې ياد قدرت مقام ته ځان ورسوي نوخپل ځان پالونکی شعور قرباني کوي. غربي انسان د ځان پالونکي شعور مريي گرځي. هغه دځان پالونکي شعور قربانی ته چمتو نه دی. ځان پالونکی شعور د غربي انسان لارښود او رهبر دی. د لويديځې نړۍ انسان چې کله د خپل مقام په اړوند فکر کوي. يوازې د قدرت او لارښووني امر ونهې او مطلقې لاسبری په فکر کې دی چې څرنګه خپل تمايلات عملي کړي او مطلقې لاسبری ته ورسيري. خو صوفي دغه قدرت د((شتون)) په مقوله کې گوري چې غربي انسان يې د((لرلو)) په مقوله کې گوري. يعنې (شتون يا بودن اولرل يا داشتن) صوفي د رواني سلامتۍ په لورگام اخلي خو غربي انسان د قدرت غوښتنې او د ځان پردې کيدنې په لور مطلق قدرت غواړي.

دلته ځان پالونکی شعورخپل نقش لوبوي. دا شعور په خپل ماهيت کې يو بت پرسته شعور دی چې غربي انسان يې تابع کړي مگر صوفي اوشرقي انسان دغه بوتان ماتوي. له همدې امله په نتيجه کې غربي انسان بت پالونکي اوشرقي صوفي بت ماتوونکی دی.

په پایله کې په شرقي تمدن کې چې صوفي ددغه تمدن غوره استازی دی. دا پيام را کوي چې صوفي د اصالت وجودي فلسفې په څير له خپله ځانه پيل کوي اوخپل بت اوځان پالونکي شعور له منځه وړي اويا يې نفي کوي.

نو له دې امله د شرقي صوفي او د وجودي اصالت باوري فيلسوف گډې خواوي لري چې د غني خان په اشعارو او افكارو كې يې هم ليدلای شو او په هغه كې انعكاس كوي. د رنگ او نور د رسالي ليكوال د شاعر د وجودي اصالت په برخه كې د شاعر اوږده نظم باندي حساب كوي او هغه مثال را وړي.

لتون:

غرمه د اوړي

لكه شپه دژمي

يو خاموشي

او قلاری خور دی

دکورکورکو گوگو

او چوپ چاپ عالم هو

وخت پینه نیولی

په ركاب سور دی

دو نیا دې خپل زړگي ته غوړ نیولی

د مرگ او ژوند حساب كتاب اوړي

فضا كې گډيو مسكي توب شان دی

لکه په خوب کې څوک رباب اوري

اوزه یوازي

په خیالونو کې دوب

دخپل ارمان

تلاش کې گرځمه

یو ورک

مجبوره

مسافر

یم روان

په مخکې پروت

په اسمان گرځمه

ما دې هم خپل زرګي ته غوږ نیولی

دژوند څه وجه څه نساب لتوم

درد له اومرګ له څه سبب ګورم

ابد کې خپل دھوش حباب لتوم

داولي ولي؟

په دریاب کي وړك

جام کي شراب

اوپه شرابو کي

په سور کتاب کي

دجومات دتاخ

زه مرگ اوژوند له

يو تړون گورم

چپه چپتيا

اوخاموشي

کي زه

شرنگ دستار

دتال مضمون گورم

چاپيره رنگ کي

شنو کمتر و کي

خُن له جواب دخپل ژوندون گورم

زه لیونی یم، لیونی یم، ربنتیا

په میخانه کی اپلاتون گورم

خانتہ چی سترگی می ور وارولی

بس

مرگ

اونیش

اووینمه

زه لیونی یم لیونی یم ربنستیا

دمرگ په سترگو کی ژوندون گورم

غرمه داوری

لکه شپه دژمی

یو خاموشی

یو قلاری خور دی

چرتہ کی لری

یو بخری

دنور

ستوری؟

کہ لرې دصحرا اور دی

ماتہ وړوکو

پلوشو

کې وايي

کہ غر دی لوی

په سر يې لار خوشته

څه ؟

کہ ژوندون

يو وړک

ساعت دی

دهوش

يو ابدې

دده دلدار خوشته

زرگيه ځان ټگي که ما ټگي

څنگه ځان خلاص دهر جنجاله کړي

زرگيه ! ای ټگه زرگيه زما

خُان کي مشغول او مور خوشحاله کري

خو ستا نه منم

غرقيرمه

سم په رښتيا

ليونی کيرمه

داضطراب په تور دریاب کي زه

اوس سرسري يم بيا ډوبيرمه

په تورو ورو کي بيا ورکيرمه

دلته په خپل اور کي سوزيرمه

په ژوندون توري خاوري کيرمه

په خپلو وینو کي ډوبيرمه

غرمه داوري

لکه شپه دژمي

يو خاموشي يو قلاری خور دی

چرته کي لري

يو بخري دنور

ستوري که لرې دصحرا اور دی

ماتہ وړوکو پلوشو کي وايي

که غر دی لوی په سر يي لار خوشته

که ژوندون یو وړک ساعت دی دهوش

یو ابدی دده دلدار خوشته.

هماغه ډول چې فرانسوي لیکوال اوفیلسوف ژان پل سارتر دانسان
وجودیت دهغه پر ماهیت مقدم بولي دلته هم شاعر له خپله ځانه پیل کوي
دنړۍ اوکایناتو درک اوپوهاوی دخپل وجود اودخپل زړه له درزا پیل
کوي.

همدا راز دپیدایش په شاعر کي دا څرگندونه لاپسي روښانه ده.

ب: پیدایش

او ما ځان له ساز که په خپله جوړ

دخپل خوب نه دخپل خیال نه

دخپل غم نه دمستی نه

دخپل ټول نه دخپل تال نه

اوما ځان له یار که په خپله جوړ

دخپل سوز نه دارمان نه

د خوبونو نه د رنگونو نه

د گلونو نه دخزان نه

اوما خان له غم که پخپله جوړ

د خندا نه دخوشحالی نه

دوصال نه دخمار نه

دبهار نه دلولی نه

اوما خان له ژوند که په خپله جوړ

دامید نه دریا نه

دتیارونه دبنیرو نه

دغمونو نه دسودا نه

دژوندون نه دمستی نه

اوما خان له مرگ که په خپله جوړ

دسیرلي دزیرو گلونو نه

دلالونو نه دخوانی نه ۴۶۱

ترمخه یاد شوي دواړه څیرونکي او لیکوال هم د((نور اورنگ شاعر)) د رسالي لیکوال اوهم ((دجنون اودجانان د فلسفې))د رسالي لیکوال د غني خان د وجودي باورونو تایید کوي خو د فلسفه دجنون اودجانان د رسالي

یو بشپړوونکی عنصر دا بریښي چې هغه درسالي په پایله کې په دې خبره هم ټینګار کوي چې زموږ د سیمې فرهنگ او مدنیت دهند دلويي وچې سره پیوند لري، دا مدنیت یو معنوي او روحاني هغه دی، سره له دې چې لیکوال اسلامي عنصر په کې برجسته کوي، خو د ویل دورانته په نظر هند په خپله د مدنیتونو زانګو ده، تصوف او عرفان څه د زردشتیزم، هندي فلسفي بودیزم او د هند د اصلي مدنیت هسته ده چې اسلامي مدنیت باندې یې متقابل اغیزګری دی. له دې امله ده که غني خان د وجودي اصالت نه اغیزمن دی نو په فلسفیانه طرز کې د تصوف نه هم اغیزمن دی، البته د ده تصوف کوم بیاباني او درویشي جریان ته ورته نه دی. او نه خو تارک دونیا دی بلکې انسانیت محور او د تفکر او عقایدو له مخې تصوف دی چې بشکلا ییز یا استیتیکی عنصر یا اړخونه یې ډېر پیاوړي دي.

کله چې د وجودي اصالت یادونه کوو د یاد شاعر په اشعارو کې ډیر داسې اشعار او نظموونه شته چې ددې خبرې مصداق کیدای شي. دلټون نظم چې تر مخه یې یادونه وشوه دا خبره ترې جوتیري چې شاعر د وجود په تقدم باوري دی. د وجود تقدم یوازې دانسان په برخه کې صدق کوي چې په دواړو فکري برخو یې مادي او ایډیالي اګزستانسیالیستانو کې ګډتکی دی.

سارتر وایي: اګزستانسیالیستان په دوه ډلو ویشل کیږي: لومړۍ ډله هغه مسیحي اګزستانسیالیستان دي چې یاسپرس، ګابریل مارسل کاتولیک د مذهب پلویان له دغه ډلې شمیرم.

دویمه ډله: هغه غیر مذهبي اګزستانسیالیستان دي لکه هایدګر، او فرانسوي اګزستانسیالیستان اوزه خپله له دې ډلې یم.

سارتر زیاتوي چې د دواړو ډلو ترمنځ گډه وجهه داده چې ټول په دې باور دي چې وجود پر ماهیت مقدم دی. یا د فلسفې په بل عبارت، فلسفه باید له درون گرایي (سوپرکتیویزم) نه پیل کړو.

یاد فیلسوف مساله په دې ډول څیړي: یو انځور گر چې غواړي یوه تابلو رسم کړي. تر هغه وخته چې د سپینې تابلو په خوا کې ناست دی رنگ، قلم، او بورس او نور وسایل ورسره دي په ذهن کې یې یوه تابلو شته خو دهغه هنري تابلو لا واقعیت ته نه ده راغلي، دلته د تابلو ماهیت شته خو وجود یې نشته خو کله چې تابلو رسم او جوړه شوه نو وجود پیدا کوي په دې اساس په تابلو باندې دهغې ماهیت تر مخه دی ځکه چې ماهیت یې درسام په ذهن کې موجود وو.

انسان هغه موجود دی، چې دی خلق شوی دی خو کله چې هست شوی نور دی په خپله ځان خپل جوړوي، دي (انسان) دی چې ژوند جوړوي خو دده شتون او موجودیت دهغه د ټولو تخلیقاتو تر مخه دی، په دې لړ کې پورتنی شعر د دې ادعا بڼه ثبوت کیدای شي.

همدارنگه دیاد پوه په باور د هر څه وجود دیو شي د ذاتي صفاتو او ځانگړنو له حقیقت نه عبارت دی، څه که خارجي وجود ولري او که نه.

د اگزستانسایالیزم د بنیونځي د اصولو له مخې د انسان هغه ټولو هستونو او ایجاداتو پر خلاف چې شته او د ټولو هستوونکو او جوړوونکو پر خلاف چې پوهیږي چې څه غواړي جوړ یې کړي، له ځانه سره د شیانو طرحه لري. او بیا یې جوړوي. انسان نړۍ ته راغی نو انسان دی چې انسانیت او انساني صفات په خپله اراده، غوراوي، سلیقه او خپل انتخاب جوړوي. پایله دا چې انسان د خپل ځان هستوونکی دی. یعنې په خپله همدغه موجود (انسان) خپله

را تلونکی جوړوي. دا بنوونکی (وجودي اصالت) انسان ته دلته په ستره برتری قایل دی. وجودي اصالت دانسان ستره اوزياته ستاینه کوي. او په ستر رسالت باندې ورته قایل دی. په دې هم باور لري چې د انسان وجود واجب الوجود جوړ کړ، خو عظمتونه، بنکلا، بنیگني او انسانیتونه پخپله انسان هستوي.

له بلي خوا داگزستانسیالستانو په باور بشر په ازادۍ محکوم دی. بشر ازاد دی. دا ځکه چې ځان يې نه دی هست کړی بلکې هست شوی دی، نو ازاد دی، کله چې يې په نړۍ کې قدم کینود، دتولو کارونو مسوول په خپله دی.

دا چې یو انسان دخپل انسانیت جوړوونکی دی نو انسان ته دوه ډوله احساس پیدا کيږي. یو دجدي مسوولیت احساس اوبله سخته ویره اوترهه. په وجودي فلسفه کې دمسوولیت احساس، ترهه او ډار د انسان له پاره بنسټيزې گړنې دي.

دا چې انسان دخپل انسانیت دجوړولو مسوولیت په غاړه لري، نو دخپلي راتلونکي دجوړولو ستر مسوولیت هم په غاړه لري، په واقعیت کې دا پېښه د هغه له ازادۍ سره تړاو لري، همدارنگه دانسان ترهه اواندېښنه په دې کې متبلوره ده چې هیڅ ډول ارامي اوکراري نه لري.

سارتر وايي هغه څوک چې په خپله ترهه اواندېښنه نه پوهيږي چې ستونزه يې څه ده، نو د هغه ترهه منفي اومبتذله ده خو زه دهغه چا ترهه اواندېښنه وایم چې دیو ملت، یوې ټولني یو شمیرکسانو یوې کورنۍ برخلیک دهغه پر غاړه دی. او ویني چې پریکړي اوکارونه دهغه په برخلیک اوپه ټول کې د هغه په غاړه دی، قاطع اومطلق اغیزکوي.

په وجودي فلسفه کې انسان یوازې او ناامیده، نهیلی گڼل شوی دی، باور داسې دی چې انسان د طبیعت برخه نه بلکې له طبیعت نه گوښی دی. انسان له یوه بله جنسه دی. په دې دښته کې یوازې سرگردانه دی چې نه دهغه له جنسه ده او نه دهغه له پاره جوړه شوی ده. په داسې حال کې چې هر څوک دخپل ځان مسوول دی دا چې انسان د تاریخ له مسیر یا طبیعت او یا د جبر تابع نه وو نو له جبر، قضا او تقدیر له سخاوت نه به برخې دی چې د نهیلی منبع یې هم په دې کې ده.

ج: فلسفه د جنون او دجانان په څه خبرې کوي ؟

فلسفه د جنون او د جانان د لیکوال سید عابد جان لیکنه ده چې په سلو مخونو کې د غني خان د فلسفي تفکر او ایديال په باب کښل شوی ده. په دې رساله کې په درې مهمو موضوعاتو بحث کېږي چې عبارت دي له: لیونی او فلسفه، د لیوني فلسفه اولیونی او د فلسفي تاریخ.

داسې جوتهږي چې لیکوال د هگل د دیالکتیکي مېتود یعنی تیز، انتي تیز اوسنتیز پر بنسټ خپل بحث ته دوام ورکړی دی.

په لومړي بحث کې لیکوال هڅه کوي چې د غني خان د فلسفي تفکر بنیاد د پښتنې ټولنیزو- اقتصادي او کلتوري مناسباتو کې وپلټي او د هغو پر بنیاد یې توجیه کړي. نوموړی دهگل په دې خبره استناد کوي چې وایي:

((هیگل په گوته کړې ده چې هره فلسفه دخپل وخت او هغه اولس په کومه کې چې هغه مینځ ته راځي، دریاستي او حکومتی شکل، اخلاقیاتو او صلاحیتونو، عادتونو، خواهشاتو، مذهب، ټولنیز ژوند او داخلي او خارجي ژوند همعصره وي. دا وینا په خپل ځای خو په دې کې هم شک نشته، چې د فلسفي ځینې مسالې ابدی هم دي. دغه مسالې د زمان او مکان د قید نه ازادي

دي. د بېلگې په توگه، د جهان د وحدت مساله عقلي او حسي مساله او د ازادۍ مساله، د هر فلسفيانه فکر هغه موضوعات دي چې په يوه خاصه معنا كې ورته مور ابدې مسالې وايو.¹

د غني خان د فلسفي تفكر د پيژندنې له پاره او د بلې هرې فلسفې د فكري ليد توگې د پيژندنې له پاره اړينه ده چې د نوموړي متفكر ټولنيز فرهنگي چاپيريال د وخت پيښې او تاريخ څخه خبرتيا تر لاسه شي. د متفكر يا فلسفي په اړوند د همدغه مناسباتو په اډانه كې كلي نتايج تر لاسه كيدلای شي.

په دويمه مساله كې چې د ليوني فلسفه نوميرې په پيل كې دگيلگاميش د اسطوري يوه برخه راوړي چې ليكوال غواړي ددغه اسطوري په بنياد د شاعر په كلام كې د مرگ او ژوند مساله وڅيري او د انساني موجود هغه اشتياق او رغبت چې د ژوند په باب له انسان سره شته دی هغې ته اسطوري بنسټ كيږدي. ليكوال غواړي د غني خان د فلسفي ليدتوگې د اساسي مسالې په توگه د مرگ او حيات مساله وڅيري. د مرگ او حيات مساله په اساطيرالاولين كې اساسي هغه ده او د يونگ(كارل گوستاو يونگ) او ميرچا الياده د ليكنو او څيړنو په استناد د اديانو د رامنځ ته كيدو لومړنۍ ته داب هم گڼل شوی دی. يا په بل عبارت دا مساله ددې سبب شوی ده چې انسان يا بشريت دځان دځوندي توب له پاره دژغورني فرهنگ ايجاد كړی او ياپه دې ډول ځان رضا كړي چې بيا حيات شته.

ددې اسطوري په يوه برخه كې داسې راغلي دي:

((دمرگ ويرې را اخيستی او د اب حيات په لټون سرگردانه سر وهلی او بر وهلی گلگامش زرگونه كاله وړاندې دځاورو برخه جوړه شوي او تش

نوم یې پاتې دی. د نن او گیلگامش تر مینځ انسان یو اورود سفر کړی دی، په دې اورده سفر کې بنې ادم په ډیرڅه بری موندلی دی او خپل ډیر خواهشات یې سرته رسولې دي. له ډیرو ضرورتونو خلاص شو او د خپل عقل په جادو لگیا دی فطرت مسخر کوي، لکه د مارغانو په هوا الوزي او د سپورمې سیلونه کوي. دسمندر په تل کې ملغلرې لټوي، په زرگونه میله لیرې ناست د یوبل غږ اوري او عکس ویني. د خپل عقل اوفکر په زور د خټو گوداگی انسان ځان د پیریانو او دیوانو نه لوی قدرت وگرځاوه خو زرگونه کاله تیر شول او زرگونه به نور هم تیر شي او سره د خپل قدرت او طاقت انسان ونه شول کړای چې مرگ له ماتې ورکړي. اوراتلونکی انسان به ونه کړای شي چې اب حیات تیار کړي او ابدی شي. د انسان عقل د مرگ د دیو په مقابل کې بیوسه او لا چاره دی او لا چاره به وي. دا ومې ژړل ځکه چې اوس به دیو راشي او تا به وخورې. ((¹. فلسفه دجنون اودجانان

خو لیکوال د دې تحلیل اوشننې په پای کې دې پایلې ته رسیري او وایي چې دلیوني فلسفې ځواب دې ټولو پوښتنو ته د هغه په جمالیاتي تصوف چې غني ورته د جنون اوجانان فلسفه وایي، موندل کیري، چې ورکې غني موضوعي اومعروضي عینیت له یو بل سره تړي اوځان ابدی کوي.

په دې برخه کې لیکوال د فلسفې په دروني جوړښت یا دروني توانایي شخصیت هم ټینگار کوي اودمسایلو ځواب په هغه کې گوري.

لیکوال دگلگامیش اسطوره مطرح کوي چې دا د انسان لاسبري اودطبعیت په وړاندې د انسان ډیرې څرگندوی ده. همدا مساله د پرومته اوزیوس په اسطوره کې هم په لږ توپیر سره بیانیري خو دروني اسایش اودروني سکون

زیاتره د شرقي تصوف یا فلسفې پورې اړوند دی چې لیکوال یې وروسته مطرح کوي. په دې ډول یو تناقض ته رسېږو او ستونزه پرځای پاتې کېږي. په دې معنا چې دډیرو او بیلابیلو مسایلو طرح مور نتیجې ته نه رسوي بلکې دا به ښه وي چې یو وار د انسان او طبیعت ستونزه بیا د انسان او مرگ ستونزه او بیا د انسان دروني او د ننني وس او غوښتنې فارمولبندي شي او بیا د غني خان فلسفیانه اشعارو باندې تکیه وشي خو دا کار د هرلیکوال د څیرنیزې سلیقې اوسبک او د شننې له طریقې اومېتود سره هم تړاو لري.

په درېیم پړاو کې چې دستنیز پړاو دی. لیکوال نتیجه گيري او د طرحي ترکیب ته رسېږي. نوموړی هڅه کوي چې دغه فلسفي تفکرات دلويديځي فلسفې پر بنیاد حل او وڅیړي خو په پای کې دسهروردي او ابن عربي نظریاتو ته راځي. او د هغو په روښنایي اورنا کې دغني افکارو ته اشاره کوي. داسمه ده خو باید ووايو چې ابن عربي داسلامي تصوف دلويديځي څانگې سرلاری اومخکېښ دی، حال دا چې دتصوف او عرفان یوه لویه زمينه د هند په لویه وچه کې ده، او له اسلام څخه دمخه افکارو او عقایدو کې خپلې ریښې لري. لیکوال په پای کې لیکي:

((غني د انساني فلسفیانه قدرونو هغه څه رااخيستي دي چې دهغه منطق قبول کړي او د هغه له فکره سره یې سمون خورلی دی. دغه غني دخپل فکرپه رنگ کې لرلي اوله ډیرو نویو اقدارو سره یې د انسان د فکر او فلسفې د تاریخ برخه جوړه کړي ده.....))¹

څیړونکي په ډیرې ژورتیا سره یوه اهمه مساله څیړلي او هغه د وجودي اصالت د فلسفې په بنیاد دوه پوښتنې دي:

یوه پوښتنه داده چې که دانسان څو اکمني او قدرت دهغه په دننه یا باطن کې ده نو دا قدرت له کومه له انسان سره مل شو؟ ایا دا قدرت په انسان کې د خلقت له مخې هست شوی دی او که معروضي یا خارجي سرچینه لري چې دانسان په داخل کې ددغه قوت سبب کيږي.

بله پوښتنه داده چې که دببروني یا بهرني قوت نفی مطرح نه وي نو د دغه بهرني یا معروضي قوت حقیقت څه دی؟ ایا مطلق ماهیت لري او که نسبي، په بهر کې څه ډول او دانسان په باطن کې څه ډول دی؟

د وجودي اصالت د فلسفي پلار کیرکه گارد وايي:

((د هغه روح اثبات چې مسیحیت یې په لټه کې دی په بهرنيو قوتونو باندې په سترگې پټولو سره چې د روح رڼا په کې له مخه رسوخ کړی وو، امکان نه پیدا کوي خو ددغه بهرنيو قوتونو سره دانسان دځانگړې رابطې د بیا جوړونې او هغه رڼا ته په پام سره چې له دنننې یا باطني دونیا نه را پیدا کيږي. د معنویت له اسرارو ډک اثرات دي چې واقعیت ته روح ورکوي او هغه پیاوړی کوي. مور یوازي له همدې لارې کولای شو معنویت کشف او ثابت کړو))¹

د غني خان د فکر او اند په اړوند ددې پوښتنو ځواب په استیتیکي یا بنسکلایيز عرفان او تصوف کې دی. لیکوال په ټینگه باور لري چې شاعر یو وجودي اصالت ته قایل دی. او د دغه وجودي اصالت په بنسټ هغه یو مطلق ذات ته د عرفان او تصوف په اصولو قایل دی. شاعر دانسان او مطلقه ذات اړیکې د عرفاني او بنسکلایيز بنسټ له مخې گوري.

۲. غلام صابر ۰ کی بر کگارد و اقبال (ترجمه فارسي دکتر محمد بقايي ماکان) یاد اوران: چاپ اول ۱۳۸۸ ۰ مخ ۱۲۶

د ابن عربي دا خبره دلته د غني خان د افکارو په برخه کې سرخوري چې وایي: ((خدای بڼکلی دی او بڼکلا یې خوښیږي.))

غني په کراتو یو مفهوم کاروي، هغه دجانان مفهوم دی. دا د مطلق ذات له پاره دغني غوره شوې مفهوم دی. دغه جانان دغني له پاره ابدي بڼکلا ده. غني په انسان کې دجانان څیره ویني، چې دخلفت لومړی اسطوري ياد بابا آدم اسطوري ته ارجاع کیږي. انسان ته د یو کوچني خدای درجه ورکوي، چې په وجودي لحاظ په خپل ځان باندې د انسان باور ټینګولو معنا لري.

د غني په فلسفي نظام کې دځان او انسان په ګډون او اصالت ټینګارکوي. چې په شرقي فرهنگ کې څه نوی ایډیا نه ده. په شرقي صوفیانه ادب کې چې له اسلام نه وروسته له اسلامي فرهنگ سره امتزاج پیدا کړی دغه انساني وجودیت بڼکاره اوځلانده دی. کله چې غني د وجود مفهوم را اخلي یو ډول صوفیانه او عارفانه مصداق لري. د صوفیانو او عارفانو په نظر دا یو برتر او علوي وجود دی. صوفیان په خپل سیر او نفس کې د دغه علوي یا ترانسندنټال موجودیت اثبات په لټه کې دي.

د دې کرښو لیکوونکي ته د فلسفه دجنون او د جانان د لیکوال دا خبره ډیره په زړه پورې او پرې باندې د ټینګار وړ بریښي چې وایي:

((زه ویلای شم چې غني د فن نه زیات د سبا شاعر او فیلسوف دی چې څومره وخت تیریږي او سبا په نن بدلېږي، د هر تن انسان به دده د فن په دنیا کې نوي موندني کوي. لیرې نه ده چې مور او وخت به غني د اسپینوزا، ټیګور، تولستوی، ولتر او د نورو نړیوالو ادبي مفکرینو په کتار کې وشمیرو.)) جنون ۸۲ مخ

فلسفه دجنون او د جانان په زړه پورې رساله ده. په پښتو ژبه کې ددغه ډول لیکنو ډیر کمی محسوس دی. له بلې خوا لیکوال هم د شاعر او مفکر غني خان د افکارو ډیرو اساسي او بنیادي مسالو ته پام را اړولی دی. دغه رنگه د لویدیځې فلسفې په رڼاکي په زړه پورې مسایلو په بنیاد یې هڅه کړې چې د غني افکار د پوهیدني وړ وگرځوی خو دڅو ټکو یادول اړین بریښي:

۱. لیکوال هڅه کړې چې مسایل په ډیر کوتلي ډول وړاندې کړي. دا د دې له پاره چې د غني افکار د پوهیدني وړ شي خو لږ څه نورې شننې ته هم اړتیا لیدل کيږي. هسي خو هم فلسفي شننه پېچلې وي خو دلویدیځو افکارو له سیستمونوڅخه یو هغه دبنسټ په توگه نه دی ټاکل شوی چې د هغه په اساس یې دغه فلسفي افکار څیړلي وای. البته د دې دلیل به داوي چې د غني په افکارو کې د بیلابیلو بنوونځیو اغیزې شته. دمثال په توگه که مور له یوې خوا دهگل یادونه کوو او بیا دکانت او بیا هایدگر ته څو نو په واقعیت کې دا درې بیلابیل فکري سیستمونه دي، او مور نه شوکولی دا درې واړه سره گډ کړو. البته د لیکوال دا خبره سمه ده چې د فلسفې ځینې پرنسیپونه عام او پرځای دي.

۲. په اثر کې سره له دې چې دگلگامش اسطوره ډیره اساسي او په زړه پورې ده خو دا د پرومته او زیوس سره نږدیوالي لري، ددغه افکارو لوری د تعقل او تجربې معرفت په لور کې دی. حال دا چې غني خان په خپل اشعارو کې په اشراقیت هم تکیه کوي له بلې خوا زموږ شاعر شرقي هغه دی. مور په ختیځ کې زیات داسې فکري سیستمونه لرو چې دهغو پر بستر دخپل فلسفي شاعر شننه وکړو. مطلب دا چې مور تر زیاته حده د شرقي فلسفي افکارو او یا هندي اسلامي تمدن څخه اغیزمن یو، د دې تمدن اصلي

زری معنویت او تصوفی او عرفانی لیدتوگه ده. که په لویدیڅ کې د انسان ستونزه فلسفې مطرح کړې نو په ختیز کې تصوف او عرفان مطرح کړې ده. باید ددې دوه فکري لیدتوگو یو څه توپیر وشي.

۳. فلسفه دجنون اودجانان په اثر کې لکه څنگه چې ادعا شوي ده، د شاعر ټولنیز او فرهنگي چاپیریال او پېښې نه دي فورمول بندې شوي، په دې لړ کې هندي فرهنگ چې د پښتون کرکتر هم په کې څیرل کېدای شي. ازادي غوښتنه، د ملا پر ضد د شاعر کرکه، عمر خیام او د هدونیزم فکري تگ لاره چې غني خان یې په بار بار یادونه کوي، شانتی نکیتن او ټاگور او داسې نور زیات مسایلو ته لږه اشاره شوي ده. دا کېدای شي له دې امله وي چې په فلسفې شننه کې په جزیاتو بحث ناشونی دی خو لږ څه توضیح اړینه وه. له بلې خوا د لیوني کلمه زیاته تکرار شوي ده. دا کلمه دوه تعبیرونه لرلای شي. یو مثبت اوبل یې منفي سره له دې چې په خپله غني خان څو څو ځایه په خپلو کلامونو کې د شعري نوم په توگه هم کارولي ده. دا یوه خبره، مثبت جهت یې دادی چې په ټولنه کې زیاتره د خارق العاده استعداد خاوندان چې دنبوغ او عبقریت خاوند وي د لیوني خطاب ورته کېدای شي چې البته غني خان دخپل برتر استعداد یادونه نه کوي بلکې نور کسان یې توجیه کوي. بله داچې غني ددې له پاره چې ترخه حقایق ووايي اودټولني دموخذي اوستنونو پرده وشلوي نو منصورې کرکتر خپلوي اوبیا دلیوني په نوم هستونه کوي.

د. غني خان، شرقي تمدن او فلسفې لیدتوگه

د غني خان په شعر کې ډیر داسې څه شته چې په ساده مخامخ کېدني او لوستلو سره کېدای شي پېچلی و بریښي. سبب دا دی چې غني د خپل وخت، خپل فرهنگي چاپیریال او شاعرانه احساس او پوهاوی (معرفت) خاوند دی.

دا به ناسمه وي چې غني په مجرد ډول دهغه دوران له پېښو او د هغه د زلمیتوب، د کورني او ټولنيز چاپيريال، د هند د نيمې وچې له پراخه فلسفې ارزښتنو او پښتني فرهنگ، د پښتني ټولني د عمده پوښتنو له مطالعې پرته مطالعه کړو.

کله چې غني خان په نفسياتي او اروايي لحاظ له خپله ځانه را ووځي او خپل چاپيريال ويني، نو سملاسي د هغه عمده او اساسي پوښتنو ته فکر کيږي، د خلقت او د کایناتو او د هغه لوی ذات سره مخاطب کيږي. دا د نوموړي هغه عام او جامع اعتقاد څرگندوي چې د شرق په فلسفي تفکر کې ژورې ريښې لري. غني چې په لومړي سر کې د مذهبي مدرسې طالب العلم پاتې شوی له هر چا نه زیات په مذهبي مسایلو احاطه لري. نوموړي په دغه فلسفي اعتقاد کې ((ملا)) د دغه پېښې د یو کاذب او دروغجن او ډاروو نكي مفسر په توگه لوڅوي. د هغه د اشعارو په کلیاتو کې د ملا او ریا او تظاهر په باب او د ناپوه واعظانو په اړوند ډیر څه شته او ویلي یې دي. د غني د فلسفي لید توگه په عمومیت کې د یو شرقي متفکر او شاعر لید توگه ده چې د معنویت پر ستونو ولاړه ده. کله چې شرقي فلسفي تفکر ته ځغند نظر اچوو هگل د دغه فلسفي تفکر په اړوند وايي:

((د شرقي فلسفي گړنه په ځانگړې توگه په هغه دوران اوسیمه کې راپورته او اطلاق کيږي، په کومه کې چې دختیز لویوالي، عمومیت او د لویې وچې حد او قلمرو او محدودیت پېژندل کيږي، یا هغه ځای اوسیمه چې روح په کې په ذهني توگه حکم چلوي.)) (۱)

د هگل په باور سره په منځنیو پېړیو کې دغه سترو عقایدو او افکارو چې په معنویت ولاړ ول، لومړی ایټالېي ته لار وکړه، دې عقایدو په لا ادري فلسفه کې نفوذ وکړ چې غربي روح د لایتناهي تفکر سره تر فشار لاندې

ونیسې. دا لړۍ تر دې اندازې پرمخ ولاړه چې کلیسا یو وار بیا بریالی شوه چې تلله په خپله گڼه درنه کړي. په نتیجه کې لاهوت په پریکنده توگه لاسبری کړي. د هگل په نظر هغه څه چې مورېي دشرقي فلسفې په نوم پیژنو، په دقیق ډول د هماغه مذهبي تفکر لاره ده او په کلي توگه دنړۍ په اړوند پوهه او استنباط په رقیانو پورې اړه لري، د مذهب په اړوند دشرقي تصور څیرنه له فلاسفه و سره زیات ورته والی لري، دا سم دم په هماغه ډول چې مذهبي فلسفه ده خو ددې په څنگ کې واقعي علت هم څرگند وي.

هگل دشرقي اولویدیخ تفکر توپیر په دې کې ویني چې په یونان اوروم او مسیحیت کې د فردي ازادۍ مفهوم نفوذ کوي او په فردي اسطوره وي او مسیحي عقایدو کې را څرگندیږي خو په شرقي مذهب کې دا برعکس ده، په شرق کې د فاعلیت عنصر نه دی جوت شوی، له همدې امله مذهبي تصورات نه فردي کیږي، هغه مثال راوړي چې په شرق کې هم فردي اشکال لکه ((برهما))، ((ویشنو)) او ((شیوا)) شته خوله کومه ځایه چې دفردي ازادۍ عنصر غایب دی نو فردیت واقعي نه بلکې سطحې بڼه لري. او په نتیجه کې د لاتناهییت او ناپایه اوبې اندازې والی رامنځ ته کیږي. (۲)

دلته دېوي بلي مساءلي لږ روښانتیا هم اړینه ده او هغه ددین، فلسفې او عرفان یا تصوف توپيرونه دي په دې برخه کې زموږ په فرهنگي حوزه کې دڅیړني تاریخ په عمده توگه داسلامي اوزردشتي سننو دڅیړني سره تړاو لري. سره له دې چې دغه عرفاني اوفلسفي سننونه بېلابېل ماهیتونه او جوړښتونه لري خو تر هر څه تر مخه دا حقیقت را په ډاگه کوي چې یاد سنن خپل اعتبار لري. یوله بله سره رابطه لري. په بل عبارت دروحی عالم پیغامونه دي چې په بهرنۍ بڼه کې له یوبله جلا دي خو په دروني یا دنني ماهیت کې یوله بله سره پیوند لري. د فکري سننونو په دروني وحدت باندې تاءکید په حقیقت کې ددې فرهنگي حوزې دولتو متفکرینو او ایلیت

شخصیتونو خاصه ځانگړنه ده. په هماغه اندازه چې د تطبیقي ادبیاتو هر څیرونکی پوهیږي، ځینې ډېر ښکلي او عالی تجلیات یا ((د ادیانو متعالی یو والی)) د سیمي د ژبو په تصوفي اشعارو کې پیدا کیږي.

یوه ډیره مهمه مساله ددېني فلسفي افکارو دڅیړني په بهیر کې چې ځای ځای را برسیره کیږي خو دا اختلاف اوشنني په اړوند لږ څه ویل کیږي هغه دشریعت اوتصوف ټکر دی. دغني خان په اشعارو کې ملا پر نورو نظرونو سربیره دشریعت سمبول هم دی. چې دعرفاني افکارو تر بریدونو لاندې دی اودا تر پاپه یوه دایمي او پرله پسې شخړه ده. د موضوع دلا روښانتیا له پاره اړینه ده چې لږ څه دادوه مفهومه واضح کړو.

شریعت ددین لاره ده. د روهي صیب په قول شریعت هغه لاره ده چې سړی جنت ته رسوي اوطریقت هغه لاره ده چې سړی خدای ته رسوي. نسفي وایي: پوه شه چې شریعت دپیغمبرانو وینا ده اوطریقت دانبیانو عمل دی. اوحقیقت دانبیانو لید. ابن عربي وایي: شریعت هغه څرگند سنت دی چې رسولانو یې دخدای تعالی په امر راوړی، داسې نوی پیدا شوی سنت چې خدای ته دنردیوالی طریق ښی. شریعت ددین پر ظواهرو حساب کوي. کله کله دا ظاهري احکام هم دجمود تر بریده پر مخ لار شي دازاد تفکر کولو لاره بنده شي په اسلامي نړۍ کې فلسفه هم دا ستونزه لري، په دې معنا چې فلاسفه وو پېړۍ، پېړۍ د ارسطو اوافلاطون داثارو په تعبیر اوتفسیر تېرې کړې خو یواځینی فکري لاره چې دشخصي تجربې لاره ده اودشخصي تجربو په اساس پر مخ ځي هغه دصوفي لاره ده. صوفي د صدق او اخلاص لاره پر مخ بیایي فقیه او متشرع د دیني ارشاداتو او ظواهرو ته پناه وړي خو صوفي ځان ته رجوع کړي او دشخصي تجربې لاره یې غوره کړې ده.

په زیاترو تصوفی او عرفاني متونو کې دواړه مفاهیم د شریعت او طریقت په نوم یاد شوي سره له دې چې صوفیان او طریقت خاوندان له شریعت نه پیل کوي خو یو وخت وروسته دواړه خپلې لارې جلا کوي. له غیر اسلامي یا د اسلام نه د مخه فکري اثارو کې جوتهیري چې تصوف د خپل ژوند د دوام له پاره شریعت لومړی منزل ګرځولی خو ددې دواړو لارې ځکه جلا دي چې یوه د عبادت لاره ده او بله د شخصي تجربې لاره ده. د یو شاعر په قول چې وایي:

حرم جویان دری را می پرستند
فقیهان دفتری را می پرستند
برافکن پرده تا معلوم گردد
که یاران دیگرې را می پرستند

غني هم دخپل شاعرانه خیال په دنیا کې نه یوازې چې خپله فکر کوي بلکې اوریدونکی اولوستونکی هم فکر کولو ته را بولي:

مور د غني خان په کلام کې هم یو ډول داسې لایتناهي معنویت سره مخامخ کیږو چې هغه د شرقي تفکر او شرقي فلسفي نماینده ګي کوي. د غني د کلام یوه ځانګړنه دا هم ده چې د هغه وینا ډیره ژوره او پېچلې ده ځکه خو د هغه تر مرګ وخته پورې زیاتو لوستونکو د هغه دکلام سره مینه نه بنودله په اصطلاح دهغه په کلام دخواصو د کلام په توګه د لوړ تفکر او اندیشې نه مالامال و. (۳)

خو کله چې الوهیت او د کایناتو دصانع خبره مطرح ده. هغه تر هر چا زیات په دې مساله کې ژور معتقد انسان دی. او د هغه اعتقاد تر دې حده ژور پر مخ ځي چې د ناچله، میکانیکي او بازاری اعتقاد چې له دین څخه د دکان

جوړوونکو له خوا وړاندې کيږي ورسره نه پخلا کیدونکی دی. غني ددین په ټيکه دارانو باندې سخت په غصه کيږي او هغوی رټي. دلته د جنت په شعر لږڅه تم کيږو:

جنت

ستا د رحمت څه حد هم شته دی؟ ای بی حسابه ای بی پایانه
ستا خيشت او مینه څوک شي تللی، د سترگو پټه روک د ارمانه
د ملا سترگي د قهره پکې راته قصي کوي د درد او زور
د جانان شونډي د کوکو وړي، وي راشه وگوره جنت کي اور
مرگ بلي سترگي او خوري پنځي راته خوزی لحد، نيست او عدم
شيطان، ملا، دواړه په يو آواز وي، ستا گناه ډيره ده او رحمت کم
مشرک ولاړ همسا په لاس، قبا په ولي دستار په سر
لاتو وزري د بلبل ايښی، بنایي شهباز ته د ايلم سر
بناپيرک مشردی د کاروان، د رڼا خيشت او سنجار لتي
سامری ژاري د زروبت کي ژوندون مستي او خمار لتي
گونگت د سوتو په ډيري پورته، زيړی لولکی ته د نور بيان کي
چينجي د خاوري په ممبر بره، قيصي د حورو او د آسمان کي
ځکه په چغو زه د جماته لارم په لوري د ميخاني
دی خپلو سترگو ډوب کرم تاله کرم هم شرابي کرم هم ليونی
خو چي په بدو او بدرنگو خپل لکه د سکور لوگی او اور شمه
چي سُر او تال مي تياره فنا کړي د بي وسی فرياد ژر

ستا خيشت او مينه خوک شی تلی، ای بی حسابہ ای بی پایانہ

پورتنی دجنت په نوم نظم ته که فلسفی نظم و وایو فکرکوم غلطی به مونه وی کړی. فلسفی شاعر دخپل مطلب د اظهار له پاره دشعر فورم غوره کړی دی لکه په نورو فرهنگونوکی چي ډیرو لیکوالو اوفلاسفه و دخپل فلسفی تفکر د وړاندې کولو له پاره ډرامه (ننداره) نظم او داستان غوره بللی دی. په پورتنی نظم کې به د قافیې او وزن ځینې ستونزې وی خو د انډیسنې او تفکر له مخې هغه ډیر ژور او اوچت دی. په دې نظم کې تصویر او تخیل کم رنگه خو د فکر ژوروالی په کې زیات دی. دا مفاهیم ډپام وړ دي چي وایي:

ای بی حسابہ ای بی پایانہ

دبنايست اودمینی تول

له سترگو پټ اوله ارمانه وړک

د ملا قهره چي یوازي د درد او زور کیسي کوي

خو د جانان شونډي د کوکو وړې، چي وایي په جنت کې اور ووینه.

ملا یوازي په دې تینگار کوي چي دمرگ بلي سترگي اوخوري پنچي خوځي، لحد، نیست اوعدم شیطان، ملا دواړه په یو اواز وایي چي ای خدایه تاته دگناه په مقیاس ستا رحمت ډېر لږ دي -

دشاعر په کلام کې دخلقت د اسطوري په ترخ کې دخیراو شر د تناسب په باب هم پوښتنه را پورته کوي د غني مخاطب په شعر کې لوی ذات دی. هغه په ډاگه د خدایي او الوهیت ناسم تفسیر چي د ملا له خوا ورکول کیري،

په ډاگه کوي، او د شعر په یوه برخه کې د شیطان او ملا سره یو شان مخامخ کيږي. دا ځکه چې د بې علمه اوله دین څخه دناخبره ملا نړۍ ډیره محدوده ده. تنگه ده او په نورو باندې یې هم تنگول غواړي. شیطان په دې تنگ فکري کې د ملا لاشعوري ملگري دی. ملا په شیطان لعنت وايي خو په واقعیت کې هغه څه چې دبشر او اشرف المخلوقات پر ضد دی هغه ترسره کوي. یعنې دخدای رحمت محدود وي. دخدای په خدایي کې حدود پیدا کوي. د هغه رحمت کې کمښت جوتوي. او د وزخ او جنت یوازې دخپل تفسیر له مخې څرگندوي نه هغه ډول چې دخدای له خوا ویل شوی دی.

دشعر وروستی برخه په کلکه او ترخه ژبه دملا او شیطان دواړو له پاره هغه سمبولونه کاروي چې په کلتوري لحاظ په پښتني ټولنه کې دطفيلي اوطف طفيلي حیوان له پاره استعمالیږي.

دشعر وروستی برخه:

یعنې بڼاپیرك او د کاروان مشري، د زرو په بت کې د سامري ژړا، گونگت د مرداریو د ډیریو پر سر، چنچې دخاوري په ممبر، د حورو کیسي کوي نو ځکه غني خان له جماته تښتي او میخاني ته درومي په داسې مهال کې سر او تال کې تیاري فنا کړي. د بې وسی فریاد ژړا او شور په حالت کې خدای ته وايي: چې ای لویه ذاته ستا بڼایست او مینه څوک تللی شي؟

چې سړ او تال می تیاره فنا کړي د بې وسی فریاد ژړا او شورشمه

نوخان ته وایم تاته و او روم دا د مجبوره زرگي بهانه

ستا خیشت او مینه څوک شی تللی، ای بې حسابه ای بې پایانه

انسان داسطورو له لارې انساني فرهنگ دایجاد پړاو ته داخل شو، په دې پړاو کې انسان نړۍ او طبیعت په یو ډول لارو چارو ایل کړل، بیا یې دیوډول ارباب النوعیت له دریځه طبیعي شیان او پدیدې تجرید کړې، او په دې ډول اسطوري را منځ ته شوي د خدایت او خدای پرستی د مفکوري او بیا د وحدانیت د ایډیې د نزول او د رامنځ ته کیدلو په اثر دځمکې پرمخ د روح تاریخ او د معنا تاریخ پیل شو. د اسطوري په پیل سره انسان دخیر او شر او سپنتا وناسپنتا روا او ناروا په اخلاقي او حقوقي معنا سره رامنځ ته شو او حیواني ژوند انساني او ټولنیز هغه ته داخل شو، فرهنگ رامنځ ته شو.

دخلقت په اسطوره کې چې په یهودیت او مسیحیت کې راغلي دي، یوه سرنوشت جوړوونکې برخه لري چې وایي: خدای ادم یا لومړنی انسان د یو تکلیف او یو انتخاب سره مخامخ کړ. هغه ته وویل شول چې د پوهې او معرفت د ونې میوه ونه خوري خو ادم دخپلې جوړې یا ((حوا)) په وسوسې او د شیطان په نفوذ سره له دې امر نه سرغړاوي وکړ. او د پوهاوي د ونې میوه یې وخوړله. سترگې یې بیرته شوي. دهغه دروني سترگې بیرته شوي اوکله چې یې ځان ته وکتل گوري چې بریند دی نو د شرم احساس ورته پیدا شو. داچې دغه بریند ذات دشرم اوگناه سره مخامخ کیږي نوله همدغه ټکي د انسان تاریخ پیل کیږي. انسان په خپله ستونزه اوگناه باندي خبرتیا پیدا کوي او گناه یعنی له تکلیف نه سرغړونه یا د شرع له حکم نه چې خدای فرمایلي دي سرغړونه ده. په بل عبارت دا د انسان د داسې اخلاقي موجود په توگه چې په نیک و بدخبردی د تاریخ پیل دی. (۴)

دا چې انسان په لومړي وار د خدای له امره سرغړونه کوي او خدای پرې منت کوي او په دغه لومړۍ گناه سره له جنت نه رابهرکیږي او دا چې ادم ځمکې ته راځي نو هغه سوله چې په ازل کې په پورتنی عالم اوکښنتی عالم

کې برقراره وه خپل ځای د نیکې اوبدې جگړې ته پریردې او د ادم د زامنو یا زوزاد د ژوند کولود ماجرا تاریخ پیل کېږي....

له بلې خوا د کارل گوستایونگ نظر په دې اړوند دغني خان د فلسفې تفکر بنه راسپړنه کوي: گوستایونگ له یوې بلې زاوېې ځینې مسایل څیږي.

په دې معنا چې یونگ د دغه ډول راسپړنې له پاره په لرغونو اساطیرو تکیه کوي او د دې په خوا کې په ((مزامیر)) داوود او ((عهدعتیق)) استناد کوي. نوموړي دهندي اساطیرو افسانو هم زیاته څیړنه کړې ده او په دی باور لري. البته نوموړي دغه باور په سایکالوژۍ کې د علمي څیړنو له مخې تر لاسه کړی دی. د یونگ په وینا رب النوع د انسان په روان کې ځای لري. یونگ داسې متعصبانه لید توگه چې گویا رب النوع دانسان له موجودیت څخه بهر دی یوه غیر اصولي لیدتوگه بولي.

د هغه په باور رب النوع له دې امله دانسان په وجود کې ځای لري چې د رب النوع تصویر د اروا پوهنې په ژبه د افکارو یوه پیچلي ټولگه ده چې ارکیتایپي (Archetypal) خصلت لري او یوه ټاکلي اندازه انرژي پرې لگیدلي ده چې دغه ایدیه په انسان لاسبری شي. د انسان روح باید په في نفسه توگه د رب النوع سره د ارتباط پیدا کولو وس ولري. یعنی د ارتباط او سازش قوه او د رب النوع تصویردی چې د سایکالوژي باندي د پوهې له لارې اړیکې ټینګیږي خو دا چې صانع څه دی؟ ځواب ورکوي چې صانع د انسان د روح ډیر ژور اوبې واسطې محرمیت دی.

که گورو چې عین مفکوره په شرقي تصوف کې هم موجوده ده کوم چې یونگ یې ((مودبانه الحاد)) هم بولي.

اوس نو که صانع د انسان د روح په ډیرو ژورو بی واسطه محرمیتونوکی
خای لری نو لږ تر لږه د راواپوهنی له مخی په هماغه ناآگاه ضمیریا تحت
الشعور کی بی خای نیولی دی. د رب النوع ځانگړنی هماغه انسان ډوله
ځانگړنی دی. څرنگه چی بشریت همیشه په بدلون کی دی نوصانع هم په
تکامل کی دی او په بېلا بېلو ډولونو ظاهرکیږی، دغه بدلون د بشریت له
بدلون سره یو خای پر مخ ځی. (۵)

د تورات په پنځم باب کی لولو: ((دا دی د آدم د پیدایښت کتاب، هغه ورځ
چی خدای آدم پیدا کړ نو خدای ته بی ورته (یو شان) جوړ کړ. نر او ماده
یې جوړه کړه او هغو ته یې برکت ورکړ او د آدم نوم یې پری کیښود. د
هغوی دخلقت په ورځ...)) (۶)

اوس راځو دغنی دگوگل شعر ته اوپه غور یې لولو.

گوگل

دی گوگل کی می دننه
هم دوزخ دی هم جنت
دی کی قهر اوغضب دی
دی کی رحم اوراحت
دی کی پروت یو سمند ردی
د نشی او د خمار
دی کی پروت یو تهترین دی
د لمبو او د ازار
د سپرلی او د خندا

چي یو اف یي تور لحدکري
د خندا ځکه دونييا

دي کي دومره شجاعت دی
چي دکل جهان مرگونه
يو نظر کي تار په تار
لکه باد اوري بوسونه
چي په يره باندي راشي
زړه تري غټ دی دمنبرک
داسي رپي داسي تښتي
داوبو څاڅکی تري کلک
اوچي کلک شي داسي کلک
لکه کاني د پولاد
نه پري زر توري اثر که
نه پري زر کاله فرياد
دي گوگل کي مي دننه
هم دونييا ده هم قيامت
داهم لاره هم کاروان دی
هم تدبير دی هم قسمت
پروت په دي کي ټول داستان دی
د جزا او د سزا
خور په دي کي لوی جهان دی
د وصال او د وفا
دا هم باغ دی هم خزان دی
هم بلبل دی هم بهار

دی کی سره نیازبین گلونه
او د شنو اوبو شرار
دا هم زهر هم زقوم دي
هم گبین دی هم نبات
دا هم تور دمرگ خادر دی
هم چینه ده د حیات
ده کی پروت داسی شراب دي
چی یو خاڅکی د هغی
په بدمسته او سر شاره
کړي دا واره فرشتی
دی چی ځی په بره درومي
شی جبریل ورته حیران
چی په بدو باندي راشی
امان وغواري شیطان
عجیبه دی یم جور کړی
ای زما خدایه عجیبه
بی د تانه نور د هر څه
د همه یم مرکبه
دا د اور او نور دریاب
دومره لوی لکه اسمان
دومره وړوکی لکه خاڅکی
دومره لنډ لکه یو ان
دا قبه دسوز اوساز
ولی ولی څه له څه له؟
خیشیت اوغم راز ونیاز

ولې ولې څه له څه ؟

اوس نو چې کله د غني خان شعر ته راځو هغه په عمومیت کې انسان او انسانیت د ټول و بښیځنو او بډیومرکز او اصلي هسته بولي. د خیر او شر مبدا او منشا هم دغه موجود بولي او دا مفاهیم او عبارات خو ډیر واضح او د شرقي تصوف او یا صوفي سره سر خوري. همدارنگه په پورتنی شعر کې شاعر مور ته دانسان وجودي اصالت دانسان دوجود تقدم دهغه ازادي او ترهه را جوتوي.

په گوگل کې دننه د وزخ او جنت قهر او غضب، نشه او خمار د لمبو او د ازار، د لمبو ازار سپرلي خندا، د کل جهان مرگونه اويا:

داوبو څاڅکی ترې کلک
اوچې کلک شي داسې کلک
لکه کانی د پولاد
نه پرې زر توري اثرکه
نه پرې زرکاله فریاد
دې گوگل کې مې دننه
هم دونیا ده هم قیامت
داهم لاره هم کاروان دی
هم تدبیر دی هم قسمت

غني خان دغه موجود دټول داستان مبدا اومنشا بولي. جزا اوسزا خوهم زهر او هم زقوم. او د ټولو بښیځنو اوبډیو تجمع ده:

داهم تور دمرگ څادر دی هم چینه ده دحیات
ده کې پروت داسې شراب دي

چي یو څاڅکی دهغي
په بدمسته اوسر شاره
کري دا واره فرشتي
دی چي ځي په بره درومي
شي جبریل ورته حیران
چي په بدو باندي راشي
امان وغواړي شیطان
عجیبه دي یم جوړ کړی
ای زما خدایه عجیبه
بي دتانه نور دهرڅه
دهمه یم مرکبه

نو داله یوي خوا د غني خان ژور فلسفي افکار روښانه کوي اوله بلي خوا
د هغه د افکارو ژوروالی په ډاگه کوي.

په وروستي شعرکي چي دسوال اوځواب ترسرليک لاندې راغلی دی. ډیر
ښه اوڅرگند عارفانه تعريفونه لري.

سوال ځواب د لیونی او ملا
لیونیه ! مکه څه ده؟
ملا! کور د یوعاشق دی
کوټنی دی که ډیری
د هموو رب خالق دی
لیونیه! ایمان څه دی؟
ملا! دا دی پوخ گمان
د یو خوب په زړه لیده دي

د وصلونو دجانان
لیونیه! جنت څه دی؟
ملا! ستا جنت پیتی ده
او زما جنت وصال دی
یو خمار یوه مستی ده
لیونیه! حوره څه ده؟
ملا! لهر د خمار دی
یوه کرښه ده شفق ده
د خندا بربرکۍ ده
شسه څه ده؟
ملا! دا په سیل واته دي
د مستۍ رنگین محل کي
دا واته نن واته دي
لیونیه! چه لمونځ څه دی؟
ملا! خاوري بنکول دي
د جانان کوڅی ته تلل دي
د امید ارمان کیدل دي
لیونیه! سجده څه ده؟
ملا! ځان خاوري کول دي
د مستۍ د گلوهار
د یار پښوکی اچول دي
لیونیه! ژوندون څه دی؟
ملا! زه یمه ژوندون
دا زما د خوب لیده دي
د سببا او د پرون

ليونيه! وصال څه دی؟
ملا! بنیست کي ډوبیده دي
دا په ستوروگیده دي
په سپورمی کي خوریده دي
ليونيه! حسن څه دی؟
ملا! لهر د خمار دی
یوموسکی موسکی شان خیال دی
یو نری د رنا تاردی
ليونيه! ته یي څوک؟
ملا! زه د چا ارمان
زه یوگل د چا د گوتو
پروت په پینوکی د جانان

د غني په کلیاتوکی کوم سیستماتیک فلسفي تفکر سره نه مخامخ کیږو، بلکې هغه مور پروبلماتیک هغه ته رابولي، دا دوه شیان سره توپیر لري. هغه څه چې په سیستم بدل شوي وي او منظمه سیستماتیکه اډانه ولري، هغه انسان تاجر او دوگماتیزم ته رابولي. د هغه د تفکر ژوروالی په خپله هغه لویه پانگه ده چې په بیلابیلو وختونوکی یې خپل نظر مطرح کړی دی او ستونزه یې وړاندې کړې ده چې لوستونکی فکر کولو ته را وپولي نو په دې اساس د هغه دغه فکري سلسلې ته مور یو ډول پروبلماتیکه فکري څرگندونه ویلی شو.

یادښتونه:

۱. گیورگ ویلهلم فریدریش هگل، تاریخ فلسفه، (ترجمه دکنز زیبا جبلي)، سخنرانیهای هگل (تهران، ۱۳۸۷، ص ۲۱۶).

۲. گیورگ ویلهلم فریدریش هگل، تاریخ فلسفه، (ترجمه دکنز زیبا جبلي)، سخنرانیهای هگل (تهران، ۱۳۸۷، ص ۲۱۶).

3. Abdul Ghani Khan and Johan Keats. Written by
.ShaziaBabar. Pashto Academy. University of Peshawar.

۴. عرفان ورندي در شعر حافظ داریوش اشوري، (۱۵ مخ).

۵. یونگ و خدایان، ۱۰۴ مخ.

۶. عهد عتیق، پنجم باب.

۷. دغني کلیات، دکابل چاپ.

((زما مرشد ماتہ یواحي یوہ قاعدہ را وینودہ،
ماتہ یی وویل:)) (تہ لہ بہر نہ ہغہ پپر دننی جزء
تہ ورننوخہ)) ہمداماتہ قاعدہ اوقانون شو. للا
کشمیری عارفہ،

د دکتړ سید حسین نصر د ((اسلام و تنگناهای انسان متجدد)) له اثر نه.

دویم څپرکی

په عرفاني دونیا کې د غني ځای

الف: تصوف او عرفان

د غني د اشعارو ټول لوستونکي په دې باب یوه خوله دي چې غني فلسفي شاعر دی. ځینې خو هغه د ((لیوني فلسفي)) په نوم هم یادوي. په وروستیو وختونو کې دهغه په ادرس دصوفي کلمه هم کارول کیږي. زما په نظر که د صوفي دکلمې په کارولو کې له لږ تاامل نه کار واخیستل شي، بده به نه وي. د عرفاني تمایلاتو په اړوند داسې ډیرڅه شته چې باید پرې وویل شي. د خپلې خبرې د تصدیق له پاره داسې شننه په کار ده چې د هغه شعرونه له عرفاني زاويې ټول و ترازو کړو. د دې کار له پاره به بده نه وي چې لومړی د تصوف او عرفان توپیر وکړو او بیا په عرفان کې د شاعر ځای او مقام وپېژنو.

تصوف: عرفاني اصطلاح ده. د زهد او د دنیوي چارو د ترک په معنا کارول کیږي. په اصطلاح کې د دونیا له مینې د زړه پاکول او د ظاهر جوړښت دی. د اولسي خلکو په ژبه کې صوفي هغه چاته هم ویل کیږي چې لږڅه زاهد او پرهیزگاره وي، د شیخ و امام په معنا هم کارول کیږي خو دا مفهوم دصوفي د اصلي کلمې له مفهوم نه لیرې دی.

عرفان د الهی علومویوه پوهنه ده چې د هغه موضوع د حق او د حق د نومونو اوصفاتو پیژندنه ده چې اهل الله د حق د پیژندنې له پاره غوره کړي ده. په دوه ډوله ترسره کيږي چې یو خاص ډول د عالمانوله خوا اوبل د باطن د تصفيې له لارې ترسره کيږي. د دې پوهنې او ادراک اشراقي اړخ پیاوړی دی. له عرفاني پلوه د وجودي جهان پوهیدنه چې د ریاضت او د نفس د تزکيې له لارې او یا په زړه باندې د حقیقت ځلیدنه ده، منطق او استدلال په کې نقش نه لري.

د عرفاني تجارویه پوهیدنې سره د بشریت په تاریخ کې درې پوښتنې مطرح دي:

۱. ایا ټولې عرفاني تجربې یو له بله سره ورته والی لري؟ ایا په ټولو ځایونو، وختونو او فرهنگونو کې عرفاني افکار یو ډول دي؟ ایا سره له دې چې د عرفاني افکارو په اړوند ځینې توپيرونه شته، گډې خواوې هم لري او که نه؟

۲. ایا عرفاني تجارب عیني Objective دي او که نه؟

۳. که دا تجربې عیني دي نو څرنگه دي؟^۱

د جیمز په وینا د عارف ستربرې په دې کې چې د فرد او مطلق ترمنځ په ځنډونو او موانعو غلبه کوي. په دې معنا چې هم هندي عارف، هم نو افلاطوني پوه، هم مسیحي عارف او هم اسلامي عارف غواړي چې له مطلق سره یو ځای شي. له خپل وحدت نه خبرتیا او معرفت پیدا کړي، دې کې شک

۱ محمد رضا فشمای - اندیشیدن فلسفي واندیشیدن الهی - عرفاني - نشر باران - سویدن - سال ۱۳۸۹ ص ۱۶۰

نشته چې دا یو گډ، عام او مشترک دود دی چې په ډېر کړاو او سختۍ سره د دیني، اقلیم په توپيرونو کې بدلون مومي.

ریشارد موريس باک د یو ارواپوه په توگه ددغه ځانگړنو شمیرزیاټ بولي.

۱. باطني يا دروني رڼا

۲. معنوي اعتلا

۳. اشراق

۴. ابدی احساس

۵. دمرگ له ویرې ژغورنه

۶. دگناه له احساس نه ژغورنه

۷. ناڅاپي او سملاسي ځانگړنه^۱

مورکولی شو دا ځانگړنې د و.ت.ستیس د یو نظر له مخې په یو چوکاټ کې بیان کړو. دمثال په توگه د حضرت عیسی او ازونه چې کاتولیک عارف یې د لیدلو او اوریدلو دعوه کوي خو نه دکالي (kali) نښاني چې هندي عارف یې د لیدو مدعي دي. نه هم هغه غرونه چې سقراط او ژاندارک او نورو اوریدلي او یا اوري، هیڅ یو یې هم عرفاني پدیدې نه دي. داځکه چې ډېرڅرگند او مهم عرفاني حالات غیرحسي (non-sensuel) ځانگړني

لري. له بلي خوا مشاهدي او اوریدني د محسوساتو ځانگړني لري خو عرفاني حالات غيرحسي ماهيت لري.

په یو بل عبارت ((انفسي عرفان)) دحسي اشکالو یا محسوسو اشکالونه بي برخي دي خو افاقي عرفان کولی شوحسي یا محسوس و بولو. دا ځکه چې د یو ډول حسي او واقعي بدلون محصول دی.

په دي ټولو سربيره عرفاني حالت یوازي ((خیال)) یا خیالي صورت هم نه دی بلکې په دقیق ډول بصري او حسي درک دی: انفسي عرفان داکهارت ژان وان رویسبروک (jean van Ruysbroeck 1381-1293) اونورو عارفانو په نظر د شکل او محتوی نه بي برخي دي.

په اوپانیشادونوکي په کیهاني خبرتیا اونینانو یا علایمو ټینگار شوی دی. پر دي سربيره کله هم ددي دواړو د پیوند په اړوند خبرې شوي دي.

د بیلگي په توگه په هندي عرفان کي د پتنگ مشاهده او په مسیحي عرفان کي د مریم ظهور سره له دي چې دواړه فرهنگونه یعنی اروپایي او هندي فرهنگونه توپیر لري خو پورتنني دواړه حالتونه له محسوسو صورتونو څخه گڼل کیږي. په همدې سبب د عرفان له حدودو بهر موقعیت لري. هندي، مسیحي او اسلامي عارفان ټول د نینانو او یا رمزونو، غرونو او عرفاني تجربو ترمنځ توپیرونو ته قایل دي. ان داسي حالات لکه وجد، جذب، یا خلسه، شور او بي خودي هم سره له دي چې د عرفاني تجربو سره نږدي پیوند لري خو د هر عرفاني جریان لازمي جزء نه دی. دا ځکه چې خلسه او د هغي څرنگوالی د عارفانو د شخصیت له جوړښت او د یو بل سره په توپیر لرلو کي سیده اړیکي لري. په همدې اساس عرفان په نړیوال فرهنگ کي په دوه ډولو ویشل کیږي.

یو عاطفي عارفان او پرشوره عارفان دي لکه، شمس تبریزی، مولوي اونور.

دويمه ډله هغه عارفان دي چې په خپل ځان کې غرق دي چې دخپلو احساساتو او عواطفو د مهارولو وس لري. لکه بودا، اکهارت، محمد غزالي اونور.

انگلیسي فیلسوف (و.ت استیس) وایي چې د حقيقي عارفانو کار د خپل شخصي احوال پټ ساتل دي.....ځیني عارفان په خپل روایت سره د لومړي شخص ضمیر(زه)کارولو نه ډډه کوي اوداسي گړني او عبارات لکه ((عارفان وایي)) یا داسي روایت دی او داسي نور مثالونه. په هر حال په عرفاني پوهه کې اساسي اولومړنی شرط دا دی چې د دروني یعنی باطني او بیروني احساس ترمنځ توپیر وشي او د دې ډول څرگندونو پسې ویلی شو چې عرفاني تجربې کولی شو په دوه ډولو وویشو.

۱. شبیه یې یا لنډ مهالي یا راتلونکي (spontaneous) تجربې.

۲. د زده کولو وړ یا اکتسابيacquis تجربې.

شبیه یې معمولاً افایي وي او اکتسابي تجربې معمولاً انفي وي.

افایي عارف خپل جسماني حواس په کار اچوي. د خارجي شیانو(واقعي اوملموس) کثرت او تعدد لکه اسمان، سیند، کور، ونه، الوتونکي او نورې چارې په عارفانه لید بدلوي. په دې معنا چې واحد یا احد یا وحدت پکې تجلي کوي او هغه ویني.

انفي عارف بالعکس د ظاهري حواسو په چوپ کولو اوخپه کولو سره او دحسي او لمس وړتصاویرو په حذف کولو او همدارنگه د ضمیرله صفحي

د افکارو او تصوراتو پاکولو سره د خپل ذات ژورو ته رسیري او د دې ادعا کوي چې په خپل سیر و سفر کې یې سکوت اوسکون چې په حقیقي واحدپوهېدنه ده، موندلې ده. په افایي تجربو کې که د واحد درک په کثرت کې د وحدت د وجود واحد درک وي نو په بدل کې انفسی تجربو کې د کثرت او تعدد پرته یوازې ((واحد وجود)) لري.

پر دې سربیره که افایي تجربې، شیبه یې یا امدني(راتلونکي وي نو په بدل کې انفسی تجربې د سیر و سلوک په لړ کې له کلونو وروسته لاس ته راځي. یا په بل عبارت انفسی عرفان د فردیت د انحلال په معنا دی او په دې ډول تجربو کې نه کثرت شته او نه تمایز.

دا پېښه نه یوازې په ناسوتي عرفان کې چې فلوطین ډوله عرفاني لاره ده، موجوده ده. بلکې په مسلمانو عارفانو کې لکه حلاج او ابن عربي کې یې هم لیدلې شو. اسلامي عارفان هم د مسیحیانو په اندازه او ان له هغو زیات د خالق او مخلوق ترمنځ په توپيرونو ټینګار کوي سبب یې دادی چې هغوی حلول یو ډول بدعت بولي او د وحدت مسالي ته په کې اشاره کوي.

د اروپایي او اسیایي عرفان یو توپیر په دې کې دی چې د اروپایي عرفان شخصیت تل د عقل، برهان او عشق او عرفان ترمنځ په شخړه کې سر ګردانه دي. ان اکهارت چې د هر اروپایي عارف په نسبت هندي عرفان ته نږدی دی بیا هم عقل او منطق ته وخت او میدان ورکوي.

له دې نسبتاً اوږدې شننې وروسته د غني افکارو ته رسیرو. دې کې شک نشته چې غني خان کوم اکتسابي عارف اوصوفي نه وو او نه دی او نه د کوم طریقت او پیشوا پیرو دی چې له هغه یې لاس نیوکه کړې وي او د

نورو مسلکي مدعي عارفانو په څیر دی د تصوف او عرفان لاره نیولې وي خو دې کې شک نشته چې هغه د عرفان او اشراق ډېره مزه څښلې ده.

۱. غني شاعر دی، شاعر د الهام او اشراق سره سرو کار لري.

۲. د هغه شعرونه د پښتو ادب له نورو اشعارو نه یوڅه توپیر لري، په دې معنا چې د غني په اشعارو کې یو عرفاني ملال یو ډول مرموز ښکلا ییز احساس، او په یو ډول داسې مونیزم باور چې د هستی کلیت بیانوي، موجود دی.

۳. غني په خپلو اشعارو کې په هماغه اندازه چې دخپام لیوال دی، دمنصور حلاج سخت ستایونکی دی. د منصور کړنه او نعره د یو ایډیال په توګه نمانځي.

۴. غني د شرقي فرهنگ مولود دی. یاپه بل عبارت ددغه معنویت یوتاج دار دی. عرفاني او اشراقي درک، پوهه او الهامونه د هغه د ټولنیز تحت الشعور اواز هم دی.

۵. غني خان په خپلو اشعارو کې د متشرع ملایانو برخلاف سخت د واحد ذات سره د وصل او د کایناتو د وحدت لیوال او لیدونکی دی. هغه دملا د مېتود او لارې له مخې واحد ذات د جومات او کعبې په کنجونو کې نه ویني، بلکې په خپل افاق او انفس کې یې ویني.

۶. غني خان د یو شرقي فیلسوف او متفکر شاعر په توګه د وجودي وحدت باوري دی.

ب: غني او د خلقت د داستان یادونه:

غني په لاندې شعرکي د خلقت اسطوري يادونه کوي او په هغه کي انسان د يو مرکزي کرکتر په توگه را اخلي د اور په نوم شعر ته تم کيږو:

اور

زما خټه چي خوشته کړه
په څه اور يي ابته کړه
چي يي نه وژنم ورييتيرم
چي يي وژنم لا لمبه کړه
نور همه يي دځان جوړ کړم
د شيطان يي يوه ذره کړه
څومره زه چي ورنږدي وم
دومره غټه يي پرده کړه
چي جنت وټه روان شوم
دوزخ ليري دروازه کړه
چي دوزخ ته ورنږدي شوم
چا بچي بچي نعره کړه
خدای دي ورک کړه دزره اوره
تا د ژوند ورکه مزه کړه^۱

دلته د انسان دخټي لمدول او د هغه جوړښت د بابا آدم خلقت ته اشاره ده. هغه په دې خټه کې د يو اور دځای کيدو يا شتون خبره کوي. اور چي په اساطيروکي د پوهي، علم او معرفت سمبول هم دی. په لرغوني يوناني اساطيرو کي پروميتيوس له زيوس نه اور راپټ کړ. بشريت ته يي ارمغان

راور. هغه دا خبره هم کوي چې ((نور همه یې دځان جوړ کړم)). دا د دې عبارت سره سرخوري چې انسان د ځمکې پر مخ د خدای استازی او خلیفه دی. عارفان په دې باور دي چې خدای تعالی د خپل ذات او قدرت د بنودلو له پاره انسان خلق کړ خو له دې سره سره یې شیطان یا نوس او یا اماره نوس هم په انسان کې ورځای کړ. په همدې وجه دانسان او د خدای تر منځ پرده جوړه شوه. که انسان د نیکو اعمالو په وجه د جنت پریکړه وکړه خو د دوزخ دروازه ورته هم خلاصه شوه. دا ځکه چې په انسان کې هغه دوه گونې خصلت سر راپورته کړ. نو دلته دی چې شاعر د معرفت او پوهې په وړاندې اعتراض کوي. دا ځکه چې د وصال مانع او خنډونه هم له ځانه سره لري. د غني خان پورتنی شعر د دغه ډول عرفاني او فلسفي بحث نه مالا مال دی. بله ډېره عمده مساله د غني په شاعرۍ کې د منصور بیا ظهور دی. داسې بریښي چې دا یوه سمبولیک ظهور هم دی. یو د شاعر د وخت د موجوده شرایطو او ناخوالو په وړاندې اعتراض دی، د دې خبرې بل دلیل دا هم دی چې د منصور ظهور د بغداد د استبدادي خلافت په وړاندې یو بغاوت وو او له بلې خوا تر اشراقي اغیز لاندې د منصور د اسطوري توضیح او تشریح هم ده.

ج: منصور د اسلامي نړۍ قرباني عارف د غني ایډیال شخصیت:

د منصور په باب په دې لوی نظم کې د شاعر په عرفاني باورونو بڼه پوهیدی شو.

منصور

منصور یو لیونی وه دمعشوق اداب یې هېر کړه
منصور یو لیونی وه دمستی شراب یې ډېر کړه

وي مستي دا زما نه ده دجانان دسترگو نور دی
 زما دخولي خبرې هم تورات اوهم زبور دی
 دارنگ زما دسترگو نه دی، رنگ دی دجانان
 دا شرنگ زما سینه کي دښپو شرنگ دی دجانان
 منصور چيرته ليدلی د مخ نور وه دجانان
 دا مست چې پرې منصور شو دا سرور وه دجانان
 وي دحسن ارماني نه يم زه دحسن سمندر يم
 زه مست لیونی نه يم زه مستي دبحروبر يم
 دا رنگ زما دسترگو نه دی، رنگ دی دجانان
 دا شرنگ زما سینه کي دښپو شرنگ دی دجانان
 عالمه راشی واورى چې زه نور او زه رڼا يم
 زه گل يم زه بلبل يم زه وصال زه محبوبا يم
 منصور خو پخوا ډوب شو دا تش نور دی دجانان
 دا نه دی منصور نه دی دا سرور دی دجانان
 خبر پرې ملیان شو وي منصور خأنته الله وايي
 دا کفر دا غرور چې يي هرچا ته بر ملا وايي
 وي کافر دې شي سنگسار دې شي چې پليت نه شي جهان

بادشاه دليونو يي خولنو کي که روان
 منصور وي خلقه واورى چې زه نور او زه رڼا يم
 زه گل يم زه بلبل يم، زه وصال زه محبوبا يم^۱

د ډېرو نورو زیاتو مثالونو په خوا کې د منصور حلاج اسطوره د غني د عرفاني ذوق په اړوند ډېرڅه را سپړي. د پښتو ژبي شاعرانو وخت په وخت د سرښندنې، میراني، قربانۍ، بغاوت او وحدت دیوه روښانه مثال په توګه منصور مثال راوړي او جوته کړې یې ده.

رحمان بابا وايي:

ما چې خپل معراج ددار له پاسه وليد
د منصور په څېر ریشیتیني وینا وایم
دمنصور اوزما هومره تفاوت دی
چي نارې یې کړې په جهر زه خفیا يم

غني ته منصور درښتینوالي اوصداقت سمبول دی، منصور داسې مېړه دی چې خپله خبره په جهر وايي او په ډاګه یې وايي. دغني په عقیده منصور یو عاشق دی او د وحدت او یووالي په لار کې دهر ډول قربانۍ دورکولو پروا نه کوي.

عارف چې د اړتیا له مخې له جدایي، انفراد او تکثیرڅخه رنځ وړي، د عشق او شور په برکت د خپل تن قواوې له بېلابېلو اغراضو تر لاسه کوي او د یواځېني معشوق په لور پام کوي.

حلاج دعباسیانو د خلافت په دوران کې ژوند کاوه. دعباسیانو دخلافت وروستی خلیفه (مقتدر بالله) اتلم خلیفه وو. دهغه په دوران کې فیوډالي مناسباتو د خلافت په ټوله ساحه کې وده وکړه. ظلم، استثمار شدت اوبي عدالتی زور واخیست. دمؤرخینو په قول مقتدر دټولو بحرانونو، ګډوډیو سبب وو اوپه دې ډول یې دخلافت دسقوط عوامل برابر کړل.

هندوشاه مورخ لیکي: ((کله چې مقتدر دواک په گدی کښېناست، ددیارسو کالوو، اوله هغه وروسته یې څلرویشته کاله اویوه میاشت پاچایي وکړه. څرنګه چې په کوچنیوالي کې خلیفه شو، نو بنځي، مور اونور مزدوران پرې واکمن ول. ددولت کارونه ددغه جماعت دتدبیرونو له مخې کېدل او هغه په مزو او چرچو بوخت وو. مملکتونه ترې خرابېدل اوخزانه یې تشېدله.))

وايي چې مقتدر په خپل دربار کې یوولس زره خصي شوي خدمتګاران درلودل. مقتدر یو افسانه یي مانی هم جوړه کړه چې دسرو اوسپینو زرو یوه ونه یې په یوه ښک کې درولي وه. ونې اتلس څانګې درلودې او د ښک په هره څنډه کې پنځلس سواره اومجسمې په یوه ښکلي انداز ولاړې وې چې دحرکت اوجنگ په میدان کې یې ښوولي.

د مقتدر دربار د دسیسو او توطیو مرکز وو. څاه کیندنې اویو بل ته دسیسه جوړول، غارت اوچورچپاول، بډي او رشوت او سیاسي ترورونه د دربار ورځېني مصروفیت وو. دهېواد په اداره کې دمقتدر بې کفایتي ددې سبب شوه چې وزیران دخلافت له دغوڅرو اوبوماهي ونیسي اوترهغو چې کولی شي بډي واخلي اوتالان وکړي. ان تر دې چې ددولت مقامونه په مزایده یا معامله کې اچول کېدل اوپه پیسو پلورل کېدل او هر چاچې ډېرې پیسې ورکولی حاکم کیدلو.

په ۳۰۷ هجري کال دبغداد خلکو دخوراکي موادو دکمښت له کبله پاڅون وکړ اوزیات شمېر دولتي ودانې وسوځېدلي. شورشیانو زندانونه بیرته کړل. بندیان یې ازاد کړل. مقتدر خلیفه په سریع السیره بېرې کې سپور اوبیرته راستون شو امر یې ورکړ چې انبارونه (ګودامونه) بیرته اوغرم اوجوار په ارزانه بیه وپلوري.

په ۳۰۸ هجري کې د موصل په ښار کې خوراک پلورونکو او موچیانو اعتصاب وکړ او د موچیانو په بازار کې اور ولگېد. هرڅه وسوځېدل. د موصل والي دخلکو ځپل پیل کړل، خو هغوی جنگ ته ملا وتړله. لار یې ونیوله او د فاع ته چمتو شول.

منصور حلاج په همداسې یو وخت کې ظهور وکړ. په داسې حالاتو کې چې ټولوباسوادوکسانو قاضیانو، مامورانو، عالمانو اوروحانیونود((هو صیب ویلو)) پرته بل کار نه کاوه. دمنصور حلاج د((أَنَا الْحَقُّ)) یوه کاري او اغېزمن اعتراض پورته شو.¹

لوی ماسینیون دمنصور په هکله لیکي:

انسانی شور او هیجان هرڅومره چې ستر او شدید وي د ژوند د منحنی په اوج باندې ور زیاتېږي. د ژوند منحنی د دوه محورونو په واټن کې یو پریل عمودي رامنځ ته کېږي. افقي محور د زمان د تېرېدو ښکارندوی دی او عمودي محور د ژوند د پېښو ښکارندوی دی. هره پېښه د ژوند په ډگر کې یو مقام لري او په خپله خوښه او د اړتیا له مخې د عمودي محور په اوږدو کې یوه نقطه اشغالوي. د ژوند منحنی د ټولو نقطو له یوځای کېدو څخه تر لاسه کیږي. دسترو شخصیتونو د ژوند منحنی سره له دې چې خپله نړۍ بدلوي د دوی له مرگ وروسته هم دوام پیدا کوي، لکه عیسايي، نصراني او محمد (ص) عربي په مورد کې هم دا خبره صدق کوي.²

لوی ماسینیون دحلاج په اړه یوازی د هغه په مذهبي بغاوت او عقیده باندې تأمل کوي، د هغه ټولنیز بنسټ، مناسبات او عوامل نه څېړي.

۵۰- حلاج، میرعلي فطروس، ص ۱۳۷
6- لوی ماسینیون ۱۷ مخ

حلاج وايي: دمهر او مینې کولو حقیقت، هغه څه دي چې د دلدار په خوا کې وي. له خپلوصفاتو تېر شي او د هغه په صفاتو متصف شي. له دې خبرې جوتهېري، چې منصورحلاج په عربي ژبه عبادت کاوه، د شخصیت د اتحاد دا برخه یې حس کړې ده. دحلاج په ضمیرکې دا خبره پیره ژر روښانه شوې ده چې د یوه زړه له پاره دوه دلبران دالله تعالی نه خوښېږي.

حلاج دخپل ژوند په یوه پړاو کې سفرونه پیل کړل، دې سفرونو دهغه په فکر او عقیده کې ستر بدلون راوست. عزم یې وکړ چې د اسلام له قلمرو څخه بهرملکونه وگوري چې له دېوال څخه اخوا جوج او ماجوج بلل کېدل. وايي چې هغوی دمحمدي شفاعت څخه بهرول.

د دې پرېکړې پسې د هندوستان د هندوانو، د ماني او بودایانو په پېروانو پسې او همدارنگه ماوراءالنهر ته یې سفرونه وکړل. نوموړي دغه سفر د سمندرله لارې پیل کړ او په هندوستان کې د سند دریاب له لارې پر مخ ولاړ او له ملتان څخه کشمیر ته ورسېد. یعنې هغه ښار چې اهوازي کاروانیان په پرله پسې توگه ځینې اویدلې پارچې او شالونه هلته راوړل او د هغو پرځای به یې ښکلي چيني کاغذونه، بغداد ته وړل. (وروسته دحلاج شاگردانو دخپل استاد اثار په همدغه کاغذونو لیکل)منصورحلاج په کشمیرکې د همدې کاروانیانو سره ملگری شو او له هغو سره د پېچلو او تاوراتاوو لارو دشمال ختیز په لور تر تورفان یا چین پورې پر مخ ولاړ.¹

کله چې منصور حلاج له مکې بغداد ته راستون شو. دېرحریران شو. یعنې ویې غوښتل چې په اسلامي شریعت کې ځان ملامت وېولي چې دفتوی خاوند شي. بیا یې په خپل کور کې کوچنی کعبه جوړه کړه. دښې به یې په

هدیره کې د ابن خلیل د قبر ترڅنگ عبادت کولو او د ورځې به یې په هره کوڅه او لاره کې په زړه پورې او ناوېلي خبرې کولې. ډېر سرشار او په شور و وجد کې وو، خو حکیمانه خبرې به یې کولې نه د لېونیانو په څېر. په چپغو به یې ویل:

((ای مسلمانانو! ما له خدایه مړ و غواړئ! نه مې له ځانه سره ارام پرېږدي چې په هغه پورې زړه و تړم او نه مې له نفس نه جلا کوي چې له هغه خلاص شم. دا داسې ناز او عشوه ده چې زه یې وس نه لرم)).¹

په هر حال غني خان د منصور له برخلیک نه پوره خبرتیا لري. هغه په دې پوه دی چې منصور د مستی شراب(سمبولیک عبارت) پر ځان ډېر کړل. له خپله ځانه را بهر شو. هغه هرخوند، رنګ، مستي، نور او رڼا د یوه واجب الوجود له ذاته ولیدله. د کثرت حالت یې نفی کړ او د وحدت سره د وصال یا وصلت درجې ته ورسید. په خپل تن او روان کې یې هغه څه ولیدل چې د یوه نور اورڼا حیثیت لري. منصور ځان نفی کړ. له خپل موجودیته تیر شو. غني وايي: منصور خو پخوا ډوب شو او په شعر کې هم دا حالت په پوره انداز سره انځوروي.

د غني خان له دې دواړو نظمونو له تخلیق او هستوني جوتیري چې په غني کې د اکتسابي عرفان نه بلکې د نظري او ذوقي عرفان شور او جذبې موجوده ده. ځینې کسان وايي چې: هغه هم کله چې به د موسیقۍ یو په زړه پورې سوراو تال واوریده او یا به یې دهغه دطبعي مطابق شعر واوریده په شور او جذبې کې به ورسره را تللو او له خپله ځانه به ورسره بهر کېدلو.

¹ - هماغه اثر مخ

هغه په یوه نازک عبارت سره په همدې اشعارو کې د متشرع ملایانو او حقیقي عارفانو تر منځ خط باسي. ((روند ملا، غلی لکه مار و خوت)) د عرفاني ادبیاتوپه لړکې تر نیوکې لاندې راغلی خو د منصورپه لاره او روش کې ولی مرگ ته عبادت کېږي، د مرگ د مینې کار جوړېږي. دا ځکه چې دمرگ په وسپله هغه پرده لویېږي او وصلت حاصلېږي.

منصور

خیشت یې په اسمان لټوه زړه کې یې گلزار و خوت
څه خو یې لیدلي وو ځکه خو په دار و خوت
ټول بهار بهار و خوت ما په صحرا گانو کوت
مینه زه، مینه ته منځ کې دا پرده دڅه ؟
راشه خلقه بڼکل مې کړی زړه کې مې دلدار و خوت
ما دمینی تخت که هیرخیشت له دجانان دمخ
غلی ورته روند ملا غلی لکه مار و خوت
مرگ به مې تنها کړې نور مرگ به مې نزدې کړې نور
مرگ نه عبادت شو جوړ مرگ دمینې کار و خوت
نه وه لیونی منصور خود کې وو، خوشحاله وه
څه خو یې لیدلي وو، ځکه خو په دار و خوت^۱

د آدم په نظم کې هم همدا خط تعقیبېږي. که یوې خواته عرفاني اوصوفیانه یادونې کوي نو له بلي خوا د مذهب او کیت جامد نصوص بیانوي. د ((حرم په بام دمستی ترانه)) او یا د ((وصال په شپه دنفلونو بهانه)) دوه مشخصې لارې جوتوي.

د((ژوند په ککوکي د مرگ تصویر)) او د((مرگ په سلگوکي د ژوند تعبیر)) دوه استقامتونه برجسته کوي، چي یو د عرفان او عارف موحد لاره ده. او بله دمتشرع ملا لاره ده.

خوپه نظم کي دا دواړه حالته د شاعر په عرفاني فکر سره د انسان په وجود کي را برسیره کيږي او په هغه کي شتون لري. انسان دی چي د دې دواړو حالتونو تر منځ د((نوسان)) په حالت کي تگ راتگ کوي چي یوه خوا باید غوره کړي. یا باید د حرم په بام دمستی ترانه ووايي او د منصور د خوب په څیر دریا وصال ته ورسیري. یا دې د وصال په شپه دنفلونو بهانه کوي.

آدم

عجیبه مي وجود لا عجب مي خيگر
څه بي توکه بي توله دا سترگي اوسر
یا په بام دحرم دمستی ترانه
یا په شپه دوصال دنفلونو بانه
یا موسی ته قیصی دفرعون دمحل
یا فرعون ته بیان دابد داجل
یا دغم دبی بي نه سرور غوښتل
بت خانه کي پرقونه دطور غوښتل
کله روح د مجنون اوساقي اوپیاله
کله سرد خيام او ژړا اوصحرا
کله خوب دمنصور د ریا د وصال
کله شوق دحبشي دکوکی اودخیال
کله یوب بي پایانه کوهی د غم
کله هره پیاله کي صنم صنم

یا د ژوند په ککوکي د مرگ تصویر
یا د مرگ سلگوکي د ژوند تعبیر
یا پیغام د فراق په خندا کي د یار
یا امید د وصال په ژړا کي د یار
یا جیل کوټگی کي خوبونه دکور
او ایروکي ارمان د رڼا او د اور
دا بیخوده دماغ بی کماله وجود
پجاري د مندر او شوق د درود
هم غلام دبنایست هم مریي د وفا
هم دریاب دتپري هم مستي او رڼا
بی ارامه ارمان بی قراره نظر
څه بی توکه اوبی توله دا سترگی او سر
یا په بام د حرم دمستی ترانه

د: د بني آدم قصیده:

په نوم نظم کي غني خان د معمول په توگه آدم چې د ((انسان)) سمبول دی، د دوه متضادو عناصرو ترکیب بولي. خیر او شر، گناه او ثواب، رحمانی او شیطانی بنکلا او بدرنگي، تورتم او روښنایي، ترکیب دی. د نظم محتوا بیا هم د پیدایښت افسانې ته رجعت کوي چې که له یوي خوا انسان له گنده پک دی نوله بلي خوا گلونه لري. دا پوښتنه ورسره طرح کوي چې د څه له پاره او د چا په گوتو جوړ شوي دي؟

په ابراهيمي ادیانو کي دا مساله ډیره په زړه پوري او ژوره څیړل شوي ده. خدای پرښتو ته وویل چې غواړم په ځمکه کي خپل ځای ناستی وټاکم. خدای

چې د اسلام او ابراهیمي ادیانو له نظره ډېر متعالي موجود دی، نو پرېستو ته انسان د ((خپل خای ناستي په توگه ورپیژني)). د انسان رسالت له همدغه خایه پیژندل کیږي چې هغه د خدای استازی دی خو پرېستي اعتراض کوي وایي: ای خدایه! بیا غواړې چې پرځمکه وینی وبهیري؟ (دا ځکه چې د اساطیرو له مخې د مخه هم داسې موجودات وو چې د یوبل وینی یې بهولي).

خو خدای په خواب کې وایي: ((زه په هغه څه پوهیږم چې تاسو پرې نه پوهیږئ)). له هغه وروسته خدای دانسان په هستولو پیل کوي. له همدغه خایه سمبول اورمز هم پیل کیږي چې ډیر ژور شیان او مفاهیم په هغه کې بیانېږي. خدای دځمکې له مخه ډیره خرابه او بویناکه خاوره غوره کوي. نه یو ډیر عالی موجود یا شی یا ماده. په قران پاک کې درې خایه راغلي دي چې انسان له څه نه هست شوی دی؟ ((صلصال کالفخار (رسوب شوي خاوره) بل خای کې وایي (حماء مسنون نه جوړ دی) یعنې له بوینا کې او چتلې خاوري. او په بل خای کې وایي چې له طین (ختې) مې جوړ کړ)).¹

خوپه دغه خټه یا خاوره کې چې انسان یې ترې جوړ او خپل روح یې په کې خای کړ. یوازی روح، نه وینه نه بل څه.

په بشري فرهنگ او تمدن کې د پستی او ذلت سمبول همدا مرداره او بویناکه خټه ده خو له بلې خوا ډیر عالی او متعالي اشرف موجود په کې روح دی، انسان چې د خدای استازی دی، د مردارې او بوینا کې خټې نه جوړ دی، خدای عالی ترین ذات او روح یې ډېر اوچت او *scendent tran* متعالي دي.

په دې اساس انسان له دوه متضادو عناصرو یعنی بویناکې خټې او عالی روح نه جوړ دی نو انسان یو دوه بعدی موجود دی، د والیزم یا ثنویت لري. نور ټول موجودات یو بعد لري. دانسان یو بعد د تعفن او پستی تمایل لري. او خصلت او ماهیت یې د رسوب کولو او توقف تمایل لري. د مثال په توگه کله چې سیندبهری نو روسوبی خاوره تل ته ځي او هلته پاتې کیږي. د انسان په خټه کې راحت غوښتنه او تنبلي او لټي هم ځای لري خو بل بعد یې روح دی. یا د (مذهبي کتابونو په تعبیر) د تعالی یا ترانسیندینتال تمایل لري، نو د صعود او پورته تللو او عروج په لور ډېر عالی تصور لري. یا د دغه دوه متضادو خواوو شخړه په دایمي او ابدی توگه د انسان په وجود کې شته تر هغه چې یو باید غوره او خپل کړي.

خو خدای انسان ته ورزده کوي: نومونه یا اسماء الحسنی! خدای پرېستو ته امر کوي چې انسان ته سجده وکړي. هغوی وايي: مور له اوره پیدا یو او دی له بویناکې خټې پیدا دی خو خدای وايي: زه په هغه څه پوهیږم چې تاسې پرې نه پوهیږئ، نو بیا له پرېستو د نومونو پوښتنه کوي. پرېستې پرې نه پوهیږي. له انسانه پوښتنه کوي. انسان ځواب وايي نو پرېستې په دې ازموینه کې پاتې راځي. نتیجه دا چې انسان په هغه څه پوهیږي چې شیطان او پرېستې پرې نه پوهیږي. انسان په دې ازمایښت کې خپله برترې ثابتوي. جوتیري چې د وجود اصالت په علم او پوهه کې دی نه په اصل او نژاد کې.

غني خان ستر او متفکر شاعر د ژور فکر او عقایدو خاوند په خپلو ټولو اشعارو کې په انسان او د هغه په وجودي اصالت متمرکز دی. د هغه په کلام کې د والیزم (ثنویت) له سر نه تر پایه د انسان له وجوده سرچینه اخلي او تر پایه په دې خط کې درومي.

انسان ته:

بني ادم ته قصیده

لوی شي گوداگيه او ټوپونو نه دي خار شم
 ای د گنده ډکه دگلونو نه دي خار شم
 جوړکړي دچا گوتو شولي جوړ دڅه له پاره؟
 خار دي د قلمه دحرفونو نه دي خارشم
 یو پوکي د باد يي څه درنگ او جنگ خبري کړي
 ای دسحرخوبه دخوبونو نه دي خار شم
 حسن دي ايجاد کړو مشغولا دي خان له جوړه کړه
 خار دي له مستي نه د سازونو نه دي خارشم
 علم دي دخيال دی خيال دي خوب او خوب دي خيال دی
 دومره غټوغټوکتابونو نه دي خار شم
 پوه په سود او زيان د سود او زيان به چيري ته نه شي
 خاردي له خندا نه د ويرونو نه دي خار شم
 دوه گړي ژوندون له دي څو قسمه نخري جوړي کړي
 خار دي د سجدو له تکبيرونو نه دي خار شم
 ستورو او سپوږمي سره د راز او نياز خبري کړي
 ای دخاورو گله د رنگونو نه دي خار شم
 کوم دتيارو کور ته مسافره! سترگي ځي
 خار دي دمانو، د محلونو نه دي خار شم
 گوتي دي اسمان ته او پاپي دي ډوبي خټو کي
 لوی شيگو ډاگيه! د ټوپونو نه دي خار شم^۱

د شاعرانه عرفان چې هغه ته ((ذوقی یا د نظری)) عرفان ځانگړنی هم وایي په دې اصل ولاړ دی چې سیستماتیک نظری بنسټونه نه لري.

د عرفان په باب داسې استدلال هم کیږي چې دا ډول عرفان هیڅ ډول ترتیب او بنسټ نه لري. له استدلال نه بهي زاره دی. ځان قلبي وارداتو ته سپاري. عارف هرڅه چې یې زړه غواړي وایي. د دغه شاعرانو کلام او اشعار د هیڅ ډول اصولو پیروي نه کوي. بلکې له یو اخلاقي درس نه بل ته تیریری.

په عرفاني شاعرۍ کې چې د دغه مکتب عرفاني شاعرانه روح خپل اوج ته رسیږي او د شعر د باور کولو او معتقد کولو له قدرت نه گټه اخلي. د شعر د باوري کولو دغه قوت یو شعري انتقال دی چې د استدلال او منطق له لارې نه تر لاسه کیږي.

په تصوف کې یو څرگند او ډېر په زړه پورې عنصر حماسي او شاعرانه روح دی چې کیدای شي د بودايي رهبانیت او یا د اریایي زردشتي روح اغیزه وي. په فارسي ادبیاتو کې دغه روح (حماسي شاعرانه) لومړی وار د بایزید بسطامي له خوا هست شو او وروسته یې په ټولو ادبي اثارو کې نفوذ پیدا کړ چې د زاهدانه ترهې ځای عشق نیسي او په عشق کې اوج ته رسیږي. البته د دغه صوفیانه حماسي اړخ د ((هبوط)) له پېښې سره تړاو لري چې خدایي روح د آدم په تن کې ځایول کیږي. د روح دغه سفر حماسه او بیرته خپل اصل ته په ورستیدلو بدلیری. دغه تاویل چې د لومړیو صوفي عارفانو په اثارو کې ځلیږي په درېیمه او څلورمه هجري پیړیو کې په بصره، بغداد او شام کې د منصور حلاج د عشق په حماسه او سرښندنه پای ته رسیږي. دا یې ډېر ستر مثال دی. د آدم د روح د هبوط اسطوره د انسان حماسه ده چې خدای په حضور کې یوه پېښه ده او په ادبیاتو کې یې ځای نیولی دی.

دلته دغني خان په دې شعرونو او نظمونو کې د انسان د یوازیتوب او د هغه د روح حماسه په بڼه او شاعرانه ډول تمثیلېږي. په اگاهي او خبرتیا سره د خلقت او د کایناتو د پیدایښت او د جانان ننداره کوي. شاعر د انسان له دریځه ځان یوازې احساسوي، همدارنگه د جبر او اختیار مساله مطرح کوي. وایي چې د ځمکې لایق نه وم نو اسمان ته دې ولي بللم.

عشق هغه موضوع ده چې تل د غني په اشعارو کې را ځلېږي. د هغه شور او جذبه وجد او هیجان د ښکلا په لور له همدې ټکي پیل کېږي.

یوازیتوب د انسان یوه عمده ځانگړنه ده. په وجودي فلسفه کې دانسان یوازې والی ترزیاته حده دغني په اشعارو کې په عارفانه بیان سره ځای لري. د الکیس کارل خبره ده چې وایي: انسان په هماغه اندازه چې له ځانه د بهرجهان په ننداره دی او پام ورته کوي نو له خپله ځانه لیري کېږي. او خپل حقیقت یې له یاده وځي. ((

خو غني خان په دې مطلب هم له هرچا ښه پوهیږي چې وایي :

په جومات کې مې ونه موند په مکه کې رانه ورک شو
خدای مې زړه کې را پیدا شو چې مې مخ دیار کړو ښکل

هـ: د غني جانان:

شاعر په را وروسته نظم کې هم له شک نه پیل کوي، خو دا دیکارتي شک نه دی. دا د قبلي او جانان ترمنځ دوه زړه توب دی چې ډېر ژر د لویو عارفانو په څیر یقین ته رسیږي. شاعر ډېر ژر دې ته را گرځي چې کله خلاق هست شول نو دخالق تجلي ولیدل شوه. هغه وایي زه (انسان) هم په داسې حال کې چې هم نیشه وم او هم مې شکر باسلو د جانان د مخ په ننداره

پروت وم خو اوس چې زه(انسان)د یوازیتوب په سمندرکي لاهو یم نوپوښتنه را پیدا شي چې څرنگه د یوازیتوب له دې برزخ او یا د یوازیتوب ب د دی بي پایابه سمندرنه پورې وتلی شم؟ دا عذاب له کومه ځایه له ما سره مل شو.څرنگه په ځمکه کي یوازي پاتې شوم چې کله مي په ځمکه کي د پاتې کیدو وړتیا نه درلوده نو ولي دي اسمان ته وغوښتم. غني (انسان) چې کله د خپل تعادل اوله خپل عرف نه ووځي اوله خپله ځانه را بهر شي. د درك اومعرفت لوړ پړاو سره وصل شي نو بیا په دې ((خره جهان کي))چې د غني خان دې شعرته چې وايي:

دسیند له سپینو شـگونه مي جوړکړلو محل
دي ټول خرگي جهان ورته حیران حیران کتل

جانان

کله مخ په قبله کړم کله مخ کړم وجانان ته
هیڅ په فرق یې پوه نه شوم ربه خیر مي کړې ایمان ته
هغه ورځ چې خلق پیدا شو دخالق په تجلی شو
زه وم پروت مخمور، مشکور په سجده مخ دجانان ته
اوس زما په بیکسی کي دمستی لمغړې ویني
چې زه دځمکي قابل نه وم ولي تا بوتلم اسمان ته
دخبرو یې څوک نشته، غني ځان سره گونډېري
لیونی یې هله بولي چې یې وگوري جانان ته¹

حال د غني:

د حال زما په نظم کي هم دا فکري خط پر مخ ځي. شاعر له یوازوالي او گوبنې والي فریاد کوي. د هیلو او امیدونو د برباد شویو امیدونو خبره بیا را اخلې. د انسان ژوند په یوازیتوب کي ((برزخي)) ژوند ته ورته دی. دهیلو او امیدونو څرک ورته لکه سراب دی. ځواني او عمر په کي خاوري کيږي. خوبالاخره هغه په دې وس پیدا کوي چې له خپل شور او فریاد نه دا حقیقت ووايي چې:

په جومات کي مي ونه موند په مکه کي رانه ورک شو
خدای مي زړه کي را پیدا شوچي مي مخ د یار کړو بڼکل

زما حال ټول شعر په لاندي ډول دی:

هیڅ د عشق له غمه نه دي برابر غمونه کل
چي دیار فراق دي ووی دغه دي دخدای وهل
چي مي زړه د ایرو ډېر شو د قارون خزانه څه کرم
چي لالی مي خواکي نشته څه کرم گل څه کرم بلبل
چي دونیا یي شي برباده اخرت به یي څوک بڼه کا
چي د زړه پښي مي شوي شلي څه به کرم دامید زغل
زه په طمعو طمعو وسوم په ځوانی مي ځان کړو خاوري
چي هیڅ چا زغملی نه شو هغه ما په ځان زغمل
بي جانانه جنت څه کرم؟ بي وطنه بادشاه څه وي؟
یا به ځان پسي لاهو کرم یا به یي کرم دپټکي گل
په جومات کي مي ونه موند په مکه کي رانه ورک شو
خدای مي زړه کي را پیدا شو چي مي مخ دیار کړو بڼکل

غني بد په ژړا ښکاري، کني ده به وو جوړ کړی
په سيلاب د سوخت داوښکو اباسين دریاب يو بل ¹

۱۹۳۰ اتمانزي

ددې بحث په پای کې به بده نه وي چې دسوريایي فیلسوف اوپوه علي احمد سعید په خبرو دا بحث پای ته ورسوو. هغه په دې خبرو کې هم د شعر د ارزښت یادونه کوي او هم په شعر کې هغه جادويي خصلت چې د ناپيژندل شوي نړۍ په پيژندلو کې له انسان سره مرسته کوي، پام را اړوي.

ادونیس لیکي: شعر په مورکي له نورو سره په اړیکه کې د ښکلا له پلوه ډېره زیاته علاقه، مینه، پیوند او انسانیت ایجادوي. دا ځکه چې دحقیقت له اړخه د حقیقت د کشف ډېر زیات قدرت لري، همدارنگه دحقیقت او جوهر د بل بعد په کشف کې هم ډیر پیاوړی دی. حقیقت دې بعد ته اړتیا لري، نه یوازې له دې امله چې له هغه سره یو شان او واحد اومتحدشي. بلکې د وحدت له پاره هم بل پردی والی یې دا دی چې زما حقیقت ماتہ را څرگندوي او ما له هغه سره اشنا کوي. شعر ددغه فرديتونو دلیلو امکان را منځ ته کوي. په داسې حال کې چې پرله پسې هستونه اونوي هستونه یا تخلیق مور په یو نړیوال انساني یو والي کې له سره اعاده کوي. په دې خوب کې چې بشپړه بیداري ده، انسان په ورورگلوۍ سره دنړۍ د بدلون له پاره کارکوي چې دهر اکلیتوس خبره تکرار شي:

((انسانان په خوب کې په وروړگلویزه توگه هڅه کوي چې بڼه د دنیا جوړه کړي))¹

و: غني خان ملاچرگک يا د سير وسلوک مرغه:

غني خان په خپلو اشعارو کې دالوتونکو، خزنده او حیواناتو په اړوند یو لړ طنزیه او مزاحیه شعرونه هم لري. د دغه طنزونو شاته ژوره معنا هم پرته ده. په دې شعرونو کې اساطیرو او عرفاني مسایلو ته هم اشاره شویده خو دا ټولې څرگندونې د غني د هستوونکي فکر په انداز او د هغه د مشخص نظر تابع دي. د غني خان په اشعارو کې یو شعر د ملاچرگک په نوم هم شته چې د شعر پیل، منځ او پای د پوره غور او دقت وړ دي. د دې له پاره چې د شعر محتوا ته داخل شو اړه ده چې د ملاچرگک په هکله د افسانو په بنیاد څه ووايو.

په عرفاني او تصوفي فرهنگ کې د ملاچرگک تعبیر او تفسیر ډیر ځله راغلي او یادونه یې شوی ده خو د غني په شعر کې ملاچرگک سمبول هم او اسطوره وي مرغه هم دی. ملاچرگک مشهور مرغه دی چې د سر له پاسه د اري په څیر قرقره لري. دا د سلیمان دمرغه په نوم هم یادېږي. په کلاسیک عرفاني ادب کې بیلابیلې معناوي او د مختلفو حالاتو او شیانو کنایه او سمبول دی. په منطق الطیر کې د سیر وسلوک کنایه ده او هم په سلوک کې د سیمرغ په لورد مرغانو لارښود دی.

۱. ادونیس (علي احمد سعید) تیوف و سوریالیزم (ترجمه حبیباله عباسي) چاپ تهران: سخن سال ۱۳۸۵ ص ۲۲۱

مرحبا ای هُد هُد هادي شده
درحقیقت پیک هر وادی شده
ای به سرحد سبا سیر تو خوش
با سلیمان منطق الطیرخوش

مشهور اشراقي فیلسوف او عارف شهاب الدین سهروردي وايي:

کله چې هُد هُد یا ملا چرگک د بومانو په منځ کې د لاروي په څیر د هغو په تم ځای کې نزول وکړ. ملا چرگک په زیات بصیرت لرلو مشهور دی، بومان په ورځ رانده وي چې په عرب افسانو کې هم زیاته مشهوره کیسه ده.

د سهروردي په اثارو کې راغلي چې هُد هُد په خپل سیر کې پرمخ ولاړ یعنی الهام اوزمور پر سر لمر شو. کله چې د سیوري غاړې ته ورسید هیولا لا هم غوښتل چې له صورت نه لیرې اوگوبنې شي. دلیل دادې چې لمر او تورتم هیولا اوصورت غواړي.

د غني خان د ملا چرگک په شعر کې د سلیمان او ملکه سبا ذکر هم شوی دی. دا په اسلامي تمدن او فرهنگ کې مشهوره کیسه ده چې په ځانگړي توگه په عرفاني برخه کې دتمثیل له پاره راوړل کیږي. په فارسي ادب کې عطار نیشاپوري څو ځایه یادونه کړې ده او په دې اړوند اشعار لري خو د غني خان د ملا چرگک شعر توپیر له هغو سره په دې کې دی چې دی ملا چرگک د پښتني فرهنگ په چوکات کې تمثیلي او د هغه عرفاني پیغام را برسیره کوي.

د پښتو د کلاسیک عرفاني ادب نامتو شاعر میرزا خان انصاري هم څوځایه یادونه کړې ده.

دا گویا هُد هُد چي راغی له سبا
 ومشتاق ته یي ووی له هبا
 ده عجب دحال په ژبه خُواب ورکه
 راشه راشه بلی بلی مرحبا
 کل جهان له محبته پیدا شوی
 دا ربنـتینی عشق د کل جهان ابا
 دغافلوناپوهي توره تیاره شوه
 د عارفو فهم سپین لکه سبا

(۲۴-۲۳)

د ملا چرگك عرفاني داستان حضرت سليمان پیغمبر ته ورگرځي چې په بیت المقدس کي د انس او جن پرندو او چرندو پادشاه وو او په هرڅه یي فرمان چلیده. سليمان خپل قوم توحید ته را بللومرغان او څاروي خزندی اوڅرندی د هغه تر فرمان لاندې وي. وایي چې یوه ورځ سليمان ټولي پرندې را وغوښتلې چې دسليمان د تخت له پاسه چتر جوړ کړي. پرندو چتر جوړ کړ او د لمر مخه یي ونيوله خو په دغه ورځ ملاچرگك نه وو، د هغه ځای تش وو. له هماغه تش ځایه د لمر څاڅکی په سليمان ولگیده. سليمان د ملاچرگك د غیابت په باب وپوښتل. ملاچرگك وروسته حاضر شو او په ادب یي وویل: چې زه یوه نوی خبره او نوی پیغام لرم. زه په یمن کي وم. د یمن په خلکو یوه بنځه یا ملکه حکومت کوي. هغه د لمر پرستش کوي. اولسونه یي فرمان وړي، سليمان ملاچرگك ته وویل چې ته به زما فرمان ملکي ته یوسي او د هغې پر تخت به یي واچوي. هغه هوکړه رقععه یي په مینوکه کي ونيوله او د ملکه سبا پر تخت یي وغورځوله په رقععه کي لیکلي وو چې توحید ومنه الله یو ذات دی. پیراون وحدانیت ته راوبوله. ملکي سبا

له خپلو سلاکارانو سره مشوره وکړه. دجنگ پر خرابی یې غور وکړ. پریکړه یې وکړه چې باید سلیمان وازمویل شي چې که پادشاه وي سوغات به واخلي اوکه پیغمبر وي نو سوغات به رد کړي. کسان یې له سوغات سره سلیمان ته واستول. سلیمان سوغات رد کړ او ورته ویې ویل زه الله پاک د بحر و بر پادشاه کړی يم. وچه اولنده، پرنده اوڅرنده زما په اختیار کې دي. د سوغات وړی نه يم. ملکه سبا د دې خبر په اوریدو روانیږي او ترمخه چې ورسیري جنیانو د ملکي تخت د سلیمان په امر د سلیمان دربار ته وړي وي، ملکه په ورتگ سره خپل تخت ویني او حیرت کوي په سلیمان ایمان را وړي او ورسره واده کوي. ملاچرگک د دې وساطت لوی ریباز او لوی استازی دی. دغه اسطوره په تفصیل سره په قران او نورو مذهبي کتابونو کې راغلي دي.

خو لکه چې په سرکي مو وویل د غني خان دا شعر دا پورته کیسه هم کوي او نوره کیسه هم لري. لومړی به دشعر یوه برخه ولولو.

ملاچرگک

زیر دې کمیس دی
 خر د خبنتگ دی
 شمله دې نیغه ده
 اوکوت دې برگ دی
 ټوله ورځ کن کن کن
 په خان مینه
 چا خوار چنجي پسي
 کونده کوینه
 نمایشی شان یی

کړې د نخرو الوته
 د مشروټو نه پک
 ستا قدمونه، کاته
 پخې پخې دې سترگی
 دې د (پشتو) په شان
 په درینجه درینجه تله
 دې د ټټو په شان

۱. داسې بریښي چې د ملاچرګک د شعر لومړۍ برخه یوه کنایه او طنز دی. مور په دې شننه کې ورور ورو او قدم په قدم ددغه موجود پیژندنې ته ورنیږدې کیږو او په پای کې یې په سترگو وینو. د دې طنز کرکتر دغني خان د برداشت او د شرایطو په چوکاټ کې د هغه درک او عرفاني پوهه ده. دا کرکتر مرغه نه دی بلکې دمرغه په وجود او کرنه کې دیو موجود تمثیل دی. داسې کرکتر دی چې د ملاچرګک په څیر ټوپونه وهل یې عادت دی. ددغه کرکتر ترسیم د هغه دکمیس او خبنتګ نه پیل کیږي. انساني ټولنه له رنگینو بکه ده. کسان هم د پړندو او څرندو دحرکاتو په تمثیل کې ترسیم کیدای شي، داسې چې ټولې چارې یې نخره بازی ته ورته وي. هغه په دې طنز کې خپل یو دوست هم له پامه نه باسي (پشتو) او د هغه ونه او قدم ورته مثال راوړي. ملاچرګک چې کله په ځمکه کښیني نو درینجکي او ټوپونه وهي او د هغو یادونه کوي چې یابو او ټټو ته ورته دي خو له دې ځایه وروسته د ملاچرګک اسطوره وي نقش هم یادوي.

د سلیمان ع دلالي؟
 نوم او صافه د امام؟
 یو خوا قبا او تسپي؟
 بل خوا پیاله او خیام؟

یو خوا سپین روبی ملک
 مریی د رسم او قانون؟
 بل خوا د مینې دلال
 بندي د رسم او افسون!
 یوخوا تنگی تاریکي
 د بل د خیال سودا
 د بال او بچ سودا
 د خان او مال سودا
 بل خوا د بل په مینه
 خان او ناموس ورکول
 پت شایاشي له د زره
 د خار جلوس ورکول
 یو خوا د بل سترگو کي
 د درنیدو تالاش
 بل خوا د ماتو خانگو
 د الوتو تالاش
 زبرگ او معقول پخنيه
 پکه په سر ملا
 تا کي بنکاریري ماته
 د ژوند عجه قصه

۲. په دویمه برخه کي چي پورته شعر کي یې مفکوره حرکت کوي، ملا چرگک
 ته ورته کرکتر لږ څه روښانوي. د سلیمان (ع) او د ملکه سبا ترمنځ اړیکو
 ټینګولو ته اشاره کوي. د دې موجود له نوم سره د ملا کلمه هم وصل ده. د
 امام په څیر ملا او قبا لري خو د خیام په څیر پياله هم پورته کوي. که له یوې

خوا د ثواب په لار گام اخلي له گناه نه هم خالي نه دی او د سر غړاوې او نافرمانی جوگه هم دی، خیام د بغاوت رمز دی. دا کرکتر د ملکی او د قوم د مشرۍ دعوه گیر هم دی یعنی چې لارښوونه کوي، امر ونهې کوي. کوم چې د خدای ځانگړنه ده. په ظاهر کې د قانون ساتنه هم کوي چې د قانون ماتوونکی هم دی. متضاد او جنجالي ترکیب لري. په دې موجود کې چې د ملا قبا او تسبیح لري د امامت دعوه هم کوي. د مشرۍ او رهبرۍ دعوه هم کوي. سخت پر ځان مین دی. د خپل ځان او خپلې کورنۍ په غم کې دی خو د خپلو گټو د ساتلو له پاره دلالي هم کوي. د زورگیریو او ځانه پورته خلکو خیال هم ساتي د هغه له سترگو نه د اطاعت او کرنو امر او دستور اخلي. د ځان د ساتلو له پاره په خپل ننگ او ناموس هم اړ نه دی. د دې په خوا کې چې د بل په سترگو کې د ځان په نسبت امر لولي او د اطاعت له پاره یې مټې را نغاړلي دا هڅه هم کوي چې د مقابل لوري په ذهن او دماغ کې ځان د یوې مقربې څیرې په توگه را پیژندل غواړي. لاس نیوی او چاپلوسی او جگې جگې یې دنده وي خو د خپل حقارت د پټولو له پاره دا هڅه هم کوي چې څرنګه والوزي. ددې ټولو هڅو په ترڅ کې دا ملاچرګک دی. بزرګ دی. د ولایت مقام لري. د ولایت او روحانیت دعوه هم کوي او د ملایي پگری هم پر سر کوي خو انساني روح د هغه په تن کې کښته پورته کیږي هغه چې دروند امانت په اوږو اخلي او د شیطان د وسوسې بنکار هم دی خو شاعر د همدې شعر په درېیمه برخه کې په ملاچرګک کې بل داستان لولي او دا دهغه عجبه کیسه ده.

چه کله ته والوزي
 (ملکه سبا) ووينم
 د بحر و بر بادشاه
 وري شان جوني ته

قربانوي خوشحالي
د غم ميرمني ته
د گل خندا ووينم
د لولکي پرواز
د محمود وري سترگي
معصومه خله د اياز
زه د آدم د جورښت
په وجه راز پوه شوم
په خپل انجام پوه شوم
په خپل آغاز پوه شوم

۳. شاعر د ملاچرگک په شعرکي دهغه په الوتلو کي دملکه سبا تصوير ذهن ته راوري او دده په وسيله دبحر وېر پادشاه يعني سليمان دهمدغه موجود په څيره کي دمحمود او اياز يعني دسلطان محمود او اياز مريي عرفاني کيسه ياد ته راوري چي څرننگه محمود د دونيا ټوله بنکلا د اياز په سترگوکي لیده. دا مينه په اسطوره بدله شوه خو دشاعر په وروستيو بيتونو کي جوتيري چي وايي ادم چي کله الله پاک له ختو جوړ کړ په دې کي يو راز وو. د دې راز څرگنددی. الله پاک دخپل شتون او ځان بنودلو له پاره انسان هست کړ. انسان د دې له پاره نړۍ ته راغی چي خدای خپله څيره اوخپل قدرت وبنايي نو د الله خليفه دی. دځمکي پر سر د انسان د راتلو او د هغه د فنا راز ټول په انسان کي دی. مينه، عشق او د قدرت ليوالتيا او د هغه د((من)) اوانانيت موجوديت په انسان کي د خدای د موجوديت رازونه منعکسوي.

د غني خان ملاچرگک هم يو پرنده نه ده. بلکي انسان دی. هغه انساني روح دی چي دثواب اوگناه ترمنځ واټن کي سرگردانه دی.

درېم څپرکی غني خان او بنکلا پېژندنه

غني وايي:

چې دا روح مې په بنکار ووځي درنگونو په خوبونو
که نور نه وي د تپرو زه رنگيني نورونه جوړ کړم
چې دېنایست شم زه ليواله دصحرا هره ذره کې
په زرهاوو بوستانونه په لکها گلونه جوړ کړم
دا چې ته، ته يې اودا ته يې، دا چې ستا مستي رڼا ده
دايم زه يم دا بس زه يم، دا زما ژړا خندا ده
دملاخبرې پرېرېده مامله ستا اوزما ده

داداستان دلورې نه دی دا قصه د عشق اوساه ده
دا زما بي سره ژوند کي پټ ستا حسن او کمال دی
دا زما کمزوري سترگي ستا د زورجاه و جلال دی

(۱- ۵۶۳)

الف. غني او بنکلا پېژندنه:

یوه مساله چې دغني خان په نړۍ لید کي پرې لږه او یا په څنگ ځيني نظر شوی دی. د غني خان د بنکلا پېژندنې یا استیتیک موضوع ده. په یوه رساله کي غني خان د رنگ او نور شاعر گڼل شوی دی او په یوبل ځای کي هغه د مینې او لیونتوب شاعر گڼل شوی. نورو هم ځای ځای په دې هکله څیړني کړي دي خو د غني خان دغه استیتیک احساس په تسلسل سره لږ څیرل شوی یا د دې احساس ریښوته لږه پاملرنه شوي ده.

غني خان د شعر او ادب په ډگر کي ساده هستونکی نه دی. هغه په یوڅه خپل فکر او حواس متمرکز کوي. په خپل چاپیریال او طبیعت نظر اچوي خو هغه څه په کي گوري چې نور یې له لیدلو بي وسه دي. په بنکارندوکي هغه دوه ډوله بنکلا ویني، یوه هغه ظاهري بنکلا ده چې د شهود په دونیا کي خپل موجودیت له ځانه ظاهروي بله هغه بنکلا ده چې د شاعر حواس نه بلکي دروني او باطني دونیا یې د پوهیدني حکم کوي. ځيني کسان په دې باور دي چې دا د غني خان یو خاص او د هغه دروني شخصیت پورې اړونده یکي یواځینی لید دی چې د بنکلا په باب یې لري. یا یې د هغه د فطرت زیرنده بولي. دا سمه ده چې په هستونه کي د هستونکي ((خالق فردیت)) رول لري خو له عامو فکري بڼو او نورمونو هم نه شومنکریدلای.

د بنکلا پیژندنې مسالې ان له لرغونو زمانو د فیلسوفانو ذهن بوخت ساتلی دی. په لرغوني یونان کې د اکثرو فیلسوفانو له خوا مطرح شوي ده په رنسانس او له هغه را وروسته پیریو کې د بنکلا پیژندنې مسایل مطرح شوي او پرې بحث شوی دی. کانت او هگل په دې اړوند ډېر په زړه پوري او هر اړخیزه نظریات وړاندې کړي دي. په دې لړ کې د غني خان د استیتیکي احساس درا سپړنې له پاره به بهي ځایه نه وي چې لږ تر لږه په دغو کلاسیکو نظریاتو تم شو.

په لرغوني یونان کې افلاطون دسقراط د بیانو په تعقیب خپل اندونه را ټول کړل. د افلاطون دمیلمستیا په خبرو اترو کې چې ډېره مهمه گڼل کیږي، له بنکلا سره له یوې ځانگړې زاویې مخامخ کیږو. د یاد فیلسوف په دې مکالمو کې بنکلا علت نه بلکې معلول دی. هغه څو واري بنکلا د عشق (اروس Eros) نتیجه بولي. د افلاطون په عقیده بنکلا په دواړو خواو کې د اروس یعنی شهواني اوربنتیني عشق څخه نه زیږیږي. کله چې وایو: ((د بنکلا پیژندنه ستونزمن کار دی ستایلي یې نه شو. بلکې یوازې بنکلی اروس د ستاینې وړ دی. مور هڅه کوو چې هغه دبنکلي په توگه خوښ کړو.)) (۵۹-۴)

افلاطون د میلمه پال یعنی اگاتون له خولي بنکلا له نیکی (د شرضد) سره یو ډول انگیری، په دې برخه کې سقراط د یوې بنځې چې دیوتیما نومیږي مثال راوړي. هغه وایي چې دا میرمن د عشق او مینې په برخه کې زما استاده وه او کرامات یې هم درلودل چې له هغه جملې یو دا وو چې د وبا بلایي د لسوکلونوله پاره د اتن له خلکو لیرې وساتله. سقراط له دې خبرو وروسته د بنکلا په باب د تیما خیره را نقلوي. دا د هغه څه پر خلاف وو چې سری فکر کاوه، د عشق هدف پخپله بنکلا نه ده. بلکې د بنکلا گټور توب دی. هغه دا خبره هم توضیح کوي چې بنکلا او د هغې د گټور توب له پاره

هڅه له ابدیت سره تړاو لري. هغه څوک چې د عشق په لار کې ټول پړاوونه وهي. په دغو پړاوونو کې د بڼکلا د زیاتو مواردو سره اشنا کیږي. بالاخره ((د لارې په پای کې)) له ډېرې حیرانونکې بڼکلا سره مخامخ کیږي چې هغه ابدی او تلپاتې هستي ده، نه منځ ته راځي اونه له منځه ځي. غني په عارفانه احساس سره هم دغه ډول بڼکلا انځوروي.

مینه او حسن

ستوري ته اسمان کې یوه ورځ ووی هلال
خدای آدم له مینه ورکړه مور له تش جمال
زه به په خندا ورکړم دا خپل بڼایست دکمال
ماله که یوڅاڅکي مینه راځي څوک په سوال
مینه حقیقت حسن سایه حقیقت ده
حسن له زوال شته مینه نه لري زوال

(۱-۴۴۴)

غني خان نه یوازې د یوه شاعر په حیث د بڼکلا له مسالې سره تماس نیسي بلکې هغه د یوه هنرمند په توگه چې هم په رسامی کې استاد دی او هم د شهود او وجود د عالم په باره کې پوهه لري، او هم په موسیقۍ پوهیږي. دا ټول ددې سبب کیږي چې د هغه بڼکلاییز درک او پوهه هم یو بنسټ پیدا کړي. غني که له یوې خوا د تیگور د شانتي نکیتن (دارالامان) شاگرد دی نو له بلې خوا د هند د لویې وچې د ((بودايي مدنیت)) د خصوصیاتو او کیفیاتو نه ډېر اغیزمن دي. د لویدیځې نړۍ تمدن یې په خپل عمر او ځوانۍ کې تجربه کړی دی. غني خان دگوتم بوده په باره کې وايي:

گوتم بوده رښتیا ویل چې: (پیداشوی نو پناه شوی)

دا داسې جوارې ده، هر یو داو یې دی تاوان،

یا لس کاله یا شل افته کې تېرکړي

اخیر یې چیرته تورو تارخانو ته کړي روان

لږ عیش، لږه ځوانی، مال محبوبه بس دا وایه

بس یو خیام خبر وو نور رانده دي شاعران

د غني د بڼکلا پیژندنې احساس له هغه څه ډېر وړاندې او پیاوړی اوڅو
اړخیزه دی چې فکرکړي.

د فلوطین مشهور اثر چې انیاءدونه نومېږي د هنراو بڼکلا په باب افکارو
کې په زړه پورې بحثونه مطرح کړي دي. دغو بحثونو په اسلامي عرفان
هم ژورې اغیزې کړي دي خو د فلوطین انیاءدونو شپږمه او اتمه رساله او
پنځم انیاءد چې د معقولي بڼکلا یا د پوهیدني وړ بحث دی، په شپږمه رساله
کې راغلي دي. په دې رسالوکې هغه څه موجود دي چې خلک ځانته را
جلبوي او د هغه حضور د یو بل په نسبت اوډکل په نسبت داجزاوو تناسب
دی چې د بڼکلا د موجودیت سبب کيږي. د بڼکلو رنگونو په زیاتولو سره د
دې سبب کيږي چې یو شی زموږ په نظر بڼکلی راشي خو فلوطین دغه
تعریف نا بشپړبولي:

لومړی دا چې دا بڼکلا د مرکبو مواردو پورې منحصره کيږي او په نتیجه
کې په ډیرو برخو کې ډېر بڼکلي نه بلل کيږي. ان تر دې چې واحد اواز یا
یو رنگ اوساده هم کیدای شي ډیر بڼکلي وي. له بلې خوا د ستورو ډک

اسمان چې په هغه کې گڼ ستوري موجود وي، تناسب نه لري خو بنکلا لري. برسیره پردې ځینې څیرې پرته له دې چې دهغو په تناسب کې کوم بدلون راشي کله بنکلي بریښي او کله نا بنکلي، نوڅنگه ویلی شو چې د بنکلا په افکارو کې دتناسب پلټنه وکړو. (۷۰-۴)

فلوطين تناسب یوې خواته کوي او دا پوښتنه را منځ ته کوي چې د بنکلا علت اوسبب څه دی؟ هغه وايي زمور روح او یا نفس ((دخپل طبیعت په اساس له معقول او حقيقي وجود سره تعلق لري.)) نو هر کله چې له یو شي سره مخامخ شي چې ورسره اشنا دی نو هغه یې خوښیږي. په حرکت او توپونو راځي او له هغه څه چې خپله یې لري، په یاد راوړي. ((نو مساله دا ده چې د بنکلا اومحسوسو بنکلو شیانو او معقولو بنکلو شیانو ترمنځ کوم ډول ورته والی موجود دی؟

غني هم نه یوازې د یوه شاعر په توگه د بنکلا له مسالې سره تماس نیسي بلکې هغه دپوه هنرمند په توگه چې د شهود او وجود دعالم په باب معرفت لري. ټول ددې سبب دي چې د هغه بنکلاییز درک اوبوه هم متعالی بنسټ ولري. غني په خپل شعر کې دوه مفاهیمه په متعالی توگه پرستش کوي اوپالنه یې کوي چې یوه مینه ده اوبل بنکلا اوحسن. د غني بنکلا بیزه پوهه هم د فلوطين د نظر له مخې په شهوداتو کې نه ایسار یږي بلکې وړاندې ځي. هغه وايي:

سپوږمۍ مسکئ شوه وی دا تول دڅه کړي
مینه کې مره څوک تلل نه کوي
په سور بهار کې دگلونو حساب
خانده مستیره اوچرچي کوه
ددې لکها سوالونو یودی خواب

خه کښینه گوډ دې دباغچې کوه
د زره وطن کې دسر لاره نشته
د فکرجال به خه کړي
د یار حساب له خپله یاره نشته
سپوږمې مسکې شوه وی دا ټول دڅه کړي
مینه کې مړه څوک تلل نه کوي

یاد مفکر او شاعر د ښکلا د یو سمبول په ژبه وایي چې ((مینه کې مړه
څوک تلل نه کوي.)) هغه دوه قلمروه په گوته کوي. سر او زره. د غني هدف
له زره نه د تن او وجود هغه مرکز نه دی چې ټول جسامت ته وینه ورکوي.
بلکې سر د عقل سمبول او نښه ده او زره د عارفانو او صوفیانو د اشراقی
پوهې مرکز یا د روح او روان نښانه ده. هغه د ښکلا څرکونه له همدې
زاوې ویني. شاعر په یو بل شعر کې د افلاطون په څیر د ښکلا پیژندلو ته
د ارزښتونو او کټورتوب معیار هم نه هیروي.

پاتې دي نه وي چې د کارل گوستاویونگ په نظر ټول هنرمندان په خپل
شخصیت کې او د خپل ژوند په طرز کې یو ډیر ابتدایي اړخ هم لري. یا د
هنرمند په ناخود آگاه کې یو پټ او پېچلی حالت موجود دی او داکوم نوی
کشف هم نه دی. گنوستیکانو داسې تصور کولو او دې حالت ته یې پلروما
ویل. دا د کمال او تعالی داسې یو حالت دی چې په هغه کې اضداد لکه هو
او نه، شپه او ورځ او نور سره یو ځای کیږي. (((۷-۱۷۱)

دې شننې ته ورته حالت مورن د غني خان په اشعارو کې زیات وینو :

ای د لیونیانو نیکه

ای د لیونیانو نیکه لمونځ بڼه که مستي بڼه ده؟
 حسن جوړېدل بڼه دي که حسن پرستي بڼه ده؟
 وی بڼه ده مستي بڼه ده خو زړه پاک لکه اینه غواړي
 دا دریاب هضمول دسمندر هومره سینه غواړي
 حسن جوړېدل دبنده عشق دکمال دی
 تور د غم دریاب کي سور خمار د وصال دی
 او ای زما بچیه! دجانان یي مینه لا بڼه ده
 نوم یي بڼکلی لا بڼه دی جلوه یي رنگینه لا بڼه ده
 ای د لیونیانو نیکه ما ر بڼه که ملا بڼه دی؟
 تن مي پک له زهرو که زړه مي دبلا بڼه دی؟
 ای زما بچیه وی پېران لره انگار بڼه دی
 مری له پیشو بڼه ده، چینځي له بنامار بڼه دی
 تا له لیونتوب بڼه دی مستي بڼه ده صحرا بڼه ده
 چا له طاعون بڼه دی چا له سوری دمولا بڼه دی
 داد دونیا رنگ دی دا دونیا رنگینه لا بڼه ده
 زیره بڼه ده توره بڼه ده تکه سپینه لا بڼه ده
 ای د لیونیانو نیکه حسن که وفا بڼه ده
 برخه دمجنون بڼه ده هم برخه دلیلی بڼه ده
 بڼه ده فقیرې نیکه که بڼه پېره دونیا بڼه ده
 گل د صنوبر بڼه دی که کلا د محبوبا بڼه ده
 وی ای زما بچیه! سور عقاب له دغره سر بڼه دی
 گل د صنوبر له بڼه او گل له صنوبر بڼه دی
 جام له قلاری او سمندر له طوفان خوند کوي
 سترگو له مستي خوند کړي او زړه له ارمان خوندکوي
 نوای زما بچیه! فقیري بڼه ده دونیا بڼه ده

تخت د سلیمان بڼه دی جونگره د عیسی بڼه ده
 مشره لیونیه وزیرې که جیلخانه بڼه ده
 بڼه مې خپل لروکی دی که قرض توپخانه بڼه ده
 ای زما بچیې! یار ژړلو له صحرا بڼه ده
 تخت د رقیب نه دی بڼه تکوری د لیلی بڼه دی
 دوست د یزید بڼه نه دی شهید د کربلا بڼه دی
 واک چې یې د بل وي ددی نر نه زنانه بڼه ده
 او ای زما بچیې وزیرې نه جیلخانه بڼه ده

(- ۵۴۱)

په دې پورته شعر کې اخلاقي فضیلت د بڼکلا پیژندنې یوه برخه ګرځي. هغه دوه متضاد شیان را اخلي، یو ردوي او بل خوبنوي او په دې ډول دغه د نفي او اثبات طریقي ته تر اخیړه رسیري. هغه په دې ډول محاوره کې دا جوتوي چې کوم څه فضیلت لري او کوم څه فضیلت نه لري. هغه څه چې د ټولني د ارزښتونو په بنیاد د پوهې او درک په بنسټ فضیلت نه لري هغه بڼکلي هم نه دي، په یوه تصویر او شاعرانه انځور کې دوه متضاد عناصرو د بل په څنګ کې ږدي. دا د غني خان د دیالکتیکي تفکر یوه طریقه ده.

دغني په بڼکلا پیژندنه کې د انسان زړه باید یولوي سمندر وي. دا سمندر باید پاک وي، لکه هنداره داسې، په دې لړ کې د ((حسن جوړېدل د بنده د عشق د کمال دی.)) حسن او بڼکلا په پاک زړه کتل کیږي او سنجول کیږي. د رنگ او نور شاعر د رسالې لیکوال هم لیکي:

((د غني خان جمالیاتي (منظور یې ښکلا ییز یا استیټیکي) ادراک کله کله هغه له مجازه ډیر لیرې دحقیقت تر بامه رسوي. د هغه قوي تصور چې)) د اب وگل)) د مجازي حسن نه پورته دی نو د عشق یو داسې منزل ته د رسیدو هڅه شروع کړي چې دحقیقي حسن نه پورته شي، دحقیقي حسن سره د وحدت یو مقام شي. هغه د خپل وجود د فنا په راز خبر شي او د معرفت ترحدونو ورنږدې شي. په دغه مقام چې د زړه سترگی بینا شي نو ټول کاینات د ازلي حسن یو اکایي شي. د تیاری او درنا فرق ورک شي او دخپل رساعشق له کیفیته هغه دوجود په هره اشاره کې یو علامت ویني او د دغه علامت د ابدي ښایست داسې پرده شي چې پورې ترې عاشق ته د عشق مقام هم بریښي او د ښایست رازونه هم.)) (۳-۳۴)

افلاطون هم هغه څه ښکلي بولي چې د روح او جسم له هم غږۍ سره مرسته کوي، وایي: ښکلا هغه څه دي چې گټوره وي او هرڅه چې زیانمنونکي دي((ناوړه)) دي. ښه والی، اخلاقي خصلت لري او له افلاطون وروسته له هغه څه چې د هنر او اخلاقیاتو مناسبت په دې ډول ټاکي نو د حقیقت سره د هغه رابطې ته پام ساتي او په دې اړوند د((مټل)) له نظريې گټه اخلي. په دې عقیده دي چې یوازې ښکلاخپله حقیقي هستي لري.)) (۶-۱۳)

حسن

اوه تپوس دحسن مکه
سمندر شي څوک تللی
څوک سپورمی شي رانیولي
څوک زهرا شي ښکلولی
حسن پلار دمینی اومور د عشق
پکې پټ دي ټول سپین اوتور دعشق

دده دخيال نظر همه زور د عشق
په سرو شونډو بلوي بڼكلي او رد عشق

خو د غني نظر تر زياته حده د فلوطين نظر ته ورته دی، دا ځکه چې د فلوطين نظر يو عرفاني نظر دی د هغه عرفاني نظر هم په شرق او هم په لویدیځ فرهنگ سیوری اچولی دی.

فلوطين په دې باور دی چې د محسوسو شيانو بڼکلا پیژندنه د هغو په گټورتوب کې ده چې د بڼکلا له ایديې نه یې اخلي، بڼکلی جسم د بهرې او یاگټې له لارې شکل او بڼه پیدا کوي او له خدایي صورتو څخه منځ ته راځي، خپل موجودیت پیدا کوي. هغه وايي: چې له محسوسې بڼکلا پرته یو ډول بله بڼکلا هم شته چې زموږ په حسي ادراک کې ځای نه نیسي یعني په سترگو نه لیدل کېږي او په غوږونو نه اوریدل کېږي. دا حقيقي بڼکلا یا معنوي او روحاني بڼکلا ده. له همدې ځایه فلوطين داسې نتیجه اخلي او خپل بحث ته دوام ورکوي خو تر مخه چې د فلوطين بحث ته ولاړ شو د غني خان د شعر څونموني لولو:

یا دا چې:

نشته دی د ژوند دخوب تعبیر جهان کې نشته دی
سترگې دې کره پورته دآسمان په تماشا
خدای مکه کې نشته دمنصور له خولې مې واورېده
لارښه لیونیه شه دځان په تماشا

د فلوطين په باور ((بڼکلا دانسان له روح سره تړاو لري. بدرنگي او ناوړتیا چې د انسان په روح کې ورزیاتېږي نو روح ککړوي. بڼکلا د روح هماغه رښتینی ژوند دی او که انساني روح یا نفس له ځانه سره یوازې پاتې شي.

له ناوړتیا وو خلاصون مومي. په همدې دلیل ټول فضیلتونه د پاکۍ او سپیڅلتیا په کلمه کې دي. ((

یا وایي: بنکلا او نیکی دواړه یو بل ته ورته دي. له همدې ځایه مور ته اخلاقي او په حقیقت کې عرفاني دنده په غاړه را لویږي. بنکلا او نیکی ته په رسیدو او تر لاسه کیدو له پاره باید مطلقې بنکلا ته پام وکړو او دخپل دننه (درون) سالک شو. په خپلو دروني سترگو سره د نړۍ منظر ته وگورو. که چیرې روح ځان بنکلی نه کړي نو بنکلا به ونه ویني. که ددې عرفاني بحث نه را بهر شو او د نړۍ او کایناتو بنکلا ته فکر وکړو داسې ټکي ته رسیږو چې د فلوطين رساله پرې پای ته رسیږي.)) خو په هر حال بنکلا په معقول جهان کې ده. یعنې د پوهیدو وړ ده البته زمور د حسي درک پورې اړه لري.

فلوطين بیا هنرونه پریردي او د طبیعي بنکلا په باب خبره کوي. په همدې ټکي کې بیا دروني بنکلا ته ورسیږي چې ثابتې کړي چې په طبیعت کې هم د بنکلا ((معقول صورت)) شته خو هغه بنکلا چې په روح کې ده ډیر ځله با ارزښته ده. فلوطين وایي: ((کله چې مور دخپل ځان پورې اړه لرو بنکلي یوڅو کله چې په پردۍ هستۍ کې گام ردو نو ناوړه کیږو. کله چې ځان پیژنو بنکلي یو او که ځان ونه پیژنو نو ناوړه یو. په دې اساس بنکلا په هغه پورته موجود کې ده او له هغه ځایه راځي.)) (۴. ۷۱)

چې دا روح مې په بنکار ووځي درنگونو په خوبونو که نورنه وي د تیرو زه رنگیني نورونه جوړ کړم چې د بنایست شم زه لیواله دصحرا هره ذره کې په زرهاوو بوستانونه په لکها گلونه جوړ کړم دا چې ته، ته یې اودا ته یې، دا چې ستا مستي رڼا ده

دایم زه یم دا بس زه یم، دا زما ژړا خندا ده
دملا خبرې پریرده مامله ستا اوزما ده
دا داستان دلوري نه دی دا قصه د عشق اوساه ده
دا زما بی سره ژوند کی پت ستا حسن او کمال دی
دا زما کمزوري سترگی ستا د زورجاه و جلال دی

غني خان د خپلوشاعرانه هستونو په ترڅ کې څوځايه د علامه اقبال شعرونه
پښتو ته را اړولي دي چې يوه نمونه يې داده:

ميلاد ادم

(شعر د اقبال دی)

عشق کره چيغه چې پيدا شو ليونی ځيگر پيدا شو
حسن ورپيد د وپري چې د تول نظر پيدا شو
يوچيغه له دې خاوري د ازل تيارو ته ولاړه
ای پردوکی پتو واورو پرده سوز شرر پيدا شو
او فطرت حيران خفه شوچي د دې خاوري مجبور يي
خانله جوړونکی وړانه وونکی، ځان ليدونکی سرپيدا شو

کی یر کگار د وایي: ((هغه څه چې زموږ باطن ژوند کې پېښیږي د هغو
پوهیدو سره باید د کلیت په لور ولاړ شو چې هغه زموږ ((خودي)) یا ځان
دی او بیا د یو لوی کلیت په لور چې هغه بشري نوع ده اویا دکلیت په لور
چې دمطلق مثال دی.)) (۱۰۷- ۵)

شازیه بابر په خپل اثر کې چې د (Abdul Ghani Khan & Johan
Keats) تر عنوان لاندې یې په انگریزي لیکلی دی، بریښي او د اثر له

محتوا نه جوتیري چې دغه اثر تر اوسه د غني خان په هکله ډیره بڼه پرتلیزه څیرنه ده. لیکواله د بڼکلا او طبیعت مفهوم تر سرخط لاندې لیکي:

غني او کیت لکه چې ترمخه یادونه وشوه، دواړه د طبیعت او بڼکلا مینان دي. د ټولو رومانتيکو شاعرانو په څیر دوی هم له طبیعت سره مینه لري. دوی د رومانتيکو شاعرانو په څیر نه یوازې د طبیعت بیروني بڼکلاخوښوي بلکې دوی خپل دروني او باطني احساس هم په هغه کې بیانوي. هغه نه یوازې له طبیعت نه الهام اخیستلو بلکې طبیعت په هغې کې ستر رول درلود. طبیعت داسې وسیله وه چې د هغې دروني احساس په کې بڼکاره کیري. د دوی د ذهن او د طبیعت بیروني بڼکلا تر منځ اړیکو شاعر ته یوه لیدتوگه ورکړې وه. پر دې سربیره طبیعت دوی ته دومره الهام ورکړی وو چې دوی ته یې د لید داسې وس ورپه برخه شوی وو چې د دوی له تخیل سره یې اړیکه درلوده. دوی احساس کاوه چې دا ټول طبیعت داسې وړانگې او شعای لري چې هغه دالوهیت له لورې راځي. که څوک ډاډه نه وي چې دا دخدای له لورې راځي نو داسې احساس ورته پیدا کیري چې دا د یو سپیڅلي ځواک په وړاندې د حرمت یو احساس دی. دا د بڼکلا او طبیعت ترمنځ ډیره مهمه اړیکه ده چې د دواړو هم دکیت او هم دغني له پاره ده))

(۲۶۷-۹)

د همدغه اثر لیکواله په ځنگځنې توگه د غني خان اودکیت د بڼکلا پیژندنې ترمنځ یو باریکه توپیر را په گوته کوي. لیکي:

((هغه بڼکلا چې غني ورسره ډیره زیاته مینه لري هغه دروني یا دنننې بڼکلا ده. نقادان اکثر فکر کوي، هغه بڼکلا چې کیت ستایله یوه تیریدونکې، موقت او نا پایداره هغه ده چې د پراو بڼکلا یې بولي. له دغه کیت ډوله مفهوم نه

اکثر داسې نتیجه اخیستل کیږي چې دا ډول بڼکلا تیریدونی او پای ته رسیدونکي ده. بڼکلا د مینې کولو وړه ده. دا ځکه چې مري او دوام نه کوي، د خوند او لذت بنسټ اوجوهر دی، او دا بیت یې د مثال له پاره راوړي:

هغه د بڼکلا سره تن په تن شخړه کوي، بڼکلا چې باید ومري او لذت یې چې لاس یې په خوله ایښي، ورسره وداع کوي. (((۹-۲۸۷)

خو دا ټول هغه څه نه دي چې کیت پرې دملکوتي یا باطني بڼکلا په توگه باور درلود. Endymoin د اوږده شعري بیان په پای کې قهرمان (Endy moin) دجنت له حقیقت سره مخالفت کوي. په دې ډول ملکوتي عشق له ځمکنې هغه نه جلاکوي.

کیت د غني په څیرپه دې باور دی چې انسان کولی شي داسې الوهیت ته ورسیري (لکه د غني دروني بڼکلا) چې د ژوند په یو حالت کې خپله خودي له لاسه ورکړي.

دلته دیوې بلې خبرې بیا ځلي را پورته کول هم اړین بریښي او هغه دغني په روح اوروان د دارالامان یا شانتي نکیتن اودتیگوریزم اغیز دی. په دې هکله په پښتونخوا کې چاپ شویو اثارو کې څه یادونه نشته. کیدای شي د تیگور او هندي فرهنگ یادونه یو ډول تابوگڼل شوي وي خو په دې کې هیڅ شک اوشبهه نشته چې دغني خان استیتیکي احساس دفلوطین پر نظر سربیره له هندي روح نه هم اغیزمنې دي او د هغه پر سر کې د تیگور له لید توگې زیاته اغیزه په کې لیدلای شو.

د تیگور بڼکلا :

د تیگور په نړۍ لیدکې له طبیعت څخه دښکلا کمال انساني کمال ته رسیري. یعنی کمال انسان د هغه په نظر هغه څوک دی چې په کلیت کې پوهه لري، کلیت ته رسیري یا په کل بدلیري. دکامل انسان په اړوند د تیگور نظر د دې سبب شو چې خپله تیگور په یوه نړیوال معنوي ښوونکي او استاد بدل کړي. داسې بریښي چې په ټولو فکري او معنوي فعالیتونو کې هغه ته دیوی بې واسطې شهود له لارې لارښوونه کیري چې هغه د کلیت او وحدت د فلسفې پر لور پر مخ بیایي، تیگور په ټول ژوند کې د طبیعت ليوال وو.

دغني خان یو شعر هم داسې ورته مضمون لري :

دوه مینو سترگو کې رنگونه په سوونو
ماتہ یې جهان پک کړو دگلونو دنورونو
گوت یې دشرابو دجنت په جهان راکړو
خوب کې ژوندون راغی، شو ژوندون پک دخوبونو
سپینې دسپورمۍ درنا لپې پکې پکې
ونوستې تا خاورو کې زما په قدمونو
رب دې راته وښود پټ دمینې په رازونو کې
وادي چول خولۍ کې زما ستوري په پنډونو
ساز دحورو اورم ستا دحسن په سازونو کې
ماتہ دې رب وښود پټ دمینې په رازونو کې

د تیگور په عقیده ((دا نړی خپله بڼه د انسان د درک او پوهې په قالب کې ویني. همدارنگه د انسان د ذهن او حواسو پورې محدوده پاتې کیږي. دا داسې نړی ده لکه میلمنه، بلکې نه دا چې خپلوانه ده. کله چې ټوله نړی په خپله زموږ په تن او وجود بدلیري اوزموږ د عواطفو په قلمرو کې خای نیسي نو زموږ پرله پسې مینه اونفرت، خوند او رنځ ویره او حیرانتیا پر هغې اغیزکوي او زموږ د شخصیت په یوه برخه بدلیري.)) (۱۰- ۱۱۱)م

د تیگور د بڼکلا پیژندنې مفکوره ددوه ایدیو سره پیوند لري یعنی بڼکلا او حقیقت. حقیقت د تیگور په باور هماغه دروني یا دنننی حقیقت دی چې شاعر پرې حساب کوي او د کیتز په مشهور شعرکې هم ترسیم شوی ((بڼکلا د حقیقت موسکا ده، هغه مهال چې حقیقت خپله خبره په بی زنگه هېنداره کې ویني.))

غني خان هم دساز په نظم کې دا مفکوره په دقت سره وړاندې کوي وايي:

زه یو مست شان لیونتوب یم
دهوا په اس سوریږم
که یو رنگ دیار دسترگو
شل رنگونه شم گدیږم
دا زه څه له ولي جور شوم
خبر نه یم نه پوهیږم
ولي سوز شم ولي ساز شم
یو اواز یم چې غریږم
دزره پتو تارخانو ته

یو شغلہ یم چي کوزیرم
 یو سرور یم چي شرنگیرم
 یو خمار یمه مستیرم
 چي په رگ رگ کي دي اور شم
 یو لمبه یم چي رپیرم
 دا زه نور یم چي پرقیرم
 که سرور یم چي سوزیرم
 مستول کوم مستیرم
 په خندا کي مي ژرا ده
 په خفه سترگو خندیرم
 وایه وایه لیونیه
 ولي ژاري چي ژیرم
 اوچي پرق داتن واچوم
 ستا په وینه کي گدیرم
 دازه تش دخيال دوکه یم
 که یو خیشت یم چي خوریرم
 که یو مست د بادنیلی یم
 په فکرونو کي خلیرم
 که دتال اوشرنګ نه جوړه
 یو دوعا یم چي قبلیرم

کلیات (۲- ۴۸۸)

کله چي پورتنی نظم د تیگور له نظر له شاعرانه او بشکلا بیز سره پرتله
 کوو، د تیگور د نظریو خوند، مزه اوبوی له خانه سره لري.

ټیګور په واقعي وحدت باندې چې مظاهر یې تنوع لري باور لري، هر انسان یو ځانګړې اوجلا کیفیت لري چې هغه د الهي شخصیت یوه برخه ده. ټیګور یو وخت په ۱۹۳۰ کال د انشتاین سره په خبرو کې د نړۍ او کایناتو حقیقت د بشري حقیقت په توګه ترسیم کړ، وېی ویل:

بنګلا د وجود کل سره د بشپړې هم غږۍ ارمان دی او په حقیقت کې د کلي روح ډېرکامل درک دی.

ټیګور په دې باور وو چې کله انسان له نړۍ سره په خپلو اړیکو خبر نه وي نو په یوه زندان کې اوسې چې دیوالونه یې له هغه سره پردي دي. او کله چې په هر څه کې پرله پسې او دوامداره روح وویني نو بیا ازادۍ ته رسیږي دا ځکه چې له هغه وروسته بشپړې جهاني معنا ته چې په هغه کې هست شوی کشف کوي، دا وخت دی چې ځان په کامل حقیقت کې مومي او د تمامیت سره د هغه هم غږي ټینګیږي.

ب. غني بنګلا او رنگونه:

بنه دی په رنگونو کې زرګیڼه دځوانۍ رنگ
مرګ وغم له ورکې د ژوندون جاودانۍ رنگ

)

(۶۲۲-۲)

د غني خان په یوه سیمینار کې یوه سیاست پوه چې له غني خان سره ډېر نږدې پاتې شوی وو، په خپله یوه وینا کې وایي: غني یومتفکر و، هغه یولړ ډیر ژور نظریات هم درلودل، یوه نظریه یې ددې سیمې د تمدن په باب ده. هغه په دې باور وو چې د پښتنو یا افغانانو جغرافیه داسې ده چې په دې کې

یو شلیدون یا مقاطعه راغلي ده. کله چې زور گیر او حمله اور راغلي دي. زموږ تمدني بهیر یې شلولی دی. د دې سیمې خلکو نږدې دوه زره کاله د مخه یو مدنیت درلود چې په هغه کې هنرونو ډیره وده کړې وه. په دې تمدن کې تقریباً تر سلو پورې رنگونه پیژندل کیدل. هغه د یورسام او هنرمند، د مجسمه جوړوونکي او موسیقار په توګه په دې ښکلو هنرونو ډیر ښه پوهیده. هغه وایي چې پښتنو یا د دې سیمې په خلکو کې هنر ډیر پرمخ تللی وو. دوی د ګوتم بده (بودا) ډیر انځورونه جوړ کړل. دا ځکه چې دوی اوریدلي وو چې بودا سوله دوست، انسان دوست دی، متفکر دی، او داسې نور نو دده ډیر تصویرونه یې کښلي وو خو کله چې سپین هونان راغلل زموږ تمدن یې ویجاړ کړ. اوس له هغو رنگونو نه زموږ په ژبه کې له لسو نه زیاتو رنگونو نومونو څخه پرته نور نشته.

رنگ او رنگونه یو بل فکتور دی چې په ښکلا پیژندنه کې زیات رول لري. همداسبب دی چې په شعر او کیسه کې هم دسمبول اونیښاني په توګه کارول کیږي. په رنگ یا د رنگ په اثر تصویر جوړیدای شي او د انسان له ذهن سره ارتباط اونیښلون جوړیدای شي. د یوڅه یاد ته راتللو په خوا کې ان د زمان په ډیرو لیرې تنګ او تورتمو کوڅو کې له نورو څه سره اړیکه نیسي. داسې حالت په ذهن او روان کې بدلون راولي یو مشخص چاپیریال رابښی او هغه د سترګو په وړاندې په مخ کې رډي. په دې اساس له لرغونو زمانو راهیسي د ټولنیز ځان ناخبري شعور له مخې هر یو رنگ په خپل ذات کې د یوڅه سمبول او یوڅه یاد ته راوړونکی دی.

د مثال په توګه سره او شنه رنگونه د خوښۍ رنگونه دي. زیر، خر او تور رنگونه ساړه او بې روحه رنگونه چې غم او خپګان تداعي کوي او هغوی بیا په ذهن کې را ژوندي کوي. البته دا ځانګړني هم دفرهنگ آدابو، رسوماو جغرافیوي چاپیریال او د ولسونو د رواني ځانګړنو پورې اړه

لري. د فرهنگونو او مدنیتونو د ظهور او ټینګښت په بهیر کې وده کوي. د مثال په توګه د جهالت په دوره کې اعرابو، شین رنګ چې د لور و ځایونو او یا څر ځایونو نښه وه، د هر رنګ په نسبت یې زیات خوښولو. کیدای شي ددې لامل به دا وو چې اعراب په لویو دښتو کې هستوګن وو. په بدل کې یې له سور رنګ نه کرکه درلوده. هغوی سور رنګ (السنه الحمراء) د وچکالی او سره مرګ په معنا دمرګ ډیر بد شکل باله او سور باد یې هم ډیر ناوړه باله. په دې اساس د رنګونو د معناوو پېژندل او دهغو اغیز د افرادو د روحي حالاتو په بیان کې له ډیرو زمانو راهیسې موجود وو. نن ورځ هر رنګ د ارواپوهنې له نظره اهمیت لري او هر یو یې د ټاکلو رواني خصوصیاتو بیانونکی دی. دغه اصطلاحات او کلمات د مفهومي معنا سربیره بصري معناوي هم لري او د رنګینو کلماتو کارول داسې وسیله ده چې شاعرانه تصاویر په کې عینیت پیدا کوي. د شعري تصاویرو د اجزاوو په منځ کې د کشف او تفسیر د اړیکو له پاره وسیله هم ده.

هدا ډول ابې، زیر، سور او شین اصلي رنګونه دي. دغه څلور رنګونه رواني لومړیتوب او غوره والی لري چې څلور اصلي رنګونه نومیزې. هر یو رنګ په یوازې والي او کله هم د یو بل رنګ په خوا کې په جسم، روح او د شخصیت په روان باندې سیده اغیز لري. ارواپوهانو یو لړ څیړنې کړي او نتایجو ته رسېدلي دي یعنې دا چې هر یو رنګ اغیزمن قدرت لري.

سپین رنګ په خپل مثبت مفهوم سره داسې معنا لري لکه رڼا، سپیڅلتوب، معصومیت خو په منفي معنا کې د مرګ، وحشت او فوق طبعي عناصرو سمبول دی. سپین رنګ په منفي معنا د ماتم لباس وو چې د غزنویانو په دوره کې کارېده. د پښتو ژبې وتلی او بې جوړې شاعر غني خان هم سپین رنګ د ملا رنګ او د ریا رنګ بولي. داسې بریښي چې سپین وینستان د شاعرانو په اشعارو کې په همدې معنا دی. د زیر سمبول هم دوه خواوي

لري. په منځنيو پيريوکي زير، طلايي رنگ د ميني نښه ده او کمرنگه زير رنگ، د وير او ماتم رنگ دی. د((سان)) په نوم يو پوه د سره رنگ ځانگړني په دې ډول شميري. ((دا رنگ نوی ژوند او نوی پیل له ځانه سره تعبيريوي. هلي ځلي، قدرت، استقامت، جسماني قوت د دې رنگ خاصي ځانگړني دي. سور رنگ د ژوند، قدرت قرباني او ميني سمبول دی. شين رنگ درنگونو ډبر مطلق ارامونکی رنگ گڼل کيږي. په هيڅ ډول داسي انعکاس نه لري چې بنادي، رنځ او يا ويره دې ولري او په هيڅ لوري حرکت نه کوي بلکې ارام، ساکن او له ځانه خوشاله دی.

کله چې شاعر، ليکوال د تېر زمان په تشریح او د ځوانۍ په یاد کې څه وايي د خوشحالی او د مثبتې معنا له پاره ترې کار اخلي او کله چې اوس مهال او جاري حالت توصيفوي نو مخاطب د سرو او بي روحه او په منفي معنا رنگونو سره مخامخ کوي. د دې کار د اړتيا ټکی په دې کې دی چې خاص رنگ، شين يا زير نه دی بلکې په دې ځای کې د خاصو ځانگړنو نه په کار اخيستنې سره يو څه القا کوي، متن يې په اصطلاحاتو رنگينوي. غني خان په خپل يو نظم کې رنگونه دا ډول انځوري:

رنگونه

سپين سره مې نه لگي
 سپين دی دريا رنگ
 سپين دی دکفن رنگ
 سپين دی دفنا رنگ
 سپين دی دتگی دستار
 سپيني دسپي سترگي دي
 سپين يي جال اوسپين يي دام

سپین دی دملا رنگ
 تور دی دشیطان لباس
 توره دانکار توره
 توري دغم سترگي دي
 تور دی د بلا رنگ
 توري دي د مرگ پنجې
 توري دباو داري دي
 توره دماتم جړی
 تور دی دژرا رنگ
 سور دی دگلاب او دوصال اودخمار رنگ
 سره ده دخوانی نشه
 سور دی دبهار رنگ
 سور دی دپانگ رنگ او دخوبونو ددلدار رنگ
 سور تورو غمونو کي
 دحسن اورنیا رنگ
 شني دغني سترگي دي
 شين دی د وفا رنگ
 شين دچمنونو اوفصلونو او طرا رنگ
 شنه د امید پانه ده شين دی دسبا رنگ
 شين دی دسپرلي د خوشحالو اودخندا رنگ

(۶۲۳-۲)

غني خان د زیاترو شاعرانو په پرتله په خپلو هستونو کې رنگونه زیات کاروي. رنگ نه یوازې د یوې نینې اوسمبول په توگه بلکې د یو انځور له

پاره هم. هغه تل د سپورمی خاڅکي ته رنگ ورکوي، د سهار شبنم ته بنکلا وربخښسي او د نور دریاب او د نور او رڼا د سمندر ستاینه کوي. بیا همدغه بنکلا دخپل کلام دپگری ول کوي. لکه په دې بیتونوکي.

زه یو مست شان لیونتوب یم د هوا په اس سورپرم
که یو رنگ د یار د سترگوشل رنگونه شم گډیرم
دا زه څه له ولي جوړ شوم خبر نه یم نه پوهیرم

(۴۸۸-۲)

دلته د یار د سترگو یو رنگ په شلو رنگونو بدلوي. دا بنکلا هم هاغه بنکلا ده چې مظاهري په بیروني طبیعت کې لیدل کيږي خو بنیاد او اساس یې د شاعر په باطن کې دي. هغه د طبیعت لیوال دی. په طبیعت کې هغه د رنگونو د بنکلا له لارې خپله د دنیا جوړوي. شاعر دغه بنکلا هم دمنې په پان ریژکوي او هم یې د طبیعت په ځواني کې. شاعر د پسرلي او د پسرلي شین شوبو او سرو گلونو لیوال دی او د رنگونو په ژبه خبرې کوي.

سپرلی

بیا سپرلی راغی بیا یې پیغام راوړو
غني د رنگونو او گلونو او رڼا
شوساقي مسکی پک یې جام راوړو
د مستی ځوانی اوخندا
یو سبا راغی یوه شپه لاره
د تیارو ویریدو او ارمان
یو زیری گل مې ما بنام ولیده
سلامونه یې کول دجانان

دا دماغ زما چیری نه مني
چي دگل خالق به سفرکري جور
ځنگه خوري به پري زما کريکي لگي
چا چي ماله نرگس اولبرکره جور
دا شينکی چمن دا گلونه سره
دا مست مست شاني مستانه ماينام

(۲۵۳-۱)

اناندا۔ کی - کوماراس وامي(۱۸۷۷-۱۹۴۷)هندي فيلسوف رمزپالنه يا سمبوليزم د تصاویروله لاري دتفکر هنربولي. داسي هنر چي په ځانگړي توگه په وروستيو دري سوه کلونو کي له انسانانو ورک شوی دی. کوماراس وامي د اريک فروم او بيلي په نظرياتوکي پلټنه کوي او د هغو د اثارو له عناوينو او له هېرې شوي ژبي نه هم جوتيري. يعني دا چي ژبه يي له ياده وتلی او د سمبوليزم له ورکي ژبي نه داسي بنکاري چي د ارواپوهني له مخي دغه نشتون يا کمښت، په ځان ناخبري پوري محدود نه بلکي په خبرتيا پوري اړه لري چي پر عکس داژبه لاتر اوسه له رمزونو نه ډکه ده.)) (۸- ۱۰)

اريک فروم په دي هکله هغه د احساس او لمس وړ شيان چي په سترگو ليدل کيږي دهغو پيژندنه د پنځو حواسو له لاري توضيح کوي:

د ياد پوه په نظر: معمولاً هغه څه چي د يو څه مظهر وي او يا د بل شي بنکارنده وي، سمبول يي بولوڅو دا تعريف لږ گنگ دی يعني کله چي ځيني حسي سمبولونه لکه د ليدلو، اوريدلو بويولو او لمس کولو له لاري گورو او

د یو بل شي ((دنمایش له پاره)) پرې غور کوو ایا د یو بل شی د بنودلو یا د عاطفي حالاتو او تجربیاتو او د انساني افکارو له پاره کارول شوي وي نومساله به په زړه پوري وي. په دې برخه کې د یو ډول سمبولونو سره مخامخ یو چې زموږ له وجوده بهر واقع دی او دا دا سي یوه څرگندونه ده چې زموږ دروني احساس رابښی. سمبولیکه ژبه په همدې اساس داسې ژبه ده چې د انسان دروني احساسات، د حسي تجربیاتو په توگه توصیفوی، دې ته ورته ده چې د داسې کار په ترسره کېدو مشغول وو. یا ورته واقعه ورته په مادي دنیا کې پېښه شوې وي. په سمبولیکه ژبه کې بیروني دنیا د دنني دنیا مظهر ده. زموږ په روح او ذهن کې که سمبول د یو بل شي نمایندې او مظهر وېولو نو دا مهم سوال به مطرح شي چې د سمبول او هغه شی چې سمبول یې مظهر و ځانگړې رابطه څه ده؟))

غني خان په ټول قوت سره خپل کلام ته دحسي او بصري سمبولونو بیان ورکوي. په لوړه سطحه کې چې هم په کې تخیل او هم په کې تفکر عالي پورې ته پورته کوي او په هغو کې خپل هدف بیانوي او یوه ورکه ژبه بیا راژوندی کوي. لوستونکي هم فکرکولو ته را بولي.

جانان

دوه مینو سترگو کې رنگونه په سوونو
ماته یې جهان ډک کړو دگلونو دنورونو
گوټ یې د شرابو دجنت په جهان راکړو
خوب کې ژوندون راغی شو ژوندون ډک دخوبونو
سپیني دسپوړمی درنا لپې ډکې ډکې
ونوستي تا خاوروکي زما په قدمونو
رب دې را ته وښود پټ دمینی په رازونو

وادي چول خولی کي زما ستوري په پندونو
ساز د حورو اورم ستا دحسن په سازونو
ماته دي رب وښود پټ دميني په رازونو

(۱ - ۲۳۷)

یا

زه یو تور د تیاري سیوری ته دځمکي اسمان نور
بي کنار دریاب د رنگ ته زه یوڅاڅکی د سرور
ته ژوندون دکل ژوندون یي زه د مرگ لمحہ ناکام

(۱ - ۲۳۲)

په شعرکي هم لکه په نورو ادبي رمزي ژانرونوکي شاعر د هغه څه دښوولو
له پاره چي د واقعیت او محسوساتو څخه بهر دي، هغو ته درسیدو او پوهیدو
له پاره له واقعیت او محسوساتو پیل کوي، خو تر هغه چي دکلماتو مجازي
معناچي د هغو شیانو او محسوسو واقعیتونو حقيقي مدلول ده. په قرینه کي
مشخص او محدود دی، په نتیجه کي د اثر ابهام ته کمښت ورکوي. نه شو
کولای شعر یوازي یوه رمزي ښکارنده وگڼوڅو کله چي دا قرینه نه وي نو
معنی یي پټه او شعر پیچلی کیږي. همدا د پیچلتیا ځانگړنه ده چي د
سمبولیستو شاعرانو شعر یو لوری ټاکي.

اوس چي د غني خان د استیتیکي یا ښکلاييزي پیژندنې لیدلوري ته پام کوو
او خپلي خبري را ټولوو د غني خان د شعر د نص او متن له مخي د هغه

بنکلابیز لید د شاعر د دروني، عاطفي او خیالي معرفت محصول گڼلی شو. د شاعر درک یو اشراقي درک دی. د شاعر بنکلابیزه پوهه که په طبیعت کې ظاهره شوې وي، د طبیعت او بنکارندو او مظاهر و بنکلا د پوي متعالي بنکلا مظهر ده. د هغه درک لکه د صوفیانو او مشهورو عارفانو په څیر دی. شاعر محسوسات په هغه ډول نه ویني لکه چې نور یې ویني. هغه یې د دروني اوباطني رڼا چې د هغه په سراو زړه کې د بلي شوې رڼا په وړانگو کې ویني. دا هغه وړانگې دي چې محسوساتو ته را غځیږي.

یادښتونه:

۱. خان عبدالغني خان، د غني کلیات، د قومونو او قبایلو وزارت، د نشراتو ریاست، کابل، کال: ۱۳۶۴.
۲. غني خان، لټون، ترتیب او تدوین، زبیر حسرت، یونیورسټي بک ایجنسي، کال: ۲۰۱۱.
۳. ډاکټر راج ولیشاه خټک، د رڼگ او نور شاعر غني خان، یونیورسټي بک ایجنسي: ۲۰۱۳.
۴. بابک احمدي، حقیقت و زیبایی (درسهای فلسفه ی هنر)، نشر مرکز: ۱۳۷۴.
۵. غلام صابر، کی یرکاردو اقبال، (فیلسوفان عشق) ترجمه د کتر محمد بقایي ماکان: ۱۳۸۸.
۶. مقدمه ی بر زیبا شناسي هگل، (ترجمه محمود عبادیان) کال: ۱۹۷۶.

۷. کارل گوستاویونگ، تحلیل رءویا، (ترجمه رضا رضایی)، نشر افکار، ۱۳۸۲.

۸. تقی پور نامداریان، رمز و داستانهای رمزی در ادب فارسی، شرکت انتشارات علمی فرهنگی: چاپ سوم ۱۳۶۸.

۹. Shazia Babar. Abdul Ghani Khan & Johan KeatsPashto .
Academ ,University of Peshawar.2005.p 267.

۱۰. جهانگللو، رامین -روح هند، کال : ۱۳۸۹ تهران - ۱۱مخ

غني خان اوتیگور

دتیگور ثنا (ترجمه)

ستا په یو بڅري به زه زر ډیوه گي بلي کرم
خومره مزه ستا دکور کوڅه کي چراغان کوي
ستا دخولي ديو ټکي به زر سازونه جوړ کرمه
هر ټکی د ساز به ستا دخيشت ميني بيان کوي
زه به چري ور د زره مستی سرور ته بند نه کرم
مینه خوشحالی کي رڼا ستا درنا شان کوي
ستا رنگين شراب د قسماقسمه خمارونو ډک
دي خاورين جامگوتي کي زرهاقسمه دوران کوي
ماله دصوفي په فقيری کي وصال نشته دی
ماته دساقی سترگی خبري دجانان کوي

(۱-۵۹۹)

غني خان او رابندراناتهه تیگور دواړه د هند د نېمي وچي او د استعمار د دوران با احساسه شاعران او هنرمندان دي. کله نا کله په یو لوی شاعر او هنرمند یا د لیکوال په اثارو کي د خپل دوران او د خلکو غوښتنې تېلور او انعکاس کوي. د دواړو په برخه کي دا فرضیه صدق کوي. تیگور د هند د نېمي وچي د هندي او بنگالي اولس نماینده اواز پاتي شوی دی او غني خان هم د هند د نېمي وچي د پښتون اولس نماینده چيغه او اعتراض و. له بله

پلوه غني خان هغه زلمي وو چي د ټيگور د پلار په بنوونځي شانتي نيکيتن کي شامل او هلته يي هم زده کړه وکړه.

په شپيتمو کلونو کي کله چي خان عبدالغني خان د شهيد داکتر نجيب الله په بلنه د علومو اکاډيمي د افتخاري غړيتوب د ډيپلوم د ترلاسه کولو له پاره کابل ته راغلي وو. د دې کرښو ليکوال ترې د((شانتي نيکيتن)) د بنوونځي په باب وپوښتل، هغه په ځواب کي وويل:

زه او اندراگاندي چي کله په ((شانتي نيکيتن)) يا (دارالامان) کي شامل شو. سهار به ورتللو. هلته څوکي نه وې. مور به په پسو کښي ناستلو. په اولو ورځو کي مور داسي احساس کولو چي دا نور له کالج نه بيروني خلک سم په ځمکه درومي او مور هوايي يو يا سرچپه روان يو خو له څو ورځو نه وروسته زما دا تصور بيخي بدل شو، او هغه داسي چي ډيبرون وگړو په باب به مې فکر کولو چي ددوی پيني پورته او پرسرپه ځمکه روان دي. هدف دا چي شانتي نيکيتن د انسانيت په اړوند زموږ تصور کاملاً را بدل کړ. او مور يي د انسان او د هغه د لويي او عظمت په باب فکر ته اړ ايستو.

دا څو جملې يوه خاطره وه. په دې موخه چي که لږ څه غني خان او ټيگور سره پرتله کړو.

رايندراناته ټاگور ستر هندي فيلسوف، شاعر، ډراماتيست، بنوونکی، مقاله ليکوال او ډير مشهور رسام يا انځورگر وو. د هغه فلسفه د ژوند د هغه د ايډيالونو، نذرانو، هيواد پالنې او طبيعت پالنې پر بنسټ ولاړه ده.

همدارنگه هغه يو ايډيال فيلسوف وو خو د ناتوراليزم، پراگماتييزم او فرديت په اړوند افکارو د هغه په فلسفه کي انعکاس کړی دی. هغه ارزښتونه چي د هغه د ژوندانه په مستغني جريان کي مرسته کوي په دې ډول دي.

البته دا به مشكله وي خو دې كې شك نشته چې څه نا څه غني خان له دغه بنوونځي او د هندي فرهنگ له هغه ملال نه چې د دغه تمدن په ژورو كې شته اغيزمن وو.

د ټيگور په باور تمدن زموږ دخپلي ((دارما)) يا دانسان دكمال معنا لري، دا چې په لويديځه نړۍ كې يې تمدن بولي په حقيقت كې دهغه هدف څه دی؟ كه له ځانه وپوښتو زموږ په فرهنگ كې د انسان د كمال له مفهوم سره يو معادله گړنه ده. ټيگور د بشر مذهب په اثر كې ليكي :

((زما له پاره دين په داسې اندازه د لمس وړ دی چې د هغه په اړوند د خبرو كولو حق نه لرم. كه د خدای د پيژندلو وس لرم يا دخدای ديدار را ته پېرزو شوی وي نو دغه ملاقات يا ليدنه په نړۍ كې زما په برخه شوي ده. په انسانانو كې په ونو او الوتونكو كې په ځناورو كې او له هغه سره اړيکه په اسمان كې احساسوم. په هوا اوبو او هرځای كې يې احساسوم، داسې چې كله هم ټوله نړۍ له ما سره خبرې او راز و نياز كوي.))

رابندر اناته ټيگور د (1861-1941) كلونو ترمنځ ژوند كړی او غني خان د (1914-1996) كلونو ترمنځ ژوند كړی دی. موږ د ټيگور د بندي توب او د استعمار سره د مبارزو په اړوند لږ پوهيږو خو غني خان داسې ځوان وو چې د خپلواكۍ د ترلاسه كولو په لار كې يې زندانونه هم تير كړي دي.

الف. ټيگور يو ارمان پالونکی وو:

ټيگور په دې باور وو چې انسان بايد ((نهايي حقيقت)) وپيژني. هغه حقيقت انسان ازادوي. له نړيوال مرييتوب نه يې ژغوري. له اسارت نه يې ژغوري. د هغه په اړوند تجربه په نړۍ كې له و هم او ترهې ډكه مايا ده. هغه فكر كولو چې نړۍ د حقيقت او دوکي او توهم دواړو ځای دی.

د ټاگور په نظر انسان د دنیا ته د زیات شمیر ځواکمنی اوژمنو سره راځي. د انسان په فزیکي اړتیاوو کې زیات څه ورزیاتیري. دغه بڼیگني دبشري شخصیت بی حده ظرفیتونه او هستوني لري. په دې ډول پریوتو کې د انسان راتلونکی وده کوي. د اضافي بڼیگنو ظرفیت په خپله د انسان په مذهب، روحانیت، معنوي او اخلاقي فعالیتونو کې متمرکز او راتولیري. هغه د یو ایډیالیست یا ارمان پالي په توگه د حقایقو، ارزښتونو او فضیلتونو وفاداره ملاتړی دی. د تیگور د ویناوو له مخې ((د هنر له لارې انسان کولی شي د ژوند تمامیت تجربه کړي. بڼکلي هنر هیڅ نه دی بلکې د روح او د نظم او دسپلین دروني پوهیدنه او روښنایي ده، هغه وایي چې رغبت د انسان برخلیک پاکولی شي. (۴)

د غني خان په افکارو کې هم داسې ډیر څه وینو چې هغه یې د ویلو له پاره لري. د غني په فکر او اندکې یو ډول دوالیزم هم وینو، که له یوې خوا هغه انسان اشرف مخلوقات بولي نو له بلې خوا زیات په ثنویت باندې باوري دی. هغه په انسان کې اهواریي او اهریمنې ځانگړنو ته اشاره کوي. د انسانیت په محور کې د انسان نیمگري ارمانونه ارزوي او د البرت کامو په څیر یې ((سیزیف)) ډوله محکوم بولي چې د ناوړو پر ضد مبارزه او اعتراض وکړي. دغه اعتراض د انسان دبرخلیک یوه برخه گرځي. د انسان ارمانونه او هیلې زیاتې او بی پایه بولي خو د دې ارمانونو پوره کیدل یوه دایمي شخړه ده. غني خان وایي:

عجبه فلسفه

ما خپل زړه لاس کې را غوند که
توري شپې او غم له یوړه
دمابنم تیاره کې ورک که

دسبا شبنم له یوره
اوس یو زه یم یو ارمان دی
دجانان دشان قصه ده
وروکی گل اولوی خزان دی
یو امید یو تلوسه ده
ما مرگی ته شروع کړې
د ژوندون د خیشیت قیصه ده
دجانون اودجانان دا
څه عجبه فلسفه ده

(۱-۳۵۲)

هغه په زیاتو شعرونو کې خپل فلسفي تفکر بیانوي. شاعر د خدای په وړاندې د یو انسان په توګه درېږي د رنگ، قوم او مذهب توپیر یوې خواته ږدي. د رب النوع په وجود کې د دنیا ویني او یا بالعکس.

غني په خپل عرفاني لید سره کاینات ټول د لوي ذات مظاهر بولي. شاعر د انسانیت کمال د متعالیي ذات په پیژندنه کې بولي. پر دې باورې دی چې هغه دروني رڼا چې په یوه تن کې روښانه شي د انسانیت خواته درومي خو که روښانه نه شي په انسان کې حیواني اژدها هم پرته ده چې انسان د وحشت او حیوانیت په لور اړوي.

صحرا

زه پتنگ ستا په رڼا یم
مین ستا په تورو نه یم

که کافر که مسلمان یم
یمه ستا دنورو نه یم
زما واره کمزوری دي
جوړی ستا ستا دکماله
تیاره خکه شوله توره
چي شوه ورکه له هلاله
چي تا ورک کړمه حیوان شم
چي تا ووینم انسان شم

(۳) ۳۵۸ مخ

تېگور وايي: طبیعت او انسان دواړه دیوسترخواک له خوا هست شوي دي. د طبیعت او انسان ترمنځ یوه ټینګه رابطه موجوده ده. په دې اساس انسان باید داسې طبیعي عمل وکړي چې دلوي او عالي خواک حضور اوشتون په خپل تن او وجود کې احساس کړي.

د غني خان په افکارو او اثارو کې هم هیومانیزم په ډېره لوړه کچه انعکاس کوي. هیومانیزم د غني د افکارو یو مرکزي اصل هم دی. غني د انسان او بشریت له دريځه هرڅه گوري چې البته په همدې اثر کې په دې اړوند زیاتې خبرې لرو. همداراز غني د اصل را برسیره کوي چې وايي:

کعبه جوړه ابراهیم کړه
زه جوړ کړی یم الله
وايه څوک لوی شو اوچت شو
وايه وايه ای ملا

غني دوزخ او جنت هم د انسان د ليد له زاويي گوري وايي:

د ادم دنظر ټول دی
که دا تور دی که دا سپين
د ادم د ژبي خيال دی
دا سپلمی او انگبين
دا اواز زما دگوتو
پوست مړوند بنکلی مهين

يا داچي:

دا زما خودی جوړکړی
د اوبو شراب رنگين

)

(۱-۲۰۷)

غني د دعا په نوم يو شعرکي وايي:

چي کوم خای کي فریاد نه اورم دکونډو
ماشومان يا په ټکرو پسي په منډو
چي کوم خای کي نه مذهب شته نه قانون
نه عشقونه، نه وصلونه، نه بيلتون
چي کوم خای کي که بادشاه وي که ملنگ
يو يي تخت او يو يي تاج يو يي پالنگ
چي کوم خای مال، اولاد، دوستي بي کاره
چي کوم خای کي نه کاروان شته اونه لاره

سترې سترگې مې کړې پټې یا الله
زما خوښه نه ده ستا وړه دنیا

نوهمداسې که د غني کلام او فکري دنیا وپلټو هغه په تهنېبي لحاظ هم د لويديځ مدنيت نه او هم د شرقي عرفان او تصوف نه اغيزمن دی، انسان له دې دوه زاويو د معرفت مرکز او محراق بولي. د بشر دوستی او هیومانزم رېښې یې هم ژورې دي.

تېگور وایي طبیعت یو ستر استاد او لارښود دی چې له انسان سره دوښمن نه دی. طبیعت د مور په څېر یو ډول سخاوت، ترحم او مهرباني لري. په دې اساس هغه زده کړې یعنی ښوونې روزنې چې له طبیعت څخه خپله لاره بدلوي، تنکیو ماشومانو ته نا ويلي زیان رسوي.

((انسان بایدخپلې اړیکې له طبیعت سره د هغه دیو ملگري په توگه جوړې کړي چې نور ترې پند واخلي.))

د غني په اند او باورونو کې د طبیعت یو خاص اغیز لیدلی شو. هغه سره له دې چې د روماننسیزم نه ډیر اغیزمن دی خو د یوه انځورگر او شاعر په توگه تل د طبیعت او د هغه د سرشاره شان او عظمت ستاینه کوي. هغه طبیعت د دې له پاره ستایي چې خپل احساس په کې بیان کړي. دهغه خیال او تصور کیدای شي ساده پرتله وي خو ډیر زړه وړونکې ده. بالعکس په هغه کې مور رښتینواله او صداقت وینو کومه چې په طبیعت کې موجود دی.

زما زړه د خوشحالی تازه چمن وو
چارچاپیره ترې باغچه دیاسمینو
دلته زرکې هلته سوي بورا گان وو

یوخوا گوټ کې په خدا شینکي طوطیان وو
وی په مینځ کې فواري د امیدونو
د یارانو د دوستانویشایسته نجونو
څوک به ترې ترمي ترمي لاري له تیزی نه
څوک به پورته قدرې شو دخپله ځای نه
عرض داچې هر هر طرف ته خوشحالي وه
خوشحالي که خوشحالي وه مالي وه
څه خبر ووم چې خزان مې برباد کړي
دا زما همیش حیران زړه به دا بنیاد کړي

(۱-۶۶۵)

غني د سپورمې، د بودی ټال او د گلونو په لیدو کې د جانان بنکلا ویني. د
طبعیت بنکلا د هغه واقعیتونو په لورچې له متعالي امرنه راځي، بیایي. په
دې برخه کې د تیگور او غني د افکارو تر منځ دا ورته والی روښانه کيږي
چې دواړه د داسې بنکلا لیوال دي چې مظاهر یې په طبیعت او درک یې د
انسان په دننه کې د احساس سبب دی.

تیگور یو ستر شاعر او هیواد پال و. د هغه لیکنې د هیواد پالنې له ارزښتونو
ډکې دي. هغه د ازادۍ غوښتونکي غورځنگ سره یو ځای شوچې خپل
هیواد د بهرنیو له لاسبری او جغ نه ازاد کړي. ملي خدمات، د وطنپرستي
احساس او نذراني او داسې نورې روزنې، د هغه په لیکنو کې منعکسې
شوي.

Jana Gana Mana Adlii Nayak Jai Hai.

دا ډېره مشهوره ملي سندره ده چې د یووالي او توأمیت یو ډیر پیاوړی احساس لیردوي.

پاتریوتیزم هغه څه دي چې د غني فکر او بیان ترې مالا مال دی. د غني سرودونه او تراني د پاتریوتیزم یو ډیر روښانه او څرگند دی. شاعر د هند په نیمه وچه کې د نړۍ د نورو سترو استعمار ضد مبارزینو په څیر کلونه په زندانونو کې تیر کړي دي. کلونه یې ځوانان هڅولي چې په یو تنظیم کې یې د هیواد او خلکو د خپلواکۍ په موخه په یوه لیکه کې ودروي او د شعر او کلام په برخه کې د شاعر مشهور شعر د هر افغان او پښتو ژبې یاد دی چې وایي:

ای زما وطنه دلالونو خزانې زما
ستا هره دره کې دي دتورو نښانې زما

یا دا چې وایي:

خوړ دی ماته ملک زما
خوړ تر کل جهان
زه به ځم په جنگ دقام
زه چې شمه ځوان

هغه که په لویديځ کې هم وو، د پښتو د شپږو او سپیرو کوڅو یادونه کوي او وایي:

خو چې ووينمه خپل دختوکور
ورته څه دي ددونييا ښارونه ښکلي

یا دا چې:

که خازې شنې مې په قبر وې ولاړې
که غلام مړ وم را ځی توکی پر لارې
که په خپلو وینو نه وم لمبیدلی
په ما مه پلیتوی دجومات غاړې

د غني پاتریوتیزم یوازې د خپل هیواد د طبیعت ستاینه نه بلکې د وطن د انسان د سرنوشت سره ناپایه مینه ده. په دې باب په یوه بله برخه کې هر اړخیزه یادونه شته.

رابندراناته تیگور د یوې نړۍ د خلقت او یووالي ډیر ستر لیوال وو، د هغه په عقیده د یو واحد فرهنگ په منځ کې رنگ، مذهب او تنوع د وخت د سوله ییز او گډ نړیوال ژوند له پاره اړتیا بولي. په دې باور دی چې ځان غوښتنه له یاده وویستل شي او یو نړیوال فرهنگ ایجاد کړو چې بنسټ یې په مینه، ملگرتیا او رغبت او دوه اړخیزه پوهاوي ولاړ وي. د نړۍ وطني احساس د هغه په لیکنو او هنري انځورگریو کې ځای نیولی دی. تیگور د نړیوالالتوب احساس، درسونه او عزایم چې په ټوله نړۍ کې ستایل کيږي د یو واحد جهان له پاره هست کړي دي.

غني خان هم د تیگور په څیر د نړۍ د خلقت او یووالي ستر لیوال دی. هغه په نړۍ کې د گډ اوسوله ییز ژوند ارمانې دی خو غني تر زیاته بریده د خپل اولس او فرهنگ عاشق دی. که نړیوالالتوب گوري هغه هم له یوې عرفاني لیدتوگی گوري. د شاعر په نړیوالالتوب کې هغه د اولس موجودیت او هستي ډیره ژوره ده، له بله پلوه غني هم د تیگور په څیر د نړۍ نظام یو واحد او عرفاني نظام ویني، په دې نظام کې د ژبې رنگ، مذهب او نژاد توپیریو بې معنا هغه دی. هغه هم نړۍ یو واحد مظهر بولي.

باچا

بادشاهي دجهان څه کي؟
خان له ولي زياتي غم؟
د انصاف تلل مشکل دي
څه به ډپر کړي څه به کم
داسي تخت به څه کړي څه کړي
چي پري شپه اوورځي ژاري

اوپه پای کي وايي:

ددي ظلم په کتوي دی
ربه بل کيبرده برغولي
ماله راکړه څوگلونه
يو نيازبين شانتي جانان
بادشاهي هغو له ورکه
چي زغملی يي شي زور
چي په لاس لکه قصاب وي
په خصلت لکه منگور
چي خپل خان ته شي کولي
قرباني د ورور دويني
هم هضمولي هم خوري شي
دغريب دغوښو سپيني
تاج وړلی هغه سرشي
چي وژل لکه وبا کړي

(۱-۲۴۰)

د غني نړيوالتوب يو ډول وحدانيت يا مونيزم دی چې په شرقي عرفان کې ډیر څرگند دی.

د ټيگور فلسفه په ډاگه کوي چې هغه دکلمې په واقعي معنا يو ويدانتيسټ وو. په يو لوی ځواک چې براهمايي بولي، عقیده درلوده. هغه د نړۍ يو تنوع او رنگارنگی کې يو ډول يووالی وموند. په روحاني يووالي کې د انسانانو تر منځ اړيکې بايد داسې اړيکې وي لکه د عشق او لذت تر منځ اړيکې. هغه باور درلود چې دواړه يعني د خدای حضور او د ټولو روحاني مسايلو تر منځ حضور.

په دې اساس هغه وايي: ((دا به غير شخصي ټول حقيقي عناصر رد نه کړي.)) هغه په دې مفهوم باور درلود چې وايي: ((براهما په ټول موجوديت سره ((حضور لري))، حقيقي نجات او ژغور هغه وخت عملي کيږي چې کله فرديت د براهما حضور په خپل تن کې وپيژني. ټيگور د يو انانديو گايو مهربانه ملگری او مرید وو.

د ويدانتا په بنسټ يو متعالي ذات موجود دی چې په بشپړه توگه د انساني درک او پوهې څخه لوړ دی. (لکه نو افلاطوني احد) يوازې دسلب له مخې د هغه په باب خبرې کولی شو. په ودایي افکارو کې لولو ((چې هغه په خپله عين جهان دی، هغه هر هغه څه دي چې شتون لري او وي به.)) (يا په بل عبارت هر څه چې دي برهمن دی.) (۱۲۲-۳)

په اسلامي فرهنگ کې هم داسې باورونه شته چې اسلامي صوفيان له دغه ډول افکارو نه اغيزمن وو، وايي چې بايزيد بسطامي افکار د هندي او

ویدانتیایي افکارو پوري مربوط بولي. یو شمیر کسانو هڅه کړې ده چې د حلاج انالحق د ویدانتا د پلویانو پوري اړوند بولي، ځيني نورو بیا د منځني اسيا او د پښتونو جغرافیه او نږدې فرهنگي اړیکي د دې افکارو داغیزو دلیل بللی دی.

په هر صورت موږ د غني خان په افکارو کې ویدانتیایي حکم نه کوو او دا مورد هم نشته خو د دې نه انکار نه شو کولای چې شاعر غني په ډیره موثره توګه له اسلامي تصوفي او عرفاني اثارو نه اغیزمن دی. هغه په یو ډول یووالي او وحدانیت باوري دی. هغه طبیعت او شتون د متعالی امر مظهر بولي. منصور د هغه ایديال شخصیت دی چې ډیر ځله یې په اشعارو کې ستایلی دی.

د غني خان دا دو عابیه شعر په خپل عمق یا ژوروالي کې مساله ښه روښانه کوي، څرګنده خبره ده چې د هغه جانان کوم مادي اوفزیکي او د لیدو وړ څه نه دي. د هغه جانان متعالی امر دی، وایي:

سترگو دجانان کی زما ښکلي جهانونه دي
وادي خله دونیا زه وری ستا ددونيانه یم
گوره دفقیر کچکول کی تاج دسکندر دی پروت
زه یم دسخیانو، د شومانو گدا نه یم
زه یی په غرور درنه دمینی په نوم غوارم
زه ملنگ بی نیازه ستا د ویر واویلا نه یمه
یو د سپورمی څاڅکی درنه تیک له دیار غوارم
زه یم دخالونو دلالونو گدا نه یم
هغه مستي غوارم چې یی مرگ نه شي وژلی
زه دی دغمونو دبیگا اوسبا نه یم

او تشه دونیاگی که دې بڅښي نو ای امیره!
ستا شوه ستا دونیا زه وری ستا ددوینا نه یم

د غني جهان په شعرکي دوه استقامتونه پیدا کوي، یو مادي جهان دی او بل
هغه معنوي جهان چې فکرکوي د هغه معنویت یوه برخه ده او د هغه له
پاره هغه مستي غواړي چې مرگ يې وژلي نه شي. هغه ابدی او جاودانه
دوینا ده چې دمتعالی امر پورې اړه لري.

یا داچي:

د انسان د عقله لیري
د انسان نه پوري بره
څه خو شته دی چې خلیري
زما هوش کي دپوه بله
که ساقی که گل که جام دی
که گل فام که گل اندام دی
که منصور دی که امام دی
که جانان ماه تمام دی
ټول په یو پري تری
د فطرت داسی نظام دی
خزان پنډ د تخم ورکړي
پانې یوسي چې دگل
څه خو شته دی چې خلیري
زما هوش کي دپوه بله

(۱-۶۱۱)

د غني خان او د تیگور د ژوند حالات او زمان که لږڅه توپیرلري خو په داسي یو واحد جهان کي اوسیدلي دي چې دواړه په یو ډول د ډولونو له هندي مدنیت نه اغیزمن دي، د دوی په تفکر او رومان کي د بنکلا، عشق، مینې، او انسان په اړوند ورته عناصر شته.

غني خان که له یوي خوا دپښتني فرهنگ طلايه دار دی نو له بلي خوا په درک او تیز ذهن يي د لویدیځ مدنیت، بریتانیا یورپ او امریکا هم لیدلی دی خو د هندي فرهنگ اغیزچي د اسيا یو وتلی او لرغونی فرهنگ دی ژورې ریښې په خپل ځای پاتي دي. د تیگور او غني دواړو په اثارو کي یو ډول ملال او غمگیني وینو. دواړه د سولې، دروني پاکۍ اوسپیڅلتیا ليوال دي.

غني په یو ډېر بنکلي نظم کي چې گاندهي او شاعر نومیري، د هند او د نړۍ د ډیر ستر شخصیت مهاتما گاندهي په تن او روان کي د انساني بنکلا یوه تابلو ترسیموي چې د شاعر په باب پورته ویل شوی درک ترې ښه جوتیري.

هغه ټولې خبرې چې د مخه د تیگور او د غني په باب وشوي، د غني خان دا یو نظم يي ښه نمونه او د نظر مصداق کیدی شي.

گاندهی اوشاعر

گاندهي کي دصفت څه ځای مې ونه موند
مخ يې مخ نه دی ، بدن يې بدن نه دی
دده بریت خو کونډه دار ، سترگې سرې نه دي
په وجود کي خو هيڅ ځای يې دديدن نه دی
په ده ولي د دونيا سترگي خوريري
اوله ده نه ولي هر ظالم ويريري

غني :

چونه گچ نه وي قبرونه دغازيانو
نه څوک پيژني سقي دشهيدانو
نه ليلي وه بښاپيري نه اياز سپين وه
نه علي(رض) تش په جوسه شاه مردان وه
ډېر په خارو کي لوغريري پادشاهي کړي
ډېر تاجونه دي پر سر دماشومانو
لرزوي اسمان ژړا دفقيرانو
چي يې سر په سجده پروت وه فرشته وه
چي يې سر په غرور پورته که شيطان وه
چي پخپله دازغو تاج څوک په سر که
هغه سر له زيب دی تاج دبادشاهانو
دا بدرنگه بي صفته ځناور وه
غم خدای ورکړو خدای په ده ډېر مهربان وه
ده ته يې وښوله مسټي خپله هر شي کي
که وه کانی که وه بوټی ،که انسان وه

ده کي مينه دهر شي دژوند پيدا کړه
ده کي ترس په زبون حال دمظلومانو
ديی پيدا کړو بي پروا دنوم ناموس
څه به نوم وي څه ناموس دغلامانو
نه طاقت دڅه لري نه پوځ نه توپي
دده زور دی تش صاف زړه دصاف گويانو
محبت دخدای صفت دزړه طاقت دی
هر طاقت غلام د دي د غلامانو
دده مېني بنایست کي پټ بدرنگ وجود کړو
څه که لاندي دگلونو پروت دپران وه

(کليات ۲۸ مخ)

پنجم خپرکی

الف: انسان د غني او نيچه په افکارو کي

د انسان په اړوند د غني خان ايديال او فکر نيچه ته ورته دی. نيچه انسان مخاطب کوي وايي:

((له چنجي نه دي انسان ته تکامل کړی دی خو تر اوسه لا هم زيات د چنجي خانگړني په تا کي موندل کيږي، يوه ورځ بيزو، وي او اوس هم د بيزوگانو نه بد تر يي.))

د نيچه اعتراض په انسان باندې د هغه دحيواني غرايزو، خوندونو او لذتونو د لټولو په بنسټ دی خو هغه د انسان کرامت او عظمت هم نه هيروي. غني خان هم دا باور په خپلو شعرونو کي څرگند کړی دی.

د غني خان د یو اوږده نظم محتوی هم دې ته ورته ده :

ربه!

ای په بنایست مینه جوړوونکی دگلاب ربه!
ستا بنکلی دنیا شوه د څاروي اودقصاب ربه!
ای چې د ماشوم سترگی دې جوړې کړې دگل په شان
وروکی اوخوړې خوړې خبرې د بابل په شان
زړه یې پاک له بدو د هرخیال او د ازاره پاک
پاک لکه شبنم وو دگناهه او د ازاره پاک
تاچې چاله تیت دفرښتو بنکلي سرونه کړل
تاچې دچا سترگو له جوړ ستوري اوگلونه کړل
تاچې دچا حسن له دخپلو سترگو نور ورکړو
تاچې له خپل ځانه چاله مینه اوسرور ورکړو
هغه محبوبا ستا ادم نه دی ادم خور دی
ابنایسته گلاب ستا گلاب نه دی اور دی اور دی
هغه ستا د لاس گلاب پروت په وینو کې سمسور دی
ستا خلیفه ربه! ادم نه دی ادم خور دی
تاچې چاله جوړه کړه دحسن اوگلزار قیصه
ورکړه مشغولا له دې دمینی اولدار قیصه
تاچې چاله ستوري اوسپوړمی اومانام جوړ کړلو
تاچې چاله مینه اومستي اوخرام جوړ کړلو
سترگی یې دې پټې هغه نن دزهرو پینې څښي
ستا په نامه ربه! نن سړی دسړو ویني څښي

۶۱۰ مخ

نیچہ وایي:

((له وحشته ډک یوې ناخاپي روښنایي ته گورم، وینم چي زما په شاوخوا کي څیروونکي منډې وهي او زه یي په منځ کي یم. د انسان ډېر زیات تحرک دځمکي په بیدیاوو، په ښار جوړولو، د هیوادونو په جوړولو، پرله پسې جگړو او د میریانو په څیر د پانگي په راتولولو اوبیا د هغي په له منځه وړلو کي دی. انسانانو له یوبل نه گډه وډه ځغاسته او د یو بل تېر ویستل او پایمالول زده کړل. انسانان په بدمرغيو کي فریاد اوپه خوبنی کي د خوبنی اوازونه کوي، دا ټول د هماغه حیواني ذات اوځانگړنو دوام دی چي په ده کي دوام کوي.)) (۲-۵۵)

غني وایي:

وگوره انسان ته چي بادشاه دځناورو دی
دی که ډېر زور وکړي وتی نه شي دخپل ځانه
دی له خپل وجوده له فطرته لويډای نه شي
سل ځله که جمع کړي کلونه د ایرانه
دی دخپله ځانه دجهانه ورکیدای نه شي
کله دمنبر نه تاو شي کله دجانانه
څه وکړي غریب دا په لکهاوو کلا گانو بند
دی که ډیر زور وکړي وتی نه شي له خپل ځانه

)

نیچه چې کله په انسان او د هغه په کړنو او اعمالو تمرکز کوي، انسان له حیوانه یوه نیزه را ټیټ بولي. هغه په دې باور دی چې حیوانات د لږ وخت له پاره یا په ټاکلي موسم کې د یوځای کېدو (جنسي یو والي) شوق لري خو نیچه انسان داسې حیوان بولي چې دا پوله یې ږنگه کړې ده. دا ځکه چې انسان تل د خوند او لذت پسې سرگردانه دی. نیچه په ملنډو وایي: انسان په یوه شیبه کې د حیوانیت له پولې اوږې چې جنسي اړیکه ټینګه کړي. له دې امله جنسي شهوت کولی شي (ځینې حیوانات په مشخص موسم کې نه) بلکې په هره شیبه کې پر هغه غالب شي.

خو د نیچه نتیجه گيري بیا په زړه پوري ده، دوگماتیکه نه ده، بلکې ځینې تحلیلي بنسټونه لري او همدا پدیده د انسان کېدلو محرکه قوه بولي:

انسان تل د خوند او لذت د سرچینو په لټه کې دی او له کومه ځایه چې په نړۍ کې د پرله پسې ارضا امکانات نشته نو د جسمي ارضا میدان روحي او انفيسي ارضا ته پریږدي او انتقال کوي، همدا انتقال دی چې د هغه فکر هڅوي او انسان یې له حیوان نه جلا او عاقل موجود جوړ کړی دی.

په زړه پوري خبره داده چې دنیچه همدې فکري خط هغه دارواپوهني په پلار بدل کړ، زیگموند فروید نیچه خپل بنوونکی اوستاد او لارښود وباله. زیگموند فروید د نیچه د افکارو په دوام پوښتي چې که انسان تل دجنسي جذبې په ډگر کې پاتې وای نوکوم اوڅه سبب به وای چې دپوهې په لاس ته راورلو، کار او جوړښتونو ته لاس واچوي؟

دې مسالې ته د فروید ځواب له نبوغ نه ډک وو، فروید داسې باور درلود چې که په رښتیا انسان په خپل حال پریښودل شي د جسمي او جنسي اړتیاوو د ارضا پرته به د بل څه په لټه کې نه وي. له دغه ډول ژوندانه څخه

((محرومیت)) به ددې سبب شي چې انسان له حیواني ژونده را وگرځوي. یوازي د تربیت او روزني په مرسته انسان زده کړه کوي او د پوهې، هنر او جوړښتونو کي د لذت احساس کوي.

د انسان په اړونددا تصویر د معاصرې ارواپوهني په وسیله وړاندې شوی دی. اصلي هدف یې د انسان د روحي تعادل او انډول جوړول دي. پاتې دي نه وي چې د روحي انډول تامین د مادي او معنوي عروج او ارتقا لومړی شرط دی.

په دې اساس وینوچې د ((داروین دتیوری)) فلسفې بیان نه یوازي انسان او بشر ((بیزو)) وگڼله بلکي د نیچه د تیز اوچالاک ذهن له مخي یې د انسان او انسانیت نه ډېر ښه درک را منځ ته کړ.

خو له کومه حایه چې انسان ته په دې مادي نړۍ کي د خوند او لذت سرچیني لږي لاس ته ورځي نو تخیل ته پناه وړي، د تخیل له لاري دلذت احساس ته لاسرسی پیداکوي، همدغه انگیزه ده چې دانسان او حیوان ترمنځ یو ستر توپیر را منځ ته کیري.

حیوان یوازي په حال زمانه یا اوس مهال کي ژوندکوي، له ماضي او مستقبل نه ناخبره دی، په دې اړوند کوم تصور هم نه لري خو د انسان تصور چې د اوسمهال نه تیر او راتلونکي ته پام کوي. له راتلونکي نه دهغه انتظار د دې سبب کیري چې له اوسمهال نه خوند وانه اخلي نو یو څه تجربه کوي چې تراوسه هیڅ یوحیوان په هغه نه دی پوهیدلی چې هغه د((نه زغم)) احساس دی.

انسان له دغه نه زغم یا بي زغمی نه د تینتې له پاره دیو داسې مشغولیت پسې گرځي چې هیجان را وپاروي اوکه هغه پیدا نه کړي نو بیا هستونه او

تخلیق کوي. دا بهیر دوه عمدۀ شکلونه لري چې یوه لوبه اوبل هنري تخلیق دی.

په دې ډول نیچه د هنر له سر نه د تقدس تاج لیري کوي او هغه په مریي او مزودور بدلوي چې د خپل بادار یعنی انسان وخت بڼه تیر او کسالت یې له منځه یوسي خوبیا هم وایي دا کوم ټیټ مقام نه دی، که دا خبره په پام کې ونیسو چې د هنر دنده د انسان ژوندی او خوشاله ساتل دي او دخلاقیت هستول او هغه وینو هیجاني کول او را پارول دي چې د انسان په مغز او ذهن کې جریان لري.

نیچه په خپلو افکارو کې په مدرنه نړۍ کې دوه ډگرونه یعنی ((هنري خلاقیت)) او ارواپوهنه په نوي بنسټ ایجاد کړه. هغه په دې اند دی چې د هغه په فلسفي افکارو کې هغه څه نشته چې د مخه وو. ټول مفاهیم او ارزښتونه له خپله ځایه سقوط کوي او په بل جهان اوبله فضا کې نوی اوتازه مقام پیدا کوي، له دې امله ده چې د نیچه د افکارو پرته د مدرن جهان او مدرنیته پوهیدنه ممکنه نه ده.

نیچه د زبرځواک انسان کړنه کې انسان پالنه تشریح کوي، هغه چې د زبر انسان کړنه په فلسفه کې را پورته کړه په دې خبره ټینګار کوي چې ځواکمن انسان یوازې په انساني فضایلو سره له نورو توپیر لري اودجسمي وس له نظره هیڅ ډول برتري نه لري اونه هم توپیر لري. په دې اساس چې لږ تر لږه په تیرو لسو زرو کلونو کې د انسان په هوس او عقل کې کوم بدلون نه دی راغلی، هغه په داسې مهال کې خپله تیوري مطرح کړه چې داروین د نظریاتو له مخې انسان دبیزو تر سطحې را ټیټ شو، دې نظریاتو په خرافاتو او موهوماتو، باندې گوزار وکړ. نیچه دا پوښتنه را ولاروي چې که فرض کړو خدای نشته چې مور په رښتیا بیزو یو او د طبعیت زیرنده یو خو دشعور

نه برخورداره یو نو اوس باید وگورو چې که شعور لرو نو ددوینیا په کومه سطحه کې ولاړیو؟

غني خان هم په خپلو اشعارو کې په انسان متمرکز دی، تل د انسان بڼه خویونه د هغه له حیواني غریزو سره خوا په خوا بردي خو که له یوې خوا انسان د ارزښتونو هستوونکی بولي نو د هغه له حیواني انگیزو نه هم بې خبره نه دی. د غني خان انسان دهغه خپل شویو امیالو نه وروسته یو لوی ذات ته مراجعه کوي او د هغه سره په وصال کې نړۍ او کاینات، ښکلا او کمال ویني. د غني دوه شعرونه دي:

بڼده

بڼده بدلیري داسې بدلیري
لکه بدل شي چې وخت دکال
کله یو حسن شي یو سوز اوخوب شي
کله مجنون شي یو لیونتوب شي
کله فریاد سلگی کله نرتوب شي
کله سینه دسقراط کله خرتوب شي

)

(۱-۵۳۴

نوي بلا

کله کله را پیداشي یوه دارنگي بلا
ژبه ښکلې اوپسته سر یې ډک وي درنا
سپین گمبت کې دجومات، دي پراته لات و منات

دا په شکل ادم ذات په هد وینه اژدها
دده دا شیرین گفتار، کفر کفر او انکار
پروت یې زړه ته دی زناز دده هوش توره لمبه
دغه بڼکلي سپین صورت مقبره ده دنفرت
دغه پند او نصیحت دی د زهر و پتاسه
دا د لال دی د تیارو، دسکرو تو دسکرو
دغو سپینو منارو کې اورونه دي زرها
دا په شکل فرشته، ده بلا توره بلا
هم افت دی هم وبا، غني خدای دي ترې ساته

(۱-۵۳۷)

هیومانیزم غني او انسان:

خو پر دي نظرونو او باورونو برسیره غني یو ستر هیومانیزم هم دی خو
د هیومانیزم په کلاسیکه او تیوریکه معنا نه، بلکې باید یادونه وکړو چې د
شاعر نظر په دي برخه کې یوازې په یوه استقامت کې نه دی، بلکې له خو
زاویو د هیومانیزم په اړوند څرگندونې لري.

هیومانیزم د مدرنیزم د دوران بشرپالنه ده چې د اروپا د رنسانس محصول
ده. یاپه بل عبارت دکلیسا اومنځنیو پیړیو دسکولاستیکي تحجر په وړاندې
کله چې د بشري تمدن د پرمختگ په بهیر کې انسان د پېښو او کایناتو مرکز
او محراق گرځي نو د هیومانیزم فکري او فلسفي ښوونځي یو وار بیا د
یوناني اساطیرو له بستر نه سر راپورته کوي. په فلسفه، ادبیاتو او نورو
هنرونو کې انعکاس کوي. وروسته د شعر او ادبیاتو په بیلابیلو فکري

جریانونو کې هم ځلیري خو د دې په څنگ کې پاتې دي نه وي چې د ختیزې نړۍ په فرهنگونو او بیلابیلو فکري بنسټونو په تېره تصوف او عرفان کې انسان محوري یو څرگند او ځلانده ځای او مقام لري.

د غني خان شعر او هنر ته په غور کتلو سره دا خبره ښه جوتیږي چې دهغه په افکارو کې دهیومانیزم د دواړو یا دوشویو فکري بهیرونو او یوډول فکري او ارواپوهنیزه تلاقي یا مخامخ کېدنه موجوده ده. هیومانیزم داسې یو فکري بنسټونکی دی چې اساسي موخه یې په نړۍ کې د انسان ژغورنه او د انسان اعتلا ده. انسان شریف موجود بولي او هغه اصول چې طرحه کوي د انسان اصلي اړتیاوو ته چې د انسان نوعیت جوړوي ځواب وايي.

په مدرنه نړۍ کې د رنسانس نه وروسته څلور جریانونه دهیومانیزم مدعیان دي.

دلویدیځې نړۍ لیبرالیزم

دکارل مارکس نظریه

وجودي اصالت یا اګزیستانسیالیزم

او عرفان او تصوف د مذهب په بڼه کې

لیبرالیزم په تاریخي لحاظ ځان دهیومانیزم د فلسفې او فرهنگ اصلي وارث بولي. لیبرالیزم هیومانیزم یو پرله پسې او متداوم جریان بولي چې د لرغوني یونان نه پیل او په معاصره اروپا کې خپل کمال ته ورسید.

د لویدیځې نړۍ یا لویدیځ تمدن هیومانیزم د یوناني اساطیرو په بنسټ سر راپورته کړ. په لرغوني یوناني اساطیرو کې خدیان په خاص مېتولوژیک

لید او نظر سره یو تضاد په ډاگه کوي چې دځمکې او اسمان ترمنځ یا د خدایانو او د انسانانو ترمنځ یو رقابت نسی، ارباب الانواع په پرلپسې توگه د انسانانو په وړاندې خنډونه ایجادوي. جهالت ناپوهي، نه معرفت، پستي کمزورتیا او انسان په اسارت کې ساتل یې اساسي موخه او پیام دی، هڅه کوي په ځمکه باندې دانسان د حاکمیت او قدرت مخه ونیسي او له دې نه ډار لري. داسې انگیرل کیږي چې هر انسان چې د سترې گناه مرتکب کیږي او هغو چې د خدایانو امر پرځای نه کړ، په ډېر ستر عذاب اخته شول. سیزیف، پرومته او نورې اسطوري ددې خبرې مثالونه دي.

په واقعیت کې د انسان او د ارباب الانواعو جگړه چې په اساطیرو کې یې انعکاس کړی دی د طبیعت د قهرجنو قوتونو په وړاندې او د دغه قوتونو د ایل کولو او د انسان دحاکمیت او لاسبری له پاره استعاره ده خو له رنسانس نه وروسته نویو هیومانیستانو لکه دیدرو، ولتر او ان فویرباخ او مارکس داسې و انگیرله چې اسطوروي نړۍ یا مېتولوژیکه شخړه د مادي او طبیعي جهان انعکاس دی او له معنوي او قدسي نړۍ او د سترو شرقي ادیانو په وجود کې روانه شخړه دهماغه مادي نړۍ سره ورته والی لري. په شرقي مذاهبو کې دانسان اړیکه د اهورا مزدا، رام، تایو او ژغورونکي پلار مسیح د انسان او زیوس له اړیکې سره پرتله کیږي خو ځینې فلاسفه د دې دواړو ترمنځ تناقض ویني او داسې انگیري چې که په لرغونواساطیرو کې پرومته له خدایانو اور غلا کوي، او انساني نړۍ ته یې راوړي او د دې گناه له امله په لوی کړ او محکوم کیږي نو په شرقي ادیانو کې شیطان یا ابلیس مقربه ملکه ده چې د خدای له خوا رتل کیږي او د لعنت وړ گرځي، دا ځکه چې د خدای امر نه مني چې د ادم پښو ته ولویږي، په دې پرتله کې داور پرځای نور اورنبا ده. خدایي نور د خدای امر دی او د یوناني اساطیرو الهام

اخیستني او پر هماغه اساس د زیوس پر عکس چې انسان د طبیعت له مرییتوب نه ژغوري.

په دې اساس د بورژوازي لیبرالیزم او مارکسیزم دواړو د یوناني اساطیرو نه الهام اخلي او هیومانیزم هم په هماغه بنسټ مطرح کوي. خو اګزستیانسیا لیزم د دوه یادو شویو جریانونو نه زیات د هیومانیزم ادعا کوي. سارتر وايي: ((اګزستیانسیالیزم په خپله هیومانیزم دی.))

د سارتر په باور انسان دخپل ځان هستونکی دی او د یوه لیکوال په قول چې وايي: ((انسان دانسان راتلونکی ده)) یعنی تر مخه یې د پیدایښت اټکل نه وو شوی. په دې اساس په ټولو فلسفي بنوونځیو کې وجودي اصالت انسان ته په ستر امتیاز قایل دی.

لکه په دې مشهور شعر کې چې دمخه مو هم را اخیستي وو چې وايي :

اوما ځان له ساز که پخپله جوړ
دخپل خوب نه دخپل خیال نه
اوما ځان له مرگ که پخپله جوړ
دسپرلي دزیرو گلونو نه
دلالونو نه دځوانۍ نه

خو بل جریان مذهبي جریان دی چې له عرفان او تصوف نه الهام اخلي. دا جریان انسان په اعلی حد کې پرهیزگاری او ایثار ته را بولي ټول مذهبونه د انسان د خلقت د فلسفي او د انسان د پیدایښت نه پیل کوي. مشهور عارف شیخ محی الدین عربي کامل انسان د خدای خلیفه بولي.

په سترو شرقي مکتبونو کې انسان دنړۍ او کایناتو له خدای سره اړیکې لري. په زردشتیزم کې انسان د اهورا مزدا ملگری او ملاتړی دی. او ان د خلقت په ستره معرکه کې له انسان سره د نیکۍ په برې کې د انگره مینو(د سپنتامینو ضد یا اهریمن یا ناوړه او بد خصلت) په وړاندې مرسته کوي.

د وحدت وجود په عرفاني جریانونو کې چې په سرکې یې په ټولو هندي مذهبونو کې دخدای، انسان او عشق درې واړه یوه پېښه را منځ ته کوي چې د هستۍ نړۍ له سره جوړه کړي. انسان او خدای په دې مذهب کې داسې سره شریک دي چې منطقي جلاوالی یې ممکن نه دی، زموږ دسترو صوفیانو او عارفانو په اثارو کې هم داسې بریښي او مثالونه یې زیات دي.

د غني یوشعر:

ټول جهان خاموش وو یو ادم و چې گویانه شو
مینی داسې یورو بي خبره دخپل ځانه شو
وي، زړلکها سوالونه، ژوند جواب یمه دټولو
زه یو مقصد نه یم، خو باب یمه دټولو
زه کله مراد، کله ارمان کله غرور یمه
زه ټنگ او ټکور یم، زه شراب یمه دټولو
زه کامل کمال، زه سر رباب یمه دټولو
دا چې ته یې ای جانانه، دا چې ستا هستي رڼا ده
دا زما مینه ارمان دی، دا زما ژړا خندا ده
د ملا خبرې خوشي معامله ستا اوزما ده
دا داستان د لوري نه دی دا قصه د عشق اوساه ده
د زما ورکې پټ راز ستا دحسن او کمال دی
دا زما کمزوری سترگی ستا د بنایست جاه و جلال دی

عرفان

انسان نہ دہ تشہ خاورہ چہ پہ خاورو کی شہی خاورہ
دی کی ساز یو ابدی دی کہ لہر چہ شوی تہ بہ یہی واورہ

ماخذونہ:

۱. غنی خان، لتون، یونیورسٹی بک ایجنسی، پبلیشر، ۲۰۱۱.
۲. فاضل غیبی، فلسفہ مدرن و ایران، چاپ اول، پیام خ (محل چاپ مالوم نہ دی) کال، ۱۳۹۰.
۳. قاسم کاکایی، وحدت وجود، بہ روایت ابن عربی و اکھارت، ۱۳۸۵.

SWASTIK

4.<http://www.preservearticles.com/201105086343/philosophy-of-rabindranath-tagore.html>

شپږم څپرکی

ملا او غني خان

د غني خان د ژوند له مطالعي جوتيري چي هغه په ډيره تنكي ځوانی او زلميتوب كي ديني او مذهبي زده كړي كړي دي. هغه په اتمانزو كي بنوونځی ولوست، ارومرو چي عربي او فارسي ژبي يي هم دغلته زده كړي وې. د دې زده كړو له برکته د هغه ذهن او فكر د ديني او مذهبي مسايلو په درك ښه وس پيدا كړ. هغه د خدای د وحدانيت پيغمبر، قران، ژوند، مرگ، دوزخ او جنت په باب ښه ژوره پوهه ترلاسه كړه. په دې لړكي يي د دين او

الهی احکامو دروغجن مفسر ته هم پام واوښت. دا لامل شو چې د الهي مشیت او د هغه د کون و فیکون څخه د ناسم پوهاوي د تبلیغونکي څیره په خپلو شعرونو روښانه کړي.

دغني خان یو ملگري یادونه ده چې استاد بینوا هم په اوسني لیکوال کې را اخیستی ده، وایي:

((په هغو ورځو کې دباچا خان دا خیال و، چې د غني نه یو لوی اسلامي عالم جوړ کړي نو ځکه غني خان اوه کاله د عربي مروج علوم ولوستل په تیره یې بیا د قران تفسیرونه (مسلم، بخاري، احسن المسایل)(اسلامي قانون) او (بلوغ المرام) تقریبا ټول یې یاد وو او عربي ژبه یې دخپلي پښتو په شان روانه ویله.))

وايي چې یوځل د هند د دیوبند د اسلامي مدرسې یو مولانا دې ازاد ښوونځي ته راغلی و، غني خان د ټولو شاگردانو مخ کې ودرید او شل دقیقې یې په فصیحه عربي ژبه وینا وکړه. مولانا پوښتنه وکړه چې دا هلک عرب دی؟ ((باچا خان موسکې شو وپي ویل: نه! دا زما زوی سوچه اشغری پښتون دی.)) (۸۷۸۰۱)

د غني خان په شعرونو کې ملا یوسمبول دی. د جهالت او تاریک اندی سمبول. د ښکلا ضد او د بدرنگی سمبول او په نهایت کې د معرفت ضد سمبول. دوه حقیقته د ملا په اړوند د یادوني وړ دي چې د غني په شعرونو کې ډیر څرگند دي.

یو د پښتنو د ازادی سره دوښمني او د پردیو په خدمت کې کیدل دي. چې په همدې اساس د ملا کردار په دواړو کې ډیر څرگند دی.

له بلي خوا ملا په ښکاره کې د خلکو د پوهاوي او هغو ته د لارښوونې مدعي دي چې په سطحي او ابتدايي پوهه نه شي کولای د خلکو پوهه لوړه یوسي بلکې نور هم د خلکو د جهالت سبب کېږي یا دده جهالت ټولني ته انتقالیږي.

درېیم دا چې ملا په پښتنې ټولنه کې د ټولنیز - اقتصادي دریخ په لحاظ په ډیره ټیټه سطحه کې موقعیت لري، او درلودیې خو ځیني عوامل اوسپونه وو چې ملا ته یې د لښکرو په سر کې ځای ورکړی دی.

څلورم، د پښتنو په تاریخ کې ان د مغلو له دوران راهیسي ملا د دربار او پردیو حاکمانو په خدمت کې شو. د بایزید روښان پر ضد د اخون درويزه دریخ اوبیا دخوشحال خان پرضد د ملا میانور پروپیگنده او تبلیغ چې په سوات نامه کې یې مفصل تفسیر شته، همدارنگه د خدایي خدمتگارو پر ضد چې سرخپوش یې د بلشویکانوسره ورته تبلیغول، ښه مثالونه دي. پردیو حاکمانو د ملي ازادۍ او خپلواکۍ د مبارزینو پر ضد له ډیرو وسایلو کارواخیست چې یوه عمده وسیله یې د دین او مذهب له سپیڅلي نامه گټه اخیستل وو چې د دې کار له پاره بیا هم ملا وسیله شوې ده. ملا د دربارونو د جیره خور په توگه کردار تر سره کړي دی. د انگریزي استعمار د لاسبری په مهال هم انگریزانو تر هرڅه د مخه د پښتنو د فرهنگ په اړه څیړنه وکړه او له څیړني وروسته یې ملا په خپل لاس کې ونیو.

البته په دې کې استثنا هم شته، په ټول کې هر ملا د استعمار په خدمت کې نه بلکې ډیر پیاوړي او مبارز عالمان هم وو چې هغوی بیا په دې کتیکوړۍ کې نه شو شمیرلی.

خو په هر صورت بیرته خپلي خبرې ته ورگرځو او هغه دا چې دا خبره خو دلبلونه لري، یو دا چې په پښتني ټولنه کې په تاریخي لحاظ ملا دځمکې او جایداد خاوند نه وو (په تاریخي او قومي لحاظ) هغه زیاتره وخت د کلیوالو او کورونو څخه د راټول شوي ټوک او مړۍ په وسیله تغذیه کیدلو، له بلي خوا سخت فزیکي او جسماني کار کولو ته هم برابر نه وو، په نوموړي باندې د جومات د لومړیو ورځو لوړه او د بل مړۍ ته سترگې وازې پاتې کیدل د دې سبب شوي چې تل وړی پاتې شي او د ((پټې لورې)) حقارت دهغه دشخصیت برخه وگرځي.

د ملا پوهه او درك داسې جوړیږي چې زیات په تاریخ او د خپل هیواد په جغرافیه اگاه نه وي او باور هم پرې نه لري بلکې هغه دملت او قوم پر ضد د امه(امت) د مفهوم لیوال دی او د اُمه یا امت مفهوم یو ډول مذهبي بین المللیت بني. سره له دې چې دا یوه سپیڅلي انگیزه ده خو د ظالمو حکامو او مستبدینو له خوا د ملتونو د مړیې کولوله پاره یې د یو دام حیثیت غوره کړ. په همدې اساس ملا ته ازادې او حاکمیت هم دومره ارزښت نه لري چې مور یې په معاصر تاریخ کې ژوندي مثالونه لرو.

د دې خبرې یو ژوندي مثال د تېرې پېړۍ په اټیايمه لسيزه کې د یوه مذهبي – افراطي گوند له خوا له پاکستان سره د کانفدراسیون طرح منل شوي وه. غوښتل یې چې په مذهبي ایډیولوژیک بنسټ د افغانستان او پاکستان کانفدراسیون جوړ کړي چې د فقید داکتر نجیب الله شهید له خوا په شدت سره وغندل او محکوم شو.

بل مثال یې د گوانتانامو ماتې زولني د اثر د لیکوال (بدر الزمان بدر) یوه کیسه ده چې په خپل یاد کتاب کې یې درج کړي ده چې کله د کونړ د جمیل الرحمان سلفي وراړه چې یو وخت د اسلامي گوند غړی وو او وروسته یې جلا تنظیم

جوړ کړ. په افغانستان کې د مجاهدينو د راتگ په درشل کې ای اس ای ته یوه طرح ورکړې وه . په دې ډول چې افغانستان باید په کوچنیو ایالتونو وویشل شي. د مجاهدينو قوماندانان دي د هغو اداره وکړي او په مجموع کې دي د افغانستان د ایالاتو اداره د پاکستان له خوا ترکنترول لاندې وي. دا کتاب نور ډیر حقایق هم رسوا کوي چې البته ددې مقالې له حوصلي بهر دي.

د هند دنېمې وچې د ازادۍ نه وروسته د پښتنو ازادې بڅښوونکې غورځنگ د ملا تېر د ملا او د هغه د ایډیولوژۍ پر اثر مات شو، ان دا چې د انگریزانو له خوا د دې له پاره چې د پښتنو ازادۍ وننگوي نو د پاکستان په گټه یې رای ورکولو په مهال د هندوانو گرنګ د قران پاک په خوا کې کښیښود، حال دا چې دین او مذهب د پاکي عقیدې او باور بنسټ دی، نه د هیواد دخپلواکۍ او خودمختارۍ د ارزښتونو له پاره بنسټ. د صدر اسلام په مهال یهودو او مسلمانانو یوځای ژوند کاوه.

له بلې خوا پښتون ملا د ژورې دېني او مذهبي – اسلامي پوهې څښتن نه دی. بلکې د سطحي معلوماتو او مسایلو تکراروونکي دی. هغه چا یاکسانو چې له مدرسه یې زده کړو زیاته گټه تر لاسه کړي هغوی بیا له دې دایرې څخه وتلي او مشهور عالمان بلل شوي دي چې د هیواد، خلکو او خپلواکۍ علمبرداران گڼل شوي دي. البته په دې بحث کې زموږ خبره دسطحي اولر معرفته ملا په باب ده.

همدارنگه ملا او د هغه پورې اړوند ځواک تل د مدرنیزم او پرمختگ په وړاندې دریدلی دی.

خو له بلې خوا غني خان چې د یو ډول اشراقي پوهي خاوند هم دی. د همدغه پوهي بنیاد په عرفان کې دی. عرفان او مذهبي دوگماتیزم سره دومره څنگ نه لگوي.

غني خان د یوه شاعر او فلسفي په توگه چې له یوې خوا د ژورې پوهي او صلاحیت خاوند دی نو ملا د جهالت، ناپوهی، سمبول بولي په یو شعر کې گورو.

الف. غني څه وايي؟ :

غني خان ملا مخاطب کوي او ورته وايي چې ته دخدای په کور کې دبت سفیرې. د دې خطاب او استنتاج دلایل په دې کې دی چې ملا او د هغه کوچنیوالي څخه د محرومیت او عقو په بنیاد د گیدې او خپل ځان سره افراطي مینه لري. پیسې، خوراک، حلوا، پیتی داسې څه دي چې ملا له خپل جسم او وجود نه بت جوړوي یا د یاد شوي شوق د بت دجوړیدو سبب کیږي نو د دې له پاره چې د هغه په روح او روان کې خدایي جذبې را وپارېږي او په شور او جذبې اذان اداء کړي په اذان کې خپل ژور عاطفي او انساني خدایي جذبې نه شي ورځای کولی، دا ځکه چې د غني په باور د اذان کولو په مهال هم دخپلې گیدې په غم کې دی.

هم دا شان د ملا سترگې د جنت په تصور کې په حورو او بڼو سرې دي. د میلو او عیاشی د ځای په توگه یې په ذهن کې ژوندی ساتي. په ذهن کې له جنته پاريس جوړوي. د شاتو او شیدو ویالي ویني. هلته چې د فیرنی او حلوا کیسي وي نو بس یوازي د مادي نعمتونو داستان په ذهن کې پالي. خدایي جنون او عشق په ملا کې نشته. یوازي څرې حوري، بر بندې

حوري، د شهوتو او ځان مړولو مکان په توگه د جنت تصور له ځانه سره لري او پرې فکر کوي.

خو بالمقابل غني خان په خپل شعر کې د جنت واقعي او رښتیني تصویر لري. دا تصویر د هغه په ژوره اشراقي پوهه کې نغښتی دی. هلته چې انسانیت تعالی پیدا کوي. د شور او جذبې او سکر ترعالي حده لوړیږي. په هرڅه کې ښکلا ویني او د هغه ښکلا یو داسې نور او رڼا ته ورته وي چې د هغې په درک او پوهیدني سره انسان خپل ځان او هستي په یولوۍ دریاب کې محوه بولي.

خو د جاهل بي ضميره او ناپوهه ملا درک څه دی؟ دا په خپله د غني په شعر کې جوتیري وايي چې د دونیا د مزو لټول. د حورو په سترگو کې د ښوځندا لیدل لکه په اسمان کې دډیران ورمه لټول دي خو غني وايي چې ملایوازي خپته پیژني. مستي او جانان نه پیژني. مردی او میرانه او په ډگر کې له ځانه تیریدل نه پیژني. یوازي بیره ږیره وسیله بولي. ټول شعر په دې ډول دی.

جنت

ډوډی غرپ ملا، جنتی ملا
 حلوا قب ملا، ولایتي ملا
 په پیسو قربان اوستی ملا
 د پولاو په شوق خوري پیتي ملا
 دا بي عشقه، بي جوشه او مرآدان
 دا چلي دماغ او ارزان ضمير
 د دي سپين دستار د توهين يي ته

په دې کور د خدای کي د بت سفیر
ماته وایي چي خه چي جنت ته خو
ستا جنت ستا د لوري ارمان دی
ستا جنت د خوراک او د بشخو پک
ستا جنت نیم پیرس نیم طهران دی
ستا جنت کي دریاب دشوروا روان
پیماني د فیرنی نه بر پوري دی
ستا جنت کي جنون او تلاش نشته
ستا جنت کي څربي حوري دي
ستا جنت کي نه سوز نه ارمان شته دی
غټي خيټي، لمدي، سپوري شونډي دي
ستا جنت کي غوښتل او بیلل نشته
واره حوري، رضا او برينډي دی
ستا جنت د جنون بي خبره ژوند
ستا جنت یو اوبنیار شان تصویر د خان
ستا جنت د شهوت او د تندي پک
ستا جنت ستا د لوري د تاو امکان
پوډی غرپ ملا، جنټی ملا
په پیسو قربان، اوستي ملا
راشه واوره ته چي جنت خه دی
د غني جنت، د غني ملا
ته په جنت کي مزي د دنیا لټی
د حورو سترگو کي د ډمو خندا لټی
ته په آسمان کي ورمه د ډیران لټی
او په تیرو کي سپورمی له مکان لټی

لیونی نه شوی ته خمار او مستي نه پیژني
مستانه نه شوی دلربا پرستي نه پیژني
تا د دنیا دپاره مینه د جانان ورکړه
مجنون په بیعه، بیخودي د جانان ورکړه
لاس دي که اوږد بادشاهي لاره فقیرشولي
یا زما خان وي یا د گندو رندو پیرشولي
توله خپته شوی مستي او جانان نه پیژني
توله ږیره ږیره شوی مردی او میدان نه پیژني
زما امیره! تالی خټ او تکرې خور شوی زما
زما سرداره! ته مری وظیفه خور شوی زما

(۱۲۴-۲)

ب.جنت:

د جنت شعر د غني خان نیمه عرفاني اوسمبولیک اثر دی. په دې شعر کې لومړی لوی او مطلق ذات توصیفوي. د هغه لا محدود او لایتناهي قدرت تشریح کوي، او د شاعر دا عقیده په کې حرکت کوي چې دغه ذات او دا قدرت د ملا او شیطان په وسیله محدود شوي ده نو بیا هم په ملاسخته نیوکه کوي.

غني په خپل شعر کې د ملا دا نظر چې د لوی ذات قدرت، ترحم، مهربانی او د هغه د لامحدود وس په باب کوم تصویر وړاندې کوي هغه د گونگت، چنجي او سامري د خوسکي په انځور کې ویني. د شاعر جنت د ملا د جنت پر خلاف په انساني د دنیا کې د انسان د رواني آرامۍ او د انسان د نیکمرغۍ

حالت دی. شاعر له مکاره نړۍ تینسته کوي جنون او لیونتوب غوره کوي او په دغه جنون او لیونتوب حالت کې په رسا اواز او په زغرده وایي چې زه خو هم لیونی یم او هم شرابي یم. دی تیارو ته چې گورم زره می په تنگ شي، وایم چیغه وکړم چې ای لویه ربه ستا د دنیا محدوده نه ده. ستا مینه هم حد نه لري، ستا کرم او مهر خو هم حد نه لري نو بیا ولی ستا سامري ډوله موجودات ستا له شیطان سره په یوه لارځي.

ستا د رحمت څه حد هم شته دی؟ ای بی حساب به ای بی پایانه ستا خیشت او مینه څوک شي تللی، د سترگو پټه روک د ارمانه د ملا سترگي د قهره ډکې راته قصي کوي د درد او زور د جانان شونډي د کوکو وړي، وی راشه او گوره جنت کې اور مرگ بلي سترگي او خوري پنجې راته خوزی لحد، نیست او عدم شیطان، ملا، دواړه په یو آواز وی، ستا گناه ډیره ده او رحمت کم مشرک ولاړ همسا په لاس، قبا په ولي دستار په سر لاتو وزری د بلبلی ایبسی، بنایي شهباز ته د ایلم سر بناپیرک مشر دی د کاروان، د رنا خیشت او سنگار لتي سامری ژاری د زروبت کې ژوندون مستي او خمار لتي گونگت د سوتو په ډیری پورته، زیری لولکي ته د نور بیان کي چینیجی د خاوري په ممبر بره، قیصی د حورو او د آسمان کي ځکه په چغو زه د جماته لارم په لوري د میخانې دي خپلو سترگو ډوب کړم تاله کړم هم شرابي کړم هم لیونی خو چه په بدو او بدرنگو خپل لکه د سکورلو گی او اور شمه چې سُر او تال می تیاره فنا کړي د بي وستی فریاد ژړا او شور

ش

نو ځان ته وایم تاته واوروم دا د مجبوره زرگي بهانه

ستاخیشت او مینه څوک شی تللی، ای بی حسابه ای بی پایانه

(۲- ۳۴)

ملا یوازی په دې ټینگار کوي چې: دمرگ بلې سترگې او خورې پنځې خوزي. لحد، نیست او عدم دی خو د شاعر په باور مرگ انجام د هستی نه دی. بلکې دا هستي ابدی ده، مرگ هغه نه شي وژلي. داسې مستي غواړم چې یې مرگ نه شي وژلی.

خوشیطان او ملا، دواړه په یو آواز وايي، ستا د گناه پر مقیاس رحمت ډیر لږ دی.

پورتنی عبارات: دخلقت په اسطوره کي دخیر او شر تناسب په باب پوښتنه راپورته کوي، د غني مخاطب په شعر کي لوی ذات دی. غني په ډاگه د خدایي اولو هیت ناسم تفسیر چې د ملا له خوا ورکول کيږي په ډاگه کوي او په یوه ځای کي د شیطان او ملا تلاقي ویني. دملامحدوده نړۍ اومحدود تفکرترسیموي. هغه چې تنگه ده اوپه نورو باندي یې هم تنگول غواړي. شیطان په دې تنگ فکری کي د ملا لاشعوري ملگری دی. ملاپه شیطان لعنت وایي خو په واقعیت کي هغه څه چې د بشر او اشراف المخلوقات پر ضد دی، هغه کوي، یعنی د خدای رحمت محدودوي. د خدای په خدایي کي حدود پیدا کوي. دهغه رحمت کي کمښت جوتوي او دوزخ او جنت یوازی دخپل تفسیر له مخي څرگندوي نه هغه ډول چې دخدای له خوا ویل شوی دی.

شیطان په عرفاني ادبیاتوکي د انسان د دروني اوباطني وسوسي مثال دی. یا په بل عبارت لوامه نفس دی. ملاچې د خپل کرکتر او خصوصیاتو او لږي

محدودي پوهې پر اساس مستغني موجود نه بلکې د خپل نفس مریې دی. د شیطان کردار ادا کوي. یا په بل عبارت شیطان پر هغه کې او هغه په شیطان کې را څرگندیږي.

د شعر وروستی برخه په کلکه او ترخه ژبه د ملا او شیطان دواړو له پاره هغه سمبولونه کاروي چې په کلتوري لحاظ په پښتني ټولنه کې د طفيلي او مفت خوره حیوان له پاره استعمالیږي.

یعني بناپیرك او د کاروان مشري، د زرو په بت کې د سامري ژړا ده.

سامري یواسطوره وي موجود دی. کله چې موسی (ع) خپل قوم ته وویل چې واحد خدای او د هغه پیغمبري ومني نو..... د څیړونکو په باور د سلیمان(ع) له مرگه وروسته د یهودیانو ملک په دوه برخو وویشل شو. جنوبي برخه یې د یهودیه چې پایتخت یې اورشلیم دی اوشمالي برخه یې سمارا چې پایتخت یې نابلس وو. په تورات کې (هوشع نبي) راغلي دي چې د دې ځای پادشاهانو خوسکی پرستش کاوه. د یوشع په (۴ او ۷) باب کې راغلي دي ((ای اسرایله اوس خدای ته پرې ایښی یې دا ځکه چې لاره دې ورته پرې ایښی ده او دخوسکي پرستش کوی. ستاسې خوسکی چې دصنعتگرانو په لاس جوړ شو نو دخدای قهر به پر تاسو نازل شي. هغه خوسکی چې تاسو جوړ کړی کوچني به شي او هغه باد کرلي بربوکی به یې وریږي.))

د موسی قوم وویل چې مور په خپله خوښه ددې خلاف مرتکب نه شو خو سامري مور اړ کړو چې هغه زیورات چې له مصر نه یې راوړي وو په اور یې ویلي کړل چې کله ویلي شول له هغې یې خوسکی جوړ کړ چې اواز لري. سامري مور ته وویل چې ستاسو خدای او د موسی خدای همدا

خوسکی دی. خو موسی هغو ته وایي، ای خوسکی پرستو! نه گوری چې له دې خوسکي نه هېڅ خیر او شر نه ترلاسه کیري. (((۳-۱۲۷)

غني خان په خپل شعر کې د ملا کردار لکه گونگت چې د مرداریو د ډیریو پر سر ناست وي ترسیموي. یا دا چې چنچې د خاوري په ممبر د حورو کیسي کوي نو ځکه غني خان له جماته تېبتي او میخانې ته درومي په داسې مهال کې سر او تال کې تیارې فنا کړي. د بې وسې فریاد ژړا او شور په حالت کې خدای ته وایي: چې ای لویه ذاته ستا بنایست او مینه څوک تللی شي؟

چې سُر او تال مي تياره فنا کړي د بي وسې فریاد ژړا او شور

نو ځان ته وایم تاته واوروم دا د مجبوره زرگي بهانه ستا خيشت او مینه څوک شي تللی، ای بي حسابې ای بي پایانه

دا سمه ده چې په پښتو ادبیاتو شعر او په مجموع هنر کې د ریاکارو شیخانو ملایانو او پیرانو په وړاندې لوی خوشحال خټک او بیا وروسته خان عبدالغني خان په پوره زورورتیا او جسارت سره د ملا څیره رسوا کړې او د هغو د اعمالو پر ضد یې خپل اعتراض څرگند کړی او ان ځینې وخت یې مسخره کړې دي.

په پښتو سر بیره په نورو ژبو کې په تیره فارسي کې د فارسي ژبې مشهورو کلاسیکو شاعرانو او طنز لیکوونکو هم دا څرگندونه په ډیر ښه شان کړې ده.

د فارسي ژبې مشهور شاعر او طنز لیکوال عبید زاکاني په خپلو کلیاتو (شعر او طنزیه نثرونو) کې د شیخ او ریاکار زاهدانو او ملا رسوا کړی دی.

د حمدالله مستوفي په قول د عربود یوې قبیلې چې زاکانیان نومیدل او د ایران قزوین ته راغلي وو هلته میشت شول. یاد شاعر په ۷۷۲ کال هجري قمري وفات شوی دی.

عبید زاکاني ډول ډول شعري بڼې لکه ترجیح بند، ترکیب بند، غزل، مثنوي، قصیده او داسې نور لري خو هغه څه چې د ریاکارو او دوه مخو په اړوند په کې ډیر قوي طنزونه دي. د هغه له قطعاتو، رباعیاتو، لطیفو، اخلاق الاشراف، رساله دلگشا، ریش نامه او نورو څخه عبارت دي. زاکاني په خپلو کلیاتو کې د وخت حاکمان، دوه مخي شیخان، ملایان او ازاهدان په کلکه مسخره کړي دي او پرې ملنډې یې وهلي دي.

د فارسي ژبې مشهور شاعر حافظ شیرازي هم په زاهد، صوفي (د ملا په معنا) او شیخ سخته حمله کوي، شیخ او محتسب یعنی د شریعت او اخلاقو ټول ساتونکي او حافظان یې برخي نه دي. څرنگه چې یاد قشر په خپل کار کې د سختي ریا او تظاهر نه کار اخلي، نو هغوی رښتیني پرهیز گاران او عابدان نه بولي. حافظ پرې حمله کوي. د شاعر په دوران کې ددغو کسانو بازار او فساد د شاعر د کرکې د هڅوني عمده سبب دی. د یوه فلسفي په وینا:

((زهد په بنیاد کې دهستی په نظام کې دومره ارزښت نه لري، دا ځکه چې نه شي کولای د الاهي ذات ډېره عالي خلا څرگنده کړي. او یا د هغه دڅرگندولو هنداره وي. سره له دې چې وایي د گناه او ثواب، طاعاتو او عباداتو په حساب کې به وشمیرل شي خو دغه حساب او کتاب د هغه کسانو له پاره دی چې د حساب او کتاب خاوندان دي. او د خپلې گټې او زیان په باب فکر کوي.)) (۲۸۰-۴)

وايي په هغه دوران کي چی حافظ ژوند کاوه ولي داسي شاعر وزیرید؟ دا د حیرانی وړ نه ده، دا ځکه چي د حافظ شعر په خپل دوران کي د پارسي شعر اوږد تکاملي پړاو وهلي وو. فلسفي او عارفانه غزل او شعرونه ددغه تکامل مثالونه دي.

((د حافظ د باده پرستی او شراب خوری راز په همدغه جسورانه طغیان کي دی. د هغه عمده راز د((بي خودی)) په لټه کي او له واقعیتونوڅخه په تینسته اود((ترخه)) روزگار په جبيړه کولو اود((یوي هستی په انگیرنه)) کي دی. له ناوړه مادي او معنوي نړۍ نه په خلاصون کي د تنگ نظری، تعصب، ویني څښني، ریاکاری، سطحي او احمقانه روزگار نه چي شاعر يي په پنجوکي نیولی او په خپلو قیوداتو کي يي زمولي، له خپل د چاپیریال نه تینسته کوي او غواړي هغه هیرکړي، د ځان نشه کول، د خیام او حافظ په باورونو کي ډیره بڼه چاره وه.)) (۴۸۲-۵)

حافظ وايي:

بسکه درخرقه ء سالوس زدم لاف صلاح
شرمسار رخ ساقی ومی رنگینم

•

حافظ درمحفلۍ، دردی کشم درمجلسۍ
بنگر این بازی که چون با خلق صفت می کنم

•

شراب تلخ می خواهم که مرد افگن بود زورش
که تا یک دم بر اسایم زدنیاش و شر و شورش

●
باده نوشی که دران روی وریایی نبود
بهتر از زهد فروش که دران روی وریاست

●
ما شیخ وزاهد کم تر شناسیم
یا جام باده یا قصه ء کوتاه

●
زاهد مکن نصیحت شوریدگان که ما
با خاک کوی دوست به فردوس منگریم

بیدل دهلوی چي په لوی هند کې د اسلامي فرهنگ او عرفان ستره څیره او شخصیت دی، کلام یې هم ډېر ژور فلسفي او عرفاني اړخونه لري. ځای ځای د خپلي عرفاني، فلسفي نړۍ لید له زاويې د وخت په ریاکارو، بي شرمو، بي حیا او موذي ملایانو، شیخانو نیوکه کوي. استاد اسدالله حبيب په خپل اثر انسان د رنگارستان شعر بیدل کې لیکي:

((خلک تیر ایستونکي زاهدان او شیخان دوه مخي ملایان د هغه د قهر د مثلث درېمه ضلع ده. هغوی چي د زهد او پرهیزگاری په قبا او ځانته د خلکو د درناوی په جلبولو سره د نذرانو، خیرات، صدقاتو، وقفي مالونو، خانقاو اولنگرونوله لاري د پادشاهانو په دربارونو کې ډډه وهلي او پراته دي د هغو په باره کې وايي:

ای بسا شیخیکه ارشادش دلیل گمر هیست
غول اکثرا راه خلق از شمع و مشعل می زند

•
بر شیخ د کانداری ریش است مسلم
خرس این همه سوداگر پشمینه نباشد

•
بی سحر نیست هیت شیخ از رجوع خلق
این خر تناسخیت که گوساله می شود

•
عرفان نصیب زاهد جنت پرست نیست
این جوی خشک مغز بدریا نمی رسد

)

(۸۱.۶)

ج. سوال خواب د لیونی او ملا

د لیونی او ملا د سوال او خواب په نظم کې شاعر خپل فلسفي او استیتیکي لید څرگندوي. ملا په دې نظم کې هماغه سمبول دی چې په نورو شعرونو او نظمونو کې ویل شوی دی چې د جنت، ایمان، مکه، حوره، نشه، لمونځ، سجده، ژوندون، وصال، حسن، لیونی د چا په پښو کې د گل په څیر پروت یعنی روهي او معنوي مفاهیم تشریح کوي.

د شاعر لید ددې ټولو پورته یادو شویو مفاهیمو د درک لاره یو عرفاني او اشراقي هغه ده. د هغه په نظر اوباور مکه او د مکې په څیر د ختو کوټنې خو ډېرې دي خو اعتقاد او ایمان ددې سبب شوی چې د یو عاشق دکور په

توگه وځلیري. عشق او محبت د دې سبب شوی چې د ختو د یوې عادي کوټنې نه د دې او هاغې دنیا ماڼۍ جوړه کړي.

هغه په ترتیب سره یو خالص او کلک اعتقاد ته ایمان وایي خو دا داسې خیال او خوب دی چې په هغه کې د جانان سره وصال ته لاسرسی پیدا کيږي.

همدارنگه د شاعر په باور جنت رواني او روحي ارامي، له معبود سره د انسان د وصال داسې خمار او مستي ده چې انسان ته ابدیت ورکوي یا د هغه ابدیت په لټه کې چې وو هغه ته رسیږي. غني خان د استیتیک او ښکلا پیژندنې خاص او ځانگړې لاره لري. دا لاره چې د هغه د فرهنگ او پوهې په ستونو ولاړه ده، د هغه د باطني او دروني روح په بنسټ پیژندل کيږي. یا پیژندل شوي ده. هغه مرگ انجام د هستۍ نه بولي مرگ خاوري کیدل نه بولي.

حوره د هغه په اعتقاد سره لکه دشفق کرښه یا د خندا پر بوکۍ یا داسې رڼا چې په یوه څرک سره را برسیره کيږي، ومني. هرڅوک یې د لیدو وس نه لري. هغه نشه هم د سکر په څیر داسې یو حالت را پیژني چې په هغې کې نا لیدلي حقایق ویني. د مستۍ رنگین محل ته چې هغه هم د انسان په طبیعت کې موجود دی تلل را تلل دي او له هغو خوند اخیستل دي.

همدارنگه د لمانځه اوسجدي تعبیر هم عرفاني ډول وړاندې کوي. د شاعر په نظر داسې تجسم دی چې انسانان او انساني روح په لوړه او عالی سطحه کې خپل ځان د یار او جانان په پښوکې غورځول دي. په ظاهر کې لمونځ او سجده د شاعر په لید کې یو عمل او کړنه ده خو په معنویت کې د روح او د وصال هڅه ده. ژوند په خپله د معرفت او لیونتوب او د مسایلو د اظهار حالت دی.

بالاخره وصال یعنی په ښایست او ښکلا کې غرقیدل دي. دا ښایست کوم فزیکي او مادي ښکلا نه بلکې د معنویت او د روح د ابدیت نړۍ ده چې روح غواړي هغه ته ورسیري. په ښکلا او حسن مین شاعر نړۍ او کاینات او چاپیریال کې ځانگړې ښکلا ویني. دې ښکلا ته په خپل تن کې ځای ورکوي او یا داسې چې د خپل تن دروني ښکلا په بهر کې ویني، خو شاعر د جهالت دممثل نه ځان گوبښي کوي. د جنت او ددې ټولو عرفاني مفاهیمو په وړاندې د هغه غوښتنه هم په ډاگه کوي. او وايي چې د ملا جنت یوازې پیتی یعنی د نفس او جسماني غوښتنو غم خورل دي خو د شاعر جنت له وصال نه عبارت دی.

لیونیږه! مکه څه ده؟
 ملا! کور د یو عاشق دی
 کوټنۍ دی کې ډیری
 د همو رب خالق دی
 لیونیږه! ایمان څه دی؟
 ملا! دا دی پوخ گمان
 د یو خوب په زړه لیده دي
 د وصالونو د جانان
 لیونیږه! جنت څه دی؟
 ملا! ستا جنت پیتی ده
 او زما جنت وصال دی
 یوڅمار یوه مستی ده
 لیونیږه! حوره څه ده؟
 ملا! لهر د څمار دی
 یوه کرښه ده شفق ده

د خندا بربرکئی ده
لیونیہ! نشہ څه ده؟
ملا! دا په سیل واته دي
د مستی رنگین محل کی
دا واته ننو اته دي
لیونیہ! چه لمونځ څه دی؟
ملا! خاوري بشکلول دي
د جانان کوڅي ته تلل دي
د امید ارمان کیدل دي
لیونیہ! سجده څه ده؟
ملا! ځان خاوري کول دي
دمستی د گلو هار
د یار پیشو کی اچول دي
لیونیہ! ژوندون څه دی؟
ملا! زه یمه ژوندون
دا زما د خوب لیده دي
د سببا او د پرون
لیونیہ! وصال څه دی؟
ملا! بیست کی ډوبیده دي
دا په ستورو گدیده دي
په سپورمی کی خوریده دي
لیونیہ! حسن څه دی؟
ملا! لهر د خمار دی
یو موسکی موسکی شان خیال دی
یو نری د رنبا تار دی

لیونیه! ته یی څوک؟
 ملا! زه د چا ارمان
 زه یو گل د چا د گوتو
 پروت په پښو کی د جانان

(۲)

(۲۱۱)

د داسلام په باب د شاعر لید:

غني خان داسلام په نوم نظم کی چې په بشپړه توگه یو سیاسي نظم دی. د ملا په وړاندې خپل قوي اعتراض کوي. شاعر د هغو کسانو په وړاندې چې د اسلام د سپیڅلي نامه او د هغه له احکامو نه د خپلو دونیایي گټو په خاطر کار اخلي. په دې نظم کې مخاطب هغه سیاسي مومن دی چی ټول فکر او ذکر یی د خپل سیاسي هوس له پاره دی. داسلام اصلي نص او محتوا یی له یاده ویستلي ده. یا په بل عبارت اسلام دهغه له پاره یوه وسیله ده چې څرنگه خپلو موخو ته ورسیري.

له بلې خوا په اسلامي فرهنگ کې دعارف او متشرع ستونزه یوه پخوانی هغه ده. عارف، صوفي او ملا یا متشرع، محتسب او زاهد یوله بله سره نه جوړیدونکی دی او دا له دې امله چې دلته یو تبصره او دلیل اړین دی.

اسلام

ای په اسلام مینه
 ای سیاسي مومنه
 نن چې اسلام ستایي

ستایه دې څوک پروڼ
دا هغه مخ دتپوس
خو نوی شنه پروڼه
داعقاب پڼجی
دبڼاپیرک درونه
نن دجنت وعدي
پروني دوزخونه
چاربيته هغه زړه
خو نوي دي سرونه
ای په اسلام شیدا
ای سیاسي مومنه

غني خان ددغه په اصطلاح سياسي مومن ضمير هم برگ بولي. هغه چې د پښتون خپلواکي او هويت يې د پرديو د گټو نذرانه کړ او د جناح د خرد جال پسي ولاړ. هغه چې پروڼ دځان په فکر نه وو خو نن د سياسي هدفونو د حصول له پاره په نوره دونيا کې د اسلام له پاره مبارزه کوي. لندن کعبه بولي او الهام له بله ځايه اخلي.

سترگي دي برگي بهر
برگ دي اېمان دننه
پرون يې ځان نه گاته
نن دي اسلام گټي
په خرڅ دننگ دپښتون
خپل ننگ اونام گټي
زما په وينو چاله
ايران اوشام گټي

ای په اسلام مینه
ای سیاسي مومنه

خوشاعر خپل قوم ته، پښتون ته، یو رسا پیغام وړاندکوي وايي: چې سترگي او ذهن خلاص کړه، دوست او دوښمن وپيژنه، اعتقاد او په اسلام باندي عقیده د خدای له پاره په صلیب ختل او د نمرود په کور کې د موسی له لارې ځان قربانول دي وايي:

څوک د عیسی په شان مستي د دار اخلي
څوک د نمرود کاله کې د موسی لار اخلي
څوک د رقیب په محل نوم دلددار اخلي
څوک ټول جهان غورځوي سترگي د یار اخلي
غماز لږ وپیژنه ایاز لږ وپیژنه
ای د کڼو وطنه
ای د ږندو وطنه

(۲۲۵-۲)

خو شاعر واقعي او رښتینی مسلمان هیڅکله نه هیروي، هغه د مسلمان په نوم شعر کې د واقعي مسلمان انځور کاږي. واقعي مسلمان یعنی چې خلاص ذهن ولري له کیني او کدورت نه خلاص وي. عشق او محبت یې د تن په ذره ذره کې موجود وي.

مسلمان

مسلمان هغه بنده دی
چي يې شونډې تل موسکي وي
سترگي پکي د رڼا يې
له خولي يوپه سل موسکي وي
سپين ايمان يې لکه تندر
بي له ځانه هرڅه سيزي
د جانان د در ايرو ته يې
زلفي ول په ول موسکي وي
چي يې زړه پک دارام وي
لکه بيخ دسمندر وي
خوله يې پکه دگلونو
لکه باغ دصنوبر
داسي مست داسي سرشار
لکه مينه دکافر
اراده کلکه بي کرکي
لکه څوکه دخنجر
دوجود هرڅاڅکي وينه
سره په مينه د دلبر
په سينه کي يې رڼا وي
لکه څرپکه دجوهر
په ژړا کي يې تاثير وي
په خندا کي يې اثر
مت يې بر په هرڅه بر وي
لکه مت دسکندر
دزړه نور يې لکه شمع

پرې اورونه بل موسکي وي
دبلبل دخولي اواز ته
دا غوتی دگل موسکی وي

(۲)-

(۲۲۸)

هه.جنتي او دوزخي:

خو د جنتي په شعر کي د جنت د مدعيانو او دروغجنو مبلغانو کاذبه او دروغجنه مينه رسوا کوي. هغوی چي په دنيا کي يا په ژوندوني د خپل محروميت اوبي برخي والي عقده دجنت په خيالونو کي گوري. له جنت نه هم د دې دنيا د نعمتونو تصوير جوړوي دشعر په ژبه پرې اعتراض کوي. شاعر د حماقت او جهالت په سمبول او د بدرنگی په استازي او د بنکلا دوبنمن ته متوجه دی. هغه چي په تياره دودی را لوی شوی وي يوازي خپل هوس او خپل نفس پيژني.

شاعر د جنتي په نظم کي هم سياست، عرفان او فلسفي پوهه خای کړي ده. هغه د جنت په خيالي دعوه گيرو اعتراض کوي. د هغه خصلت انتقادوي. هغه چي د ايثار او سربندني په ارزښت او خوند نه پوهيږي. هغه چي جنت يوازي د خپل بيولوژيکي ارگانيزم په معيارونو تصورکوي خو سکندري او قلندري د سر ورغوبننه کوي. خوانمردي غواري خو د هغه مطلوب کرکتر د دغه خوانمردی جوگه نه دی. په پای کي وايي چي کله شوندي خاوري شي نو د حورو بنکلول په څه کيږي او چي کولمي خاوري شي د حلوا هضمول به څنگه وشي؟

زموږ په فرهنگ کې که هر څه بدلون رامنځ ته شو، د جنت ددعوه گټور
 خصلت بدل نه شو. که پرون و او که نن دی د سربښندي او ایثار متره او
 قوت نه لري. د دې له پاره چې په خپله په مزو کې پاتې شي، نو غوره بولي
 چې د نورو اولادونه سروڼه وښیندي وسوځي خو دده په وړیا ډوډۍ را لوی
 شوي نازولي باندې دباد څپیره هم ونه لگيري.

جنتي ته

ته چې په جنت کې مزي ددونيالتي
 دحورو سترگو کې دډمو خندا لتي
 ته په اسمان کې ورمي دډبران لتي
 ته په سپورمي کې تيارو له مکان لتي
 ته دعاشقو عاشقي اومستي نه پيژني
 ليونۍ نه يي دلربا پرستي نه پيژني
 تا ددونيال له پاره مينه دجانان ورکړه
 مجنون حلوا کې بيخودي ديبابان ورکړه
 لاس دې کر اورود بادشاهي لاره فقير شولي
 يا زما خان وي يا دکونډو رنډو پير شولي
 ټول خيټه خيټه شوي مستي اوجانان نه پيژني
 ټوله ريره ريره شوي مردې اوميدان نه پيژني
 زما امير وي، تالي څټ او ټوکري خور شوي زما
 زما سرداره ته مريي وظيفه خور شوي زما
 قسم په هغه رب چې ته يي دخدمت دعوه گير
 چې يي دحورو غلمانو دجنت دعوه گير
 توره را واخله،خيټه هيره کره ميدان ته څه
 ستي پتي شه په مستي کور دجانان ته څه

لنبي دوبيري په پيتي كې په حلوا كې ياره
 جنت دې بايلود دتپيرو په سودا كې ياره
 دووسي گرانه ده دلوري نه كاكا جنتي
 تپ زمري بڼه دى له خربي مري زما جنتي
 دسامري له زرو بڼه ده ملنگي دموسى
 دزرپرست نه يار پرست بڼه دى زما جنتي
 قسم دحورو په مستي اوپه خندا ديار
 قسم په شرنگ اوپه نسيم اومشغولا ديار
 قسم په سترگو په بنايست اوپه خوانى ددلبير
 قسم په ساز اوپه سرود اوپه ثنا ديار
 ته سجدې زرو ته كړې ماته نوم ديار اخلي
 شفق گڼه كړې په بدل كې دگل خار اخلي
 راځه چې زه درته جنون اومستي وبناييمه
 راځه چې زه درته محبوب پرستي وبناييمه
 سرداري نه كيږي دتوري دمستي نه بغير
 الله ليدى نه شي دحسن پرستي نه بغير
 سكوندري قلندري دواړه سرور غواړي
 دواړه مستي اوخوانمردي خندا غرور غواړي
 ته خو جنت كې مزي ددونيا گوره
 بربنډه حوره اوترسكونه حلوا گوره
 دشاتو نهر اوكونډول دشرابو ډك
 نمكين غليمان اوښانك دكبابو ډك
 ياره چې شونډې نبي (نه وي) نو حوري به په څه بڼكلوم
 چې كولمي خاوري شي گورگوري به په څه هضموم
 (۲-۲۴۶)

و.ملا او عبادت:

د عبادات په شعر کې هم د ملاعبادت اعتراض کوي، دا ځکه چې هغه د زړه له تله د صداقت او رښتینوالي له مخې عبادت نه کوي، هغه خپل روح او روان له الله سره نه تړي خو صوفي او عارف په دې لار کې ځان سوځول او محوه کول غواړي. غني هم د یوه عارف په څیرد فنا او نیروانا ليوال دی. دجانان په مینه کې ځان فناکول غواړي. هغه خپل عشق یوازې په یوه ناپایه سمندر کې ډوبول غواړي خو ملا، زاهد د هغه د غوښتنې پر خلاف په ځان مینان دي او په دواړو کونوکې د خپل گټو پسې گرځي.

عبادت

د ملا عبادت کسب
پاڅېدل او کیناستل
دحلوا په ارمانونو
تل الله الله کول
د ملا مینه عجیبه
په پیتي مینیدل
اودحورو لمغرو ته
دخرچوکو هښیدل
دصوفي عبادت ویردی
سوځیدل او ژرېدل
درحمان رحیم دنور نه
رپېدل او ویریدل
دصوفي مینه عجیبه
دزړه گل مروی کول

بي کنار دریاب دحسن
په کوزه کي بندول
د زاهد عبادت چر دی
سوال منت ژړا کول
په جنت او دې دونیا کي
د فایدي سودا کول
د زاهد مینه عجبه
په خپل خان مینیدل
د ریا سپی جوته کری
دلریا له ورکول
دغني عبادت مینه
خان جانان کي ورکول
دمهینو سترگو شرنگ ته
گډیدل اوخندیدل
دغني مینه عجیبه
تول بیلات هیڅ نه گتل
دا خپل خان اوجهان واره
یوخمار کي یوبول
(۲۶۱-۲)

غني خان د(وايي ملا جان) په شعرکي د پښتني فرهنگ او د خپلي عرفاني پوهي په بنسټ د ملا د غوښتنو او تمایلاتو یوبل تصویر هم کاري. په زغرده اوخرکنده توگه او په واضحه ژبه د ملا د هوس او غوښتنو څخه پرده او چتوي. دا شعر نوري شرحي او تفسیر ته اړه نه لري، بلکي دغني په نظر د ملا کرکتر په بڼه توگه ترسیموي:

وايي ملا جان

وايي ملاجان چه به جنت کي حوري پنډې دي
 غټې غټې، سپينې سپينې، مستې او بربنډې دي
 گوره بمبلي ته چې يې خُله د لارو ډکه شوه
 بنانگو کي د حورو تي (الحمقل هو) روکه شوه
 گوره د آشنا په ږيره لارې را روانې شوې
 ټول شهوت شهوت، سترگي وړانې شوې شيطاني شوې
 دا وجود د خاورې، دی نه پای جنتونو کي
 دا د خاورې گل مست وي د خاورې په گلونو کي
 خاوره به شي خاوره يو احساس او ياد به پاتي شي
 ساز سرور به لار شي، خوشي تشي باد به پاتي شي
 زه به حوري څه کرم چه يې غير کي کينوی نشم
 غټو مستو سترگو ته يې په سرو سترگو کتي نشم
 او دا وجود که بيا شي جور، شهوت حوري شراب وي
 مست مست هلکان چې به هم بنکلي هم خراب وي
 گوره ملاکي ته دی چې لس يې درله گيره کړي
 ته به ورله گوري او هغه به درله تيره کړي
 او لونه دي راوښي، لا مور درله په مخه کړي
 ټوله خيلخانه به درله گرمه کړي او يخه کړي
 دغه که جنت وي ملا رب دی ورله بوځه زر
 دغه دله توب نه زما زرخله دی خوښ سقر
 يا خو وجود نه لري يو مست او رنگين خوب دی
 حوري او غلمان د مينې خيشت او ليونټوب دی
 يا دا ته چې وي که دا رښتيا ستا په کتاب کي وي

ټول غلمان به مړه وي پښتانه به په عذاب كې وي
تاله ملاجانې رب دركړي جنتونه ډير
اوس پوه شوم چه ولي دا اوږده كوي مونځونه ډير
زه به سور دوزخ له خپل غيرت او غرور يوسمه
خان سره به خپله حيا، خيشت او سرور يوسمه
اور وي كه عذاب وي تيروم به يي لكه خان
ته همسا په لاس شړه د بنځي نه غلمان

د دې بحث په سر كې مور هغو مسايلو ته اشاره وكړه چې په شعوري او لا شعوري توگه يې ز مور منلي او وتلي شاعر غني خان دې ته اړايستي ووچي د ملا په وړاندې خپل دريځ روښانه كړي.

جنيدبغادي وايي: ((روحانيت دوه اړخونه لري. شريعت او حقيقت. شريعت د الهي احكامو نص دی چې له يوه پيغمبر نه تر بل پيغمبر پورې بدلون كوي او حقيقت د ابدې روحانيت واقعيت ته ويل كيږي.)) (٢٤٠٧)

ز مور اخذ دا دی چې غني خان په خپلو شعرونو كې ملا د يو سمبول په توگه د ديني او مذهبي سيستم او دايرې نه گوښي كړی دی او د ملا هغه غلط او ناسم تعبير او تفسير چې له دين نه يې ټولني ته وړاندې كړی څرگند كړی دی خو يو بل ټكي هم يادول اړين دي او هغه دا چې د غني ليد په زياترو برخو كې يو عارفانه ليد دی. مور كولي شو چې د شاعر په كلام كې د ملا په اړوند د شاعر عارفانه ليد له زاويې وگورو.

شريعت ظاهري تزكيي ته او طريقت د باطن تزكيي ته ويل كيږي. طريقت د تصوف مېتوديک چلند دی چې د عرفان او اشراقي معرفت په بنياد هست شوی دی. شريعت هغه لاره ده چې انسان جنت ته رسوي او طريقت داسي

لاره ده چي انسان خدای تعالی ته رسوي. طریقت د شریعت په نسبت خاصه لاره ده. ځکه چي په طریقت کي د شریعت احکام هم داخل دي. لکه هغه عملونه چي باید لاس، پښو، ژبي او نورو جوارحو په وسیله ترسره شي. او همدغه د بدن غړي باید له حرامو او مکروه کارونو څخه ډډه وکړي او همدارنگه په طریقت کي قلبی عملونه اوله ماسوی الله څخه اجتناب هم شامل دي. مور په دې بحث کي د شاعر عرفاني لیدځانگړني نه تشریح کوو. دا ځکه چی دا په خپله اوږود بحث دي او د هغه د کلام په بنا باید ترسره شي.

یادښتونه:

۱. بینوا، عبدالروف، اوسني لیکوال (ترتیب اوزیاتوني: مطیع الله روهیال) دویم چاپ، صحاف نشراته موسسه، ۱۳۸۸ کال.
۲. دغني کلیات، دقومونو اوقبایلو وزارت، دخپرونو ریاست، ۱۹۸۵ کال.
۳. ش، شفا، معمای ادیان، سیري تحقیقی درادیان توحیدی ودرمنشا الهی قران، چاپ ۲۰۱۲.
۴. داریوش آشوري، عرفان ورندي در شعر حافظ، نشر مرکز، چاپ چهارم، سال ۱۳۸۲.
۵. ا، طبري بررسيها وجهانبيني های، (انديشه های چند در باره حافظ، چاپ: ح، ت، ا، سال ۱۳۵۸.
۶. داکتر اسدالله حبيب، انسان در نگارستان شعر بيدل، جای نشر، رینفورما پرنټ، بورگاس، بلغاریه، کال ۲۰۱۳.

۷. روهي، محمد صديق، ادبي څيړنې، دويم چاپ، دانش خپرندويه ټولنه،
کال ۲۰۰۷.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**